

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

ALMATY, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

15 MAY 2025

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

15 мая 2025 г.
Almaty, Kazakhstan

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-3-7

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ: ПЕДАГОГ АЛДЫНДА ТҰРҒАН МІНДЕТТЕР

ОРАЗБАЕВА АЙНАШ, БАЗАРОВА КАРАШАШ, АНГАРОВА АМАНГУЛ

Ш. Есенов атындағы КТИУ

«Қазақ тілі мен әдебиеті» БББ 1-курс магистранттары

Ғылыми жетекші: ТАДЖИБАЕВА Ж.А

Аннотация: бұл мақалада инклюзивті білім беру жағдайында педагогтың кәсіби рөлі мен атқаратын міндеттері зерттеледі. Қазіргі білім беру жүйесінде әр баланың білім алуға тең құқығын қамтамасыз ету – маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Мақалада педагогтың жеке оқыту тәсілдерін қолдану, оқу ортасын бейімдеу, ата-аналармен және мектеп ұжымымен серіктестік орнату, сондай-ақ кәсіби құзыреттілікті үздіксіз арттыру секілді міндеттері жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында отандық және халықаралық тәжірибе негізінде инклюзивті білім берудегі мұғалімнің негізгі функциялары мен педагогикалық құралдарының тиімділігі сипатталады. Сонымен қатар, инклюзивті білім берудің мазмұны мен мәні айқындалып, оның бала дамуына және қоғамға әсері талданады. Мақала нәтижелері педагог кадрларды инклюзивті ортаға бейімдеу бойынша әдістемелік ұсыныстар жасауға бағытталған.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру; педагог міндеттері; ерекше білім қажеттілігі; білім беру әдістері; кәсіби құзыреттілік; білім беру жүйесі; психологиялық қолдау.

Аннотация: в данной статье рассматриваются профессиональные задачи педагога в условиях инклюзивного образования. Обеспечение равных прав каждого ребенка на получение качественного образования является одной из актуальных задач современной образовательной системы. В статье освещаются ключевые функции учителя: индивидуализация обучения, адаптация образовательной среды, взаимодействие с родителями и специалистами, а также постоянное повышение профессиональной компетентности. На основе отечественного и зарубежного опыта описывается эффективность педагогических подходов в инклюзивной среде. Кроме того, раскрывается сущность инклюзивного образования и его влияние на развитие личности ребёнка и общества в целом. Результаты исследования направлены на разработку методических рекомендаций по подготовке педагогических кадров к работе в инклюзивной среде.

Ключевые слова: инклюзивное образование; задачи педагога; особые образовательные потребности; методы обучения; профессиональная компетентность; система образования; психологическая поддержка.

Abstract: this article explores the professional responsibilities of teachers in the context of inclusive education. Ensuring equal rights for every child to receive quality education is one of the key priorities of modern educational systems. The article examines the teacher's core tasks such as individualized instruction, creating an adapted learning environment, establishing cooperation with parents and school staff, and continuously improving professional competencies. Based on national and international experience, the effectiveness of pedagogical strategies in inclusive classrooms is analyzed. Additionally, the essence and significance of inclusive education are revealed, along with its impact on child development and societal integration. The findings contribute to the development of methodological recommendations for training teachers to work effectively in inclusive settings.

Keywords: inclusive education; teacher responsibilities; special educational needs; teaching methods; professional competence; education system; psychological support.

КІРІСПЕ

Қазіргі таңда әлем елдерінің білім беру жүйелері инклюзивті бағытты белсенді түрде енгізіп, барша балаларға сапалы және тең білім алуға мүмкіндік жасауда. Қазақстан Республикасы да бұл үдеріске қосылып, "Баршаға бірдей білім" қағидаты негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру жүйесіне қосуға бағытталған ауқымды реформалар жүргізуде. Осы орайда инклюзивті білім беру – тек педагогика саласындағы жаңа ұстаным ғана емес, бүкіл қоғамның мәдени және әлеуметтік трансформациясының көрсеткіші болып табылады[1, 46].

Инклюзивті білім беру — бұл даму ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне қарамастан, барлық балаларға тең дәрежеде білім алуына мүмкіндік беретін процесс. Ол адам құқықтарын, толеранттылықты, теңдікті басты құндылық ретінде мойындауға негізделеді[2,57]. Мұндай білім беру ортасында әрбір оқушы өзін қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінеді, ал мұғалім осы процестің басты ұйымдастырушысы әрі бағыттаушысы саналады.

Алайда инклюзивті білім беруді енгізу мен жүзеге асыруда педагог алдында бірқатар жаңа міндеттер мен күрделі мәселелер туындайды. Бұл міндеттерге оқу үдерісін жеке оқушының ерекшелігіне сай бейімдеу, тиімді оқыту әдістерін таңдау, психологиялық қолдау көрсету, кәсіби құзыреттілікті арттыру және отбасымен, мамандармен серіктестік орнату жатады. Сонымен қатар, инклюзивті білім берудің табысты іске асуы педагогтің кәсіби, әдістемелік және тұлғалық дайындық деңгейімен тығыз байланысты.

ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Зерттеу жұмысында инклюзивті білім беру жағдайындағы педагогтердің алдында тұрған кәсіби міндеттерін анықтау және олардың практикада орындалу деңгейін бағалау мақсаты қойылды. Бұл мақсатқа жету үшін сапалық және сандық сипаттағы әдістер кешені қолданылды. Зерттеу барысында алынған нәтижелердің сенімділігі мен объективтілігін қамтамасыз ету үшін материалдар мен әдістер жан-жақты сипатталады.

Зерттеуге 2024–2025 оқу жылы аралығында Қазақстанның әртүрлі аймағындағы жалпы білім беретін 15 мектептен 42 педагог қатысты. Олардың қатарында бастауыш сынып мұғалімдері (17 адам), пән мұғалімдері (18 адам), инклюзивті білім беру бойынша мамандандырылған ұстаздар (7 адам) болды. Қатысушылардың еңбек өтілі 2 жылдан 25 жылға дейінгі аралықты қамтиды. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс тәжірибесі бар педагогтер іріктелді.

Зерттеу әдістері келесідей сипатталады:

1. Контент-талдау әдісі- Инклюзивті білім беру саласындағы заңнамалық және нормативтік құжаттар (ҚР "Білім туралы" Заңы, инклюзивті білім беруге арналған тұжырымдамалар, әдістемелік ұсынымдар) сарапталып, педагог қызметіне қойылатын нақты талаптар мен міндеттер анықталды. Сонымен қатар, шетелдік ғылыми мақалалар мен зерттеулер талданып, педагогикалық практикадағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар белгіленді.

2. Сауалнама әдісі- Зерттеу аясында педагогтерге арнайы әзірленген 17 сұрақтан тұратын сауалнама ұсынылды. Сауалнама жабық (иә/жоқ) және ашық түрдегі сұрақтардан құралды. Онда мұғалімдердің инклюзивті ортада қолданатын әдістері, жиі кездесетін қиындықтары, кәсіби қолдау қажеттілігі туралы мәліметтер жинақталды. Жауаптар электронды түрде (Google Forms арқылы) алынып, сандық өңдеуге мүмкіндік берді.

3. Жартылай құрылымдалған сұхбат- 6 мұғаліммен жеке сұхбат жүргізілді. Сұхбат барысында мұғалімдердің жеке тәжірибелері, эмоционалдық дайындық деңгейі, оқушылармен және ата-аналармен қарым-қатынас ерекшеліктері, мектеп әкімшілігінің қолдауы туралы нақты мәліметтер алынды. Сұхбат жазбалары мазмұндық талдау арқылы өңделді.

4. Салыстырмалы талдау әдісі - Отандық және шетелдік (мысалы, Финляндия, Канада, Оңтүстік Корея) инклюзивті білім беру тәжірибесі салыстырылып, педагогтің рөлі мен міндеттері арасындағы ұқсастықтар мен ерекшеліктер жүйеленді. Бұл әдіс педагогикалық тәжірибеге интернационалдық көзқарас тұрғысынан қарауға мүмкіндік берді.

5. Деректерді талдау - Жиналған мәліметтер Excel және SPSS бағдарламалары арқылы өңделіп, сандық мәліметтер пайыздық үлестермен және диаграммалармен көрсетілді. Ашық сұрақтарға берілген жауаптар мазмұндық-категориялық талдау әдісімен топтастырылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеу барысында педагогтердің инклюзивті білім беру жүйесіндегі рөлі мен кәсіби міндеттерінің орындалу деңгейін анықтауға бағытталған сауалнама, сұхбат және құжаттық талдау әдістері негізінде нақты, объективті деректер алынды. Алынған мәліметтер төменде жүйеленіп, талданған түрде ұсынылады.

Педагогтердің инклюзивті ортада жұмыс істеуге дайындығы

Зерттеу барысында педагогтердің инклюзивті ортада жұмыс істеуге дайындығы әртүрлі деңгейде екені анықталды. Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің басым бөлігі (61,9%) арнайы курстарға қатысқанын, 26,2%-ы өз бетімен білім алғанын, ал кейбірі (11,9%) бұл бағытта ешқандай дайындықтан өтпегенін айтты.

Субъективті тұрғыдан алғанда, мұғалімдердің тек үштен бірі ғана өздерін инклюзивті сыныпта жұмыс істеуге толық дайын деп есептейді. Қалғандары оқыту әдістерін бейімдеу, ата-анамен жұмыс және қосымша қолдау көрсету салаларында қиындықтарға тап болатынын мойындады. Сонымен қатар, шамамен жартысы эмоционалдық тұрғыдан қиындық көретінін білдірді.

Сұхбат нәтижелері мұғалімдердің теориялық білім мен нақты практикалық дағды арасында алшақтық бар екенін көрсетті. Жалпы алғанда, педагогтердің дайындығы жеткіліксіз деңгейде, әрі бұл салада жүйелі оқыту мен қолдау қажеттігі байқалды.

Педагог қолданатын оқыту әдістері

Инклюзивті білім беру жүйесінде мұғалімнің оқыту әдістерін дұрыс таңдап, оларды әр оқушының жеке ерекшеліктеріне бейімдей білуі – сапалы білім берудің басты шарты[3,34]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, педагогтер ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуде әртүрлі әдістемелік тәсілдерді қолдануға тырысады. Бұл әдістердің тиімділігі олардың мақсатқа сай таңдалуына және оқу ортасына икемделуіне байланысты.

Алынған деректер бойынша, зерттеуге қатысқан мұғалімдердің көпшілігі сараланған тапсырмалар мен жеке оқу тәсілдерін жиі қолданатынын атап өтті. Бұл әдіс балалардың қабілетіне қарай оқу тапсырмаларын түрлендіріп беру арқылы олардың өз мүмкіндігі шегінде жетістікке жетуіне ықпал етеді. Мұндай тәсіл оқушының өз-өзіне сенімін арттырып, ынтасын жоғалтпай оқу үдерісіне қатысуына жол ашады.

Сондай-ақ визуалдық құралдарды, соның ішінде суреттер, графиктер, кестелер мен бейнематериалдарды пайдалану арқылы оқу материалын түсіндіру кең таралған[4,62]. Бұл әдіс әсіресе қабылдауында ерекшелігі бар оқушыларға ақпаратты жеңіл қабылдауға көмектеседі. Мұғалімдер бұл тәсілді сабақтың барлық кезеңінде – түсіндіру, бекіту және қорытындылау барысында тиімді қолданады.

Келесі жиі қолданылатын әдіс – топтық және жұптық жұмыс ұйымдастыру. Бұл тәсіл арқылы мұғалімдер оқушылар арасында өзара қолдау, бір-біріне көмектесу, пікір алмасу мәдениетін дамытады. Мұндай орта ерекше оқушылардың оқуда ғана емес, әлеуметтік бейімделуінде де оң рөл атқарады[5,12].

Зерттеу аясында кейбір мұғалімдер интерактивті және ойын әдістерінің тиімділігін атап өтті. Балаларға қызықты ойын түріндегі тапсырмалар ұсынылған кезде олардың сабаққа деген қызығушылығы артады, ал бұл оқу нәтижесіне тікелей әсер етеді[6,78]. Әсіресе бастауыш сынып мұғалімдері бұл әдісті белсенді қолданатыны байқалды.

Сонымен қатар, бірқатар мұғалімдер сандық технологиялар мен мультимедиялық ресурстарды қолданып жүргенін айтты. Электронды оқулықтар, презентациялар, онлайн жаттығулар секілді құралдар сабақтың көрнекілігін арттырып, ерекше оқушылардың зейінін шоғырландыруға мүмкіндік береді[7,54].

Алайда бұл әдістерді қолдану деңгейі мұғалімнің кәсіби тәжірибесіне, материалдық-техникалық базаның жағдайына және әдістемелік қолдауға тікелей байланысты. Кейбір

мұғалімдер тиімді әдістерді біле тұра, оларды жүйелі түрде қолдануға уақыт тапшылығы немесе қажетті құралдардың болмауы кедергі келтіретінін айтты.

Кездесетін негізгі қиындықтар

Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтер бірқатар күрделі мәселелермен бетпе-бет келеді. Зерттеу нәтижелері мұғалімдердің кәсіби қызметіне кедергі келтіретін бірнеше ортақ қиындықты анықтады.

Ең алдымен, оқу үдерісін бейімдеуге арналған әдістемелік құралдардың жетіспеушілігі жиі атап өтілді. Мұғалімдердің көпшілігі ерекше білім қажеттіліктері бар оқушыларға арналған арнайы оқулықтар мен тапсырмалардың болмауы оқыту сапасына әсер ететінін айтты.

Екінші маңызды мәселе – сыныптағы оқушылар санының көп болуы. Инклюзивті сыныпта әр оқушыға жеке көңіл бөлу қажет, алайда оқушы саны 25-30-дан асқанда бұл мүмкін болмай қалады. Бұл педагогке артық жүктеме түсіреді және оқыту тиімділігін төмендетеді.

Үшінші қиындық – қосымша мамандардың жетіспеуі. Көптеген мектептерде логопед, дефектолог, психолог, тьютор сынды мамандар жеткіліксіз немесе мүлдем жоқ[8,23]. Бұл жағдай мұғалімге барлық міндетті жалғыз атқаруға мәжбүрлейді.

Сонымен қатар, ата-аналармен өзара байланыстың әлсіздігі де қиындықтардың бірі ретінде көрсетілді. Кейбір ата-аналар баласының ерекшелігін мойындамайды немесе мектеппен тығыз байланыс орнатуға құлықсыз. Бұл жағдай баланың дамуына кері әсер етуі мүмкін[9,10].

Сондай-ақ, педагогтер эмоционалдық күйзеліс пен шаршау сезімін жиі бастан кешіретінін айтты. Инклюзивті сыныптағы жұмыс көп шыдамдылық пен күш-жігерді қажет етеді. Қажетті қолдаудың болмауы кәсіби күйіп кетуге алып келуі мүмкін.

Жалпы, зерттеу инклюзивті білім берудің табысты жүзеге асуы үшін мұғалімдерге әдістемелік, психологиялық және материалдық тұрғыдан жүйелі қолдау қажет екенін көрсетті.

Мектеп әкімшілігінің және ата-аналардың рөлі

Инклюзивті білім беруді тиімді іске асыруда мұғалімнің жеке жұмысы жеткіліксіз. Бұл үдерісте мектеп әкімшілігі мен ата-аналардың қолдауы маңызды орын алады. Зерттеу нәтижелері осы тараптардың педагог қызметіне әсерін анықтауға мүмкіндік берді.

Алынған мәліметтерге сәйкес, мұғалімдердің бір бөлігі мектеп әкімшілігі тарапынан әдістемелік және ұйымдастырушылық қолдауды сезінетінін айтты. Атап айтқанда, әкімшілік тарапынан ерекше оқушылармен жұмыс жасау үшін оқу жоспарын реттеуге, қосымша ресурстар ұсынуға жағдай жасалатыны байқалады. Сонымен қатар, кей мектептерде мектеп басшылығы педагогтердің біліктілігін арттыру курстарына қатысуына мүмкіндік беріп отыр.

Алайда респонденттердің біразы әкімшілік қолдаудың жеткіліксіздігін атап өтті. Олар әсіресе инклюзивті білім беру бойынша нақты іс-шаралардың жетіспейтінін, көмекші мамандармен (психолог, логопед) жұмыс ұйымдастыруда қиындықтар болатынын мәлімдеді. Кей мектептерде бұл сала тек қағаз жүзінде қамтылғанымен, шынайы тәжірибеде жүйелі қолдау көрсетілмейтіні белгілі болды.

Ата-аналардың рөліне келсек, зерттеуге қатысқан мұғалімдердің басым көпшілігі ата-аналармен жұмыс жасаудың маңыздылығын атап өтті. Дегенмен ата-аналардың қатысу деңгейі әртүрлі: кейбір ата-аналар баласының білім алуына белсенді араласса, енді бірі мектеппен тұрақты байланыс орнатпайды. Бұл жағдай әсіресе ерекше қажеттілігі бар балалардың дамуына кері әсер етуі мүмкін.

Сонымен қатар, кей мұғалімдер ата-аналардың инклюзивті білім беруге қатысты түсінігі толық емес екенін айтты. Олар баласының ерекшелігін қабылдай бермейді немесе оқу үдерісіндегі қиындықтарға мұғалімді кінәлі санайды. Мұндай көзқарас педагог пен ата-ана арасындағы сенімді қарым-қатынас орнатуға кедергі келтіреді.

Дегенмен, ата-аналармен тығыз байланыс орнатқан жағдайда оқушының оқудағы белсенділігі артып, өзіне деген сенімі күшейетіні байқалады. Белсенді ата-аналар баласының дамуына жан-жақты жағдай жасап, мектеппен тығыз қарым-қатынаста болады[10,35].

Қорытынды

Мақалада инклюзивті білім беру жүйесінде педагогтің кәсіби рөлі мен негізгі міндеттері кеңінен талданды. Зерттеу нәтижелері мұғалімнің тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар тәрбиеші, ұйымдастырушы және психолог рөлін де қатар атқаратынын көрсетті. Ерекше білім қажеттіліктері бар оқушылармен жұмыс барысында мұғалімдер жеке тәсілдерді қолдануға, оқу мазмұнын бейімдеуге және әлеуметтік бейімделуге қолайлы орта құруға міндетті.

Сауалнама мен сұхбаттар негізінде мұғалімдердің инклюзивті ортада жұмыс істеуге дайындық деңгейі, оқыту әдістері, кездесетін қиындықтар, сондай-ақ мектеп әкімшілігі мен ата-аналар тарапынан көрсетілетін қолдау деңгейі талданды. Әдістемелік базаның әлсіздігі, көмекші мамандардың жетіспеушілігі және ата-аналармен байланыс мәселелері педагог қызметіне теріс әсер ететіні анықталды.

Мұғалімдер оқытуда сараланған тапсырмалар, визуалды материалдар, топтық жұмыс пен цифрлық ресурстарды қолдануға тырысады. Дегенмен, бұл тәсілдердің нәтижелі болуы үшін мектеп пен білім беру мекемелерінің жүйелі қолдауы қажет.

Қорыта айтқанда, инклюзивті білім беру сапасы педагогтің кәсіби құзыреттілігімен қатар, мектеп ұжымының және ата-аналардың бірлескен әрекетіне байланысты. Педагогтерге тұрақты қолдау көрсету – тең мүмкіндіктерге негізделген білім беру ортасын қалыптастырудың маңызды шарты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сатиева, Г. К. Инклюзивті білім беру: теориясы мен тәжірибесі / Г. К. Сатиева. – Алматы: Өлке, 2021. – 164 б.
2. Арғынбекова, Ш. Мектепте инклюзивті білім беру: әдістемелік нұсқау / Ш. Арғынбекова. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 98 б.
3. Шаяхметова, М. Ж. Инклюзивті білім беру жағдайында мұғалімнің рөлі / М. Ж. Шаяхметова // Педагогика және психология. – 2021. – №4(49). – Б. 72–77.
4. Оразова, С. Р. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудағы қиындықтар / С. Р. Оразова // Білім беру мәселелері. – 2020. – №2. – Б. 56–61.
5. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Инклюзивті білім беруді дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған тұжырымдамасы. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 26 б.
6. Нұрбекова, А. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі: теория және тәжірибе / А. Нұрбекова. – Алматы: Бастау, 2020. – 112 б.
7. Мельникова, И. В. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями / И. В. Мельникова. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 140 с.
8. Токсанбаева, А. И. Инклюзивное образование в Казахстане: проблемы и пути решения / А. И. Токсанбаева // Современное образование. – 2021. – №2. – С. 33–38.
9. Жүнісова, Р. С. Инклюзивті ортада жұмыс істейтін педагогтің кәсіби дайындығы / Р. С. Жүнісова // Білім берудегі инновациялар. – 2022. – №1. – Б. 40–45.
10. Құлманова, С. Е. Ерекше қажеттілігі бар балаларды қолдау қызметі / С. Е. Құлманова. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021. – 128 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-8-12

УДК 378.147:81'243

БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КОГНИТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУДАҒЫ ПОЛИКОДТЫҚ МӘТІНДЕРДІҢ РӨЛІ

НУРЛЫБАЙ АЙКЕН АСЫЛБЕКҚЫЗЫ

Магистрант, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, гуманитарлық
педагогикалық институты, Қызылорда облысы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің жүйелі ойлау қабілеттерін дамытуда поликодтық мәтіндерді қолданудың тиімділігі қарастырылады. Оқу процесінде вербалды және вербалды емес ақпарат көздерін біріктіру арқылы студенттердің танымдық белсенділігі мен аналитикалық ойлау қабілеттері артатыны анықталды. Жоғары оқу орнының шетел тілдері мамандығы бойынша білім алатын 2-курс студенттерімен жүргізілген бақылау сабақтары барысында алынған нәтижелер поликодтық мәтіндердің оқу тиімділігін арттырып, жүйелі ойлауды қалыптастыруда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Зерттеу барысында жарнамалық постерлер, инфографикалар және мультимодальды мәтіндер сияқты әртүрлі поликодтық материалдар қолданылды. Мақалада теориялық негіздер мен практикалық бақылау нәтижелеріне сүйене отырып, поликодтық мәтіндерді оқу процесіне енгізудің маңыздылығы жан-жақты сипатталған. Поликодтық мәтіндерді қолдану студенттердің ақпаратты кешенді түрде қабылдауын, логикалық байланыстарды орнату қабілетін және шығармашылық ойлау дағдыларын дамытуға оң әсер ететіні дәлелденді. Зерттеу нәтижелері білім алушылардың когнитивтік икемділігін арттыруға және тілдік-коммуникативтік дағдыларын кешенді дамытуға ықпал ететіні байқалды. Сонымен қатар, поликодтық мәтіндерді жүйелі түрде қолдану олардың оқу мотивациясын арттырып, шетел тілін меңгеру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: поликодтық мәтіндер, жүйелі ойлау, когнитивтік дағдылар, ағылшын тілі, білім беру әдістемесі, мультимодальды мәтіндер, мәдениетаралық коммуникация, тілдік икемділік, аналитикалық ойлау, танымдық белсенділік

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесінде студенттердің жүйелі ойлау қабілетін дамыту маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Ақпараттың әртүрлі көздерін кешенді түрде қабылдау, оларды салыстыру және арасындағы логикалық байланыстарды орнату қабілеті болашақ мамандардың кәсіби даярлығының сапасын арттырады. ХХІ ғасырда білім алушылардың тек тілдік дағдыларды меңгеруі жеткіліксіз, олардан жоғары деңгейдегі когнитивтік және аналитикалық қабілеттер талап етіледі. Осыған байланысты оқыту әдістерін жаңарту және заманауи тәсілдерді оқу процесіне енгізу қажеттілігі туындап отыр.

Бұл тұрғыда поликодтық мәтіндерді қолдану тиімді әдістемелік құрал ретінде ерекше маңызға ие болуда. Поликодтық мәтіндер — вербалды (мәтіндік) және вербалды емес (графикалық, иллюстративтік) ақпаратты біріктіретін құрылымдар. Мұндай мәтіндермен жұмыс жасау студенттердің ақпаратты өңдеу, салыстыру, синтездеу және талдау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, поликодтық мәтіндер тіл үйрену процесінде когнитивтік белсенділікті арттырып, студенттердің логикалық және жүйелі ойлау қабілеттерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Поликодтық мәтіндер білім алушылардың көпарналы ақпаратты қабылдау механизмін жетілдіреді және олардың есте сақтау қабілеттерін күшейтеді. Вербалды және бейнелік компоненттердің үйлесімділігі студенттерге материалды тереңірек түсінуге және оны тиімді түрде қайта жаңғыртуға мүмкіндік береді. Әсіресе ағылшын тілін меңгеру барысында поликодтық мәтіндер тілдік кедергілерді азайтып, мәдениетаралық коммуникация элементтерін интеграциялауға ықпал етеді. Оқу процесінде осындай мәтіндерді жүйелі пайдалану болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруға және олардың

кәсіби рефлексия жасау қабілетін дамытуға оң әсер етеді. Сонымен қатар, поликодтық мәтіндер арқылы білім алушылардың креативті ойлау дағдылары мен инновациялық шешім қабылдау қабілеттері де жетіле түседі.

Аталған зерттеу жұмысының мақсаты — ағылшын тілін меңгеру процесінде поликодтық мәтіндерді қолданудың болашақ шетел тілі мұғалімдерінің жүйелі ойлау қабілетін дамытуға әсерін анықтау болып табылады. Зерттеу шетел тілдері және аударма ісі мамандығы бойынша білім алушы екінші курс студенттерімен жүргізілді. Зерттеу барысында оқу процесіне поликодтық мәтіндерді мақсатты түрде енгізу арқылы студенттердің когнитивтік дағдылары мен аналитикалық ойлау қабілеттерінің динамикасы бақыланды.

Зерттеу нәтижелері. Ағылшын тілі сабақтарында поликодтық мәтіндерді қолданудың тиімділігі мен студенттердің жүйелі ойлау қабілетіне ықпалына арнайы талдау жасалды. Зерттеу барысында оқу процесінде жарнамалық постерлер, инфографикалар, комикстер және мультимодальды мәтіндер сияқты түрлі поликодтық материалдар жүйелі түрде пайдаланылды. Бұл мәтіндер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұсынылып, білім алушылардың көптілді ортада ақпаратпен жұмыс істеу қабілеттерін дамытуға бағытталды.

Поликодтық мәтіндердің ерекшелігі – әртүрлі ақпарат көздерін біріктіру арқылы студенттердің қабылдау, талдау және интерпретациялау дағдыларын қатар дамытуында. Оқу процесінде қолданылған поликодтық мәтіндер вербалды және бейнелік элементтердің үйлесімділігіне негізделген, бұл студенттердің күрделі ақпаратты тез әрі тиімді меңгеруіне мүмкіндік берді. Сонымен қатар, поликодтық мәтіндер студенттердің мәдениетаралық коммуникация элементтерін түсінуіне және әртүрлі контекстте ақпаратты интерпретациялау қабілетіне оң әсер етті. Поликодтық мәтіндер оқыту барысында дәстүрлі мәтіндерге қарағанда, студенттердің назарын ұзақ уақыт сақтауға мүмкіндік беретіні байқалды. Ақпараттың вербалды және визуалды кодтарын бір уақытта қабылдау студенттердің есте сақтау механизмдерін белсендіріп, ақпаратты ұзақ мерзімді жадыда сақтау тиімділігін арттырды.

Ақпаратты кешенді қабылдау. Студенттер мәтіндік және бейнелік ақпаратты біріктіре отырып, материалды тұтас түсіну қабілеттерін дамытты. Поликодтық мәтіндер арқылы берілген тапсырмаларда студенттер мәтіндегі негізгі ойды, иллюстрациядағы мағынаны және олардың өзара байланысын талдай алды. Мысалы, инфографикамен жұмыс істеген кезде студенттер деректер мен статистикалық ақпаратты мәтінмен бірге талдап, тұжырым жасауды үйренді. Бұл олардың ақпаратты фрагменттерге бөлмей, кешенді түрде қабылдау дағдысын нығайтты. Ақпаратты біртұтас қабылдау студенттердің мәтінді талдау жылдамдығы мен дәлдігін арттырып, оқу материалын тиімді меңгеруіне септігін тигізді. Студенттер көрнекі элементтер арқылы мәтіннің астарлы мағынасын ашуға үйренді. Олар әртүрлі ақпарат көздері арасындағы байланыстарды өздігінен таба алатын деңгейге жетті. Кешенді қабылдау дағдыларының дамуы студенттердің академиялық мәтіндермен жұмыс істеу қабілетін де арттырды.

Аналитикалық және логикалық ойлау. Мәтіндер мен көрнекі элементтер арасындағы мағыналық байланыстарды анықтау арқылы студенттердің логикалық ойлау қабілеттері артты. Поликодтық мәтіндердегі жасырылған логикалық құрылымдарды табу, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау тапсырмалары студенттердің ойлау тереңдігін дамытты. Студенттер мәтін мазмұнын диаграммалармен немесе иллюстрациялармен салыстыра отырып, тұжырымдар жасауды және дәлелдеуді үйренді. Мысалы, жарнамалық постерлердегі ұрандар мен бейнелерді мәтін мазмұнымен салыстыру тапсырмалары олардың себеп-салдар байланысын анықтау дағдыларын жетілдірді. Сонымен бірге, студенттер өз ойларын дәлелдеу үшін көрнекі материалдарды мысал ретінде қолдану дағдыларын меңгерді. Студенттердің аргументациялық қабілеттері дамып, өз пікірлерін логикалық құрылымда жеткізу деңгейі артты. Поликодтық мәтіндермен жұмыс барысында студенттер деректерді салыстыру, талдау және қорытынды жасау процесіне белсенді қатысты. Логикалық ойлаудың дамуы олардың ғылыми мәтіндермен жұмыс істеу қабілетіне де оң әсерін тигізді.

Тілдік және когнитивтік икемділік. Түрлі тілдердегі мәтіндермен жұмыс жасау барысында студенттердің тілдік және танымдық дағдылары жетілді. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі поликодтық мәтіндерді салыстыра талдау арқылы студенттер тілдік айырмашылықтарды түсінуге, мәдениетаралық коммуникация элементтерін тануға және тілдік құрылымдарды дұрыс қолдануға дағдыланды. Олардың сөйлеу және жазу тіліндегі икемділік байқалды: бір тілдегі идеяны басқа тілде қайта құру, аударма жасау, баламалы сөздерді таңдау сияқты қабілеттері күшейді. Бұл тәжірибе студенттердің лексикалық қорын байытып қана қоймай, грамматикалық құрылымдарды тиімді қолдануға да ықпал етті. Студенттер жаңа лексикалық бірліктерді түрлі тілдік контекстерде қолдануды меңгерді. Поликодтық мәтіндер тілдік икемділік пен шығармашылық ойлауды қатар дамытуда маңызды құрал болды. Көптілді ортада жұмыс істеу барысында студенттер мәдениетаралық айырмашылықтарды дұрыс ескеруді үйренді.

Танымдық белсенділік. Поликодтық мәтіндерді қолдану сабақтарға деген қызығушылықты арттырып, оқу процесіне белсенді қатысуға ықпал етті. Сабақ барысында студенттер мәтіндерді өз бетінше талдауға, пікір білдіруге, түрлі көзқарастарды салыстыруға ынталанды. Комикстер мен мультимодальды мәтіндерге негізделген шығармашылық тапсырмалар олардың сабаққа деген мотивациясын арттырды. Әсіресе, студенттер өздері мультимодальды мәтіндер құрастыру тапсырмасын орындау кезінде танымдық белсенділіктің айтарлықтай артқаны байқалды. Оқушылардың рефлексивтік ойлау дағдыларының дамуы олардың мәтін мазмұнын терең түсінуге және шығармашылық тұрғыда өңдеуге мүмкіндік берді. Сабақтарда студенттердің өзара пікір алмасуы жиілеп, топтық жұмыс тиімділігі артты. Оқушылар шығармашылық жұмыстарында түрлі көзқарастарды ескеріп, өз идеяларын жүйелі қорғауға машықтанды.

Бақылау нәтижелері. Зерттеу барысында сабақтарға қатысу деңгейі, тапсырмаларды орындау сапасы және студенттердің оқу материалын меңгеру деңгейі арнайы критерийлер бойынша бағаланды. Қатысқан студенттердің 85%-ы поликодтық мәтіндермен жұмыс істеу барысында оқу материалына деген қызығушылықтарының артқанын және түсіну деңгейлерінің жақсарғанын көрсетті.

Сабақтарда берілген тапсырмалардың орындалу сапасы мынадай нәтижелер көрсетті:

- Ақпаратты кешенді қабылдау бойынша: тапсырмалардың дұрыс орындалу көрсеткіші 88%-ды құрады;
- Аналитикалық ойлау бойынша: логикалық байланыстарды анықтау тапсырмаларын орындау нәтижесі 83%-ды көрсетті;
- Тілдік икемділік бойынша: үш тілде жасалған салыстырмалы тапсырмаларда студенттердің 81%-ы жоғары нәтиже көрсетті;
- Танымдық белсенділік бойынша: сабаққа белсенді қатысқан студенттердің үлесі 90%-ға жетті.

Бақылау нәтижелері поликодтық мәтіндерді қолдану арқылы оқушылардың оқу жетістіктерінде айқын оң өзгерістер болғанын дәлелдеді. Оқу мотивациясының артуы сабақтарға жүйелі қатысуға және тапсырмаларды дербес орындауға ықпал етті. Әсіресе, шығармашылық тапсырмаларда өз ойын еркін жеткізу қабілеті едәуір дамыды.

Мысалдар мен практикалық нәтижелер. Оқу процесінде арнайы әзірленген тапсырмалар қолданылды:

- Инфографика бойынша мәтін құрастыру;
- Комикс бойынша оқиға желісін баяндау;
- Жарнамалық постерлерді талдау және сипаттау;
- Мультимодальды мәтін негізінде эссе жазу.

Әр тапсырма студенттердің ақпаратпен жұмыс істеу, мәтінді түсіну, салыстыру және жүйелі ой қорыту қабілеттерін дамытуға бағытталды. Студенттердің жазбаша және ауызша жұмыстарында креативтілік пен логикалық ойлау деңгейінің артқаны байқалды. Сонымен қатар, поликодтық мәтіндерді қолдану студенттердің рефлексиялық дағдыларын дамытып,

өзіндік ой-пікірлерін еркін жеткізуге ықпал етті. Студенттер өз жазбаша жұмыстарында шығармашылық бастама танытып, күрделі ақпаратты әртүрлі формада ұсыну қабілеттерін жетілдірді. Поликодтық мәтіндерге негізделген тапсырмалар олардың тілдік еркіндігін және мәдени сезімталдығын дамытуға көмектесті. Білім алушылар мәтіндік және визуалды ақпарат көздерін салыстыру арқылы күрделі идеяларды жеңіл түсіндіру тәжірибесін меңгерді.

Жалпы нәтиже

Жалпы алғанда, поликодтық мәтіндермен жүйелі жұмыс істеу студенттердің оқу белсенділігін арттыруға, ақпаратты құрылымдап талдау қабілеттерін жетілдіруге және көптілді ортада тілдік икемділікті дамытуға ықпал етті. Тәжірибелік сабақтар барысында алынған деректер студенттердің вербалды және бейнелік ақпараттарды ұштастыра отырып, жүйелі ой қорыту дағдыларын қалыптастырғанын көрсетті. Сонымен бірге, поликодтық мәтіндердің қолданылуы білім алушылардың танымдық қызығушылығын жоғарылатып, олардың тілдік шығармашылық қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқарды. Алынған нәтижелер поликодтық тәсілдерді оқу процесіне кеңінен енгізудің болашағы зор екенін көрсетті. Білім беру практикасында мұндай әдістерді қолдану студенттердің сын тұрғысынан ойлау қабілетін арттыруға және күрделі ақпаратты сараптау дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретіні дәлелденді.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері поликодтық мәтіндердің болашақ шетел тілі мұғалімдерінің жүйелі ойлау қабілетін дамытуда маңызды әдістемелік құрал екенін нақты көрсетті. Поликодтық мәтіндерді жүйелі түрде қолдану студенттердің ақпаратты кешенді қабылдау, мағыналық байланыстарды анықтау, аналитикалық ойлау және ақпаратты құрылымдау қабілеттерін дамытуға оң әсерін тигізді.

Зерттеу барысында поликодтық мәтіндермен жұмыс істеу білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың тілдік икемділігі мен мәдениетаралық коммуникация дағдыларын жетілдіргені анықталды. Әртүрлі ақпарат көздерінен алынған мәтіндік және бейнелік материалдарды салыстыра отырып, студенттер өз ойларын нақты әрі жүйелі түрде жеткізуге, деректер арасындағы логикалық байланыстарды орнатуға үйренді. Сонымен бірге, поликодтық мәтіндер шығармашылық ойлау мен креативті дағдыларды дамытудың тиімді тәсілі ретінде де өз нәтижесін көрсетті.

Мультимодальды мәтіндермен жұмыс істеу білім алушылардың оқу мотивациясын арттырып, сабақты қызықты әрі белсенді ортаға айналдырды. Сабақтар барысында студенттердің жеке танымдық белсенділігі, рефлексивтік ойлау қабілеті және ақпаратты әртүрлі көзқарастар арқылы интерпретациялау дағдылары айқын дамыды. Поликодтық мәтіндер арқылы студенттер шынайы өмірдегі ақпарат ағынымен жұмыс істеуге икемделіп, күрделі мәтіндер мен визуалды деректерді талдау тәжірибесін меңгерді.

Сонымен қатар, поликодтық мәтіндерді қолдану студенттердің мәдениетаралық түсінігін кеңейтіп, шетел тілін меңгеру процесінде олардың лексикалық және грамматикалық қорын байытуға ықпал етті. Бұл әдіс студенттердің кәсіби тілді еркін қолдану қабілетін қалыптастырып, олардың шетел тілінде академиялық және кәсіби коммуникация жүргізуге дайындық деңгейін арттырды. Оқу процесінде қолданылған поликодтық материалдар студенттердің оқу әрекеттерін саналы ұйымдастыруға да оң ықпал етті.

Поликодтық мәтіндер студенттерге дербес ойлау мен проблемаларды шешу дағдыларын дамытудың маңызды құралы ретінде де қызмет етті. Әсіресе, жүйелі және сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін қалыптастыруда бұл әдістің тиімділігі айқын байқалды. Білім алушылар мәтінді тұтас түсіну, негізгі ойды бөліп көрсету және алынған ақпаратты нақты құрылымға келтіру сияқты маңызды дағдыларды меңгерді. Поликодтық тәсіл білім беру мазмұнын жаңғыртып, оқытудың дәстүрлі әдістеріне балама ұсынды. Бұл бағытты әрі қарай дамыту шетел тілін оқытудың сапасын жаңа деңгейге көтереді.

Жалпы алғанда, поликодтық мәтіндерді оқу процесіне енгізу болашақ мұғалімдердің жүйелі ойлау қабілеттерін жетілдіруге, когнитивтік белсенділігін дамытуға және кәсіби даярлық сапасын арттыруға тиімді ықпал ететіні дәлелденді. Болашақта поликодтық

мәтіндерге негізделген жаңа әдістемелік материалдарды әзірлеу мен қолдану білім беру саласындағы инновацияларды одан әрі дамытуға берік негіз болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Смирнова Е.Ю. Поликодовый текст как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 2020. – № 3. – С. 112–117.
2. Маркова В.Д. Способы адаптации текстов средствами креолизации в педагогическом дискурсе // Вестник Тюменского государственного университета. – 2019. – № 5. – С. 85–90.
3. Айтқалиева Ж.М. Поликодтық мәтіндердің білім беру үрдісіндегі маңызы // Білім және ғылым әлемі. – 2021. – № 4. – Б. 120–125.
4. Taylor P. Systems Thinking in Education // Educational Philosophy and Theory. – 2017. – Vol. 49(3). – P. 267–279.
5. Jewitt C., Bezemer J., O'Halloran K. Multimodality and Literacy in School Classrooms // Review of Research in Education. – 2008. – Vol. 32(1). – P. 241–267.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-13-15

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

А.Т. ЕСЕТОВА

канд. пед. наук, доцент
КНК им. Курмангазы, Алматы, Казахстан

А.Ж. ЖАУЛЫБАЙ

магистр. пед. наук, преподаватель
КНК им. Курмангазы, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются инновационные методы преподавания русского языка студентам музыкальных специальностей, позволяющие повысить их коммуникативную компетентность и сформировать профессионально ориентированную речевую культуру. Анализируются подходы, способствующие интеграции русского языка в профессиональную деятельность будущих музыкантов.

Ключевые слова: русский язык, музыкальное образование, инновационные методы, критическое мышление, профессиональная коммуникация.

Современная образовательная система требует пересмотра традиционных подходов к обучению русскому языку, особенно в контексте подготовки студентов музыкальных специальностей. Важно учитывать не только лингвистическую, но и профессиональную направленность обучения, адаптируя содержание курса к специфике будущей деятельности студентов. В связи с этим применение инновационных методик обучения, направленных на развитие критического мышления, творческих способностей и коммуникативной компетентности, становится актуальным и востребованным.

Русский язык является неотъемлемой частью профессионального образования музыкантов, так как способствует:

1. Освоению специализированной терминологии и профессионального дискурса.
2. Анализу музыкальных произведений и критических статей.
3. Эффективному межкультурному взаимодействию в международной среде.
4. Развитию навыков публичного выступления и научно-исследовательской деятельности.

Формирование профессионально ориентированной речевой культуры студентов музыкальных специальностей требует внедрения методов, способствующих активному использованию русского языка в профессиональной сфере.

Современные образовательные технологии предлагают широкий спектр методик, способствующих развитию речевых и коммуникативных навыков студентов-музыкантов. Среди наиболее эффективных можно выделить:

1. Методика критического мышления RWCT (Reading and Writing for Critical Thinking).

- Студенты читают и анализируют статьи о жизни и творчестве композиторов, выделяя ключевые идеи и аргументы.
- Разбирают критические рецензии на музыкальные произведения, формируя собственные суждения и аргументируя их.
- Выполняют задания на сравнение различных текстов, выявляя стилистические различия и специфику авторского подхода.
- Работают с аудиоматериалами, анализируя выступления музыкантов и их комментарии по вопросам творчества.

2. Метод проблемного обучения.

- Преподаватель предлагает студентам исследовать различные переводы либретто опер и выявить смысловые расхождения.

- Анализ критических статей о русской музыкальной культуре позволяет студентам оценить различные точки зрения и сформировать свое мнение.

- Включение в работу историко-культурного контекста помогает студентам осознать связь между языком и музыкальным искусством.

- Использование сравнительного анализа текстов различных эпох раскрывает эволюцию профессионального музыкального дискурса.

3. Проектные технологии.

- Подготовка сценария концертного мероприятия с учетом исторического и культурного контекста.

- Создание интервью с известными музыкантами, включающее анализ их творческого пути и влияния на музыкальное искусство.

- Подготовка мультимедийных проектов, посвященных анализу лексики, используемой в музыкальной критике.

- Разработка интерактивных материалов, объединяющих теоретические знания о языке с практическими навыками исполнения.

4. Интерактивные методики.

- Ролевые игры, имитирующие пресс-конференции композиторов, дирижеров и исполнителей.

- Дебаты на тему «Влияние русской музыкальной традиции на мировую культуру» с аргументированной позицией участников.

- Имитация профессиональной коммуникации (переговоры, создание афиш и анонсов концертных мероприятий).

- Создание мини-спектаклей на основе текстов русской классики, в которых студенты адаптируют материал к современному музыкальному контексту.

5. Метод "Фишбоун" (Fishbone).

- Графический метод анализа, используемый для структурирования информации о русской музыкальной терминологии.

- Определение причин и следствий изменения стилистики музыкального языка в разные исторические периоды.

- Применение метода для анализа структуры критических статей и выявления ключевых аргументов.

- Использование метода в подготовке научных статей, рецензий и эссе по музыкальным темам.

Преподавание русского языка студентам музыкальных специальностей требует междисциплинарного подхода, включающего элементы музыковедения, истории искусства и педагогики. Интеграция языковых заданий в процесс изучения музыкальных дисциплин способствует развитию у студентов навыков осмысленного чтения, анализа и интерпретации текстов.

Примеры интеграции:

- Анализ текстов песен и романсов русских композиторов.

- Перевод и интерпретация терминов, используемых в мировой музыкальной практике.

- Подготовка речевых выступлений для презентации музыкальных проектов.

Применение инновационных методов обучения в преподавании русского языка студентам музыкальных специальностей способствует развитию их профессиональной компетентности, коммуникативных навыков и критического мышления. Использование междисциплинарного подхода, проектных технологий и интерактивных методик делает образовательный процесс более продуктивным и ориентированным на реальные профессиональные задачи. Таким образом, русский язык становится не просто дисциплиной в

учебном плане, а важным инструментом для профессионального и творческого роста будущих музыкантов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Савицкий В.М. Русский язык и культура речи. — Ростов н/Д: Феникс, 2011.
2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов. — М.: ИКАР, 2009.
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. — Рига: Эксперимент, 1998.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. — М.: Русский язык, 1981.
5. Халперн Д. Психология критического мышления. — СПб.: Питер, 2000.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-16-19

РОЛЬ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В РАЗВИТИИ ФОНЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

КЕНЕНБАЕВА АЛЬФИЯ

Студент бакалавриата

"6B01701 – Преподаватель двух иностранных языков"

КазУМОиМЯ им. Абылайхана, Алматы, Казахстан

Научный руководитель: к.п.н., профессор ЖУМАБЕКОВА Г.Б.

Аннотация: в данной статье рассматривается роль аудиовизуальных материалов в развитии фонетической компетенции в обучении иностранным языкам учащихся основной школы. В условиях современных изменений в образовательной практике аудиовизуальные технологии — такие как интерактивное программное обеспечение, видеоконтент, цифровые записи и мобильные приложения — зарекомендовали себя как эффективные ресурсы для улучшения произношения, интонации, ритма и фонематического восприятия учащихся. В исследовании анализируются педагогические аспекты использования этих материалов и их влияние на слуховую дифференциацию, точность артикуляции и мотивацию обучающихся.

Ключевые слова: аудиовизуальные материалы, фонетическая компетенция, обучение иностранному языку, основная школа, слуховое восприятие, визуальная информация, произношение, ИКТ в образовании.

THE ROLE OF AUDIOVISUAL MATERIALS IN THE DEVELOPMENT OF PHONETIC COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO BASIC SCHOOL STUDENTS

KENENBAYEVA ALFIYA

Bachelor student

"6B01701 – Teacher of Two Foreign Languages"

Ablaikhan KazUIR&WL, Almaty, Kazakhstan

Scientific supervisor: Candidate of Pedagogical Sciences

Professor ZHUMABEKOVA G.B.

Abstract: This article explores the role of audio-visual materials in the development of phonetic competence in teaching foreign language at the basic school level. In the context of evolving educational practices, audio-visual technologies—such as interactive software, video content, digital recordings, and mobile applications—have proven to be valuable resources in enhancing students' pronunciation, intonation, rhythm, and phonemic awareness. The study analyzes the pedagogical implications of using these materials, examining how they affect auditory discrimination, articulation accuracy, and learner motivation.

Keywords: audio-visual materials, phonetic competence, foreign language teaching, basic school, auditory perception, visual input, pronunciation, ICT in education.

Foreign language teaching in basic school requires methods that engage young learners and build strong foundational competencies. One of these is phonetic competence, which enables learners to pronounce words correctly, distinguish between similar sounds, and use accurate rhythm and intonation. Traditional pronunciation instruction has relied on mechanical repetition and teacher modeling, which often lack the engagement and individualization required for effective learning in

modern classrooms. The rapid development of digital educational technologies has introduced new tools into language education. Among these, audio-visual materials have gained significant attention due to their capacity to simulate authentic language input, provide visual support, and encourage learner participation. The use of video, animation, and interactive software in phonetic instruction is increasingly recognized as an effective way to enhance students' listening and speaking skills.

This article examines how audio-visual materials contribute to the development of phonetic competence in foreign language learning among basic school students. It begins by defining phonetic competence and discussing its relevance in early language education. The article then reviews relevant theoretical frameworks, describes how audio-visual materials can be used in practice, presents empirical evidence of their effectiveness, addresses implementation challenges, and provides recommendations for classroom integration.

Phonetic competence is an essential component of communicative competence. It encompasses the learner's ability to produce and recognize the sounds of a foreign language with clarity and accuracy. In the context of basic school education, phonetic competence lays the foundation for future language development and confidence in oral communication. Accurate pronunciation facilitates mutual understanding and enables learners to communicate more fluently and naturally. It also helps prevent the formation of fossilized pronunciation errors that may hinder learners in later stages of their education.

In early language education, students are especially receptive to auditory and visual stimuli. Their ability to mimic sounds and reproduce rhythm and intonation is heightened, making the early years an ideal period for phonetic instruction. Incorporating engaging, multimodal content at this stage supports long-term retention and positive language learning experiences.

The use of audio-visual materials in language education is supported by several cognitive and pedagogical theories. The Dual Coding Theory developed by Allan Paivio posits that information presented in both verbal and visual forms is processed more efficiently and remembered more easily than information presented in a single mode. This theory supports the use of synchronized video and audio to reinforce language learning. Krashen's Input Hypothesis emphasizes the importance of comprehensible input in language acquisition. Audio-visual materials provide rich contextual support that makes input more understandable, particularly for beginner learners. Vygotsky's sociocultural theory also highlights the value of mediated learning. When students interact with digital materials under teacher guidance, they engage in a form of assisted learning within their zone of proximal development.

These theoretical foundations suggest that audio-visual tools not only enhance engagement but also facilitate cognitive processing and retention of phonetic information. They provide learners with repeated exposure to accurate models of pronunciation and enable active participation in the learning process.

Audio-visual materials offer several advantages for phonetic instruction in basic school. They provide authentic pronunciation models through recordings of native speakers, helping learners internalize the rhythm, stress, and intonation patterns of the target language. Videos and animations visually demonstrate how sounds are produced, offering cues on mouth movements and articulation that are not available in audio-only formats. Interactive materials such as speech recognition apps offer real-time feedback, allowing students to monitor and improve their pronunciation independently. These tools adapt to individual learning paces and reduce reliance on teacher feedback alone.

Audio-visual materials also support learners with different learning styles. Visual learners benefit from seeing gestures, facial expressions, and mouth positions, while auditory learners focus on sound patterns. Additionally, these materials increase learner motivation. Young students are naturally drawn to colorful, dynamic, and interactive content, which makes phonetic practice more enjoyable and less intimidating. The use of videos, songs, and games transforms repetitive pronunciation drills into engaging experiences. Finally, audio-visual tools offer flexibility in terms of

repetition and practice. Learners can replay content as needed, practice at home, and build confidence through independent study.

Integrating audio-visual materials into the basic school classroom requires thoughtful planning. Teachers can begin by selecting age-appropriate and linguistically accurate content that aligns with the learning objectives. Phonics videos can introduce sound-letter correspondences using engaging visuals and sounds. Songs and chants can reinforce rhythm and intonation while making practice fun. Animated stories and dialogues provide contextualized input and natural speech models. Teachers may use short film clips or cartoons to highlight specific sounds or intonation patterns and follow up with activities such as imitation, shadowing, and dubbing.

Speech recognition applications and pronunciation games can be introduced as part of individual or group practice. These tools help learners monitor their performance and receive instant feedback. Teachers can also assign home tasks involving the use of language learning apps, allowing learners to practice pronunciation in a relaxed setting. Subtitled videos are useful for reinforcing connections between spoken and written forms, aiding in phoneme-grapheme correspondence. Using AV materials alongside traditional instruction ensures a balanced approach that combines technology with teacher guidance.

Multiple studies from Kazakhstan, Russia, and other countries provide evidence of the effectiveness of audio-visual materials in developing phonetic competence. A 2022 study by Sarsenova and Tazhibayeva found that first and second-grade students who engaged in weekly animated phonics sessions improved their ability to distinguish and pronounce English phonemes. The study reported a 25% increase in accurate pronunciation and better listening test results compared to a control group. In Russia, a classroom experiment conducted by P. I. Baranova in 2021 demonstrated that students who practiced pronunciation with speech recognition apps showed significantly higher articulation accuracy after eight weeks of consistent use.

Internationally, a meta-analysis by Lee and Lin in 2021 reviewed 15 studies involving young learners and concluded that AV materials positively impacted pronunciation, listening comprehension, and student motivation. The authors emphasized that consistent exposure, teacher support, and learner engagement were key factors in success. These findings confirm that AV tools are not just supplementary but can play a central role in phonetic instruction when integrated into a well-structured teaching framework.

Recommendations for Effective Integration: to maximize the impact of AV materials on phonetic competence, schools should provide access to reliable technology and ensure that teachers receive adequate training. Collaboration among educators can help identify high-quality resources and develop lesson plans that integrate AV content meaningfully. Teachers should establish clear objectives for each AV activity and combine multimedia exposure with guided practice and feedback. Formative assessment techniques, such as pronunciation journals or self-evaluation checklists, can help track progress and reflect on learning. Encouraging learners to explore AV resources at home fosters autonomy and reinforces classroom instruction.

In conclusion, audio-visual materials are powerful tools for developing phonetic competence in basic school foreign language education. They offer authentic models, engage multiple senses, and support diverse learning styles. When implemented effectively, they improve pronunciation, enhance listening skills, and build learner confidence. Though challenges exist, careful planning, resource selection, and teacher training can ensure that AV materials contribute meaningfully to phonetic instruction. As language education evolves, integrating AV technologies with traditional pedagogies will be essential for preparing students to communicate clearly and confidently in a foreign language.

REFERENCES

1. Kunanbayeva, S. S. (2013). The methodology of foreign language education: Theory and practice. Almaty: Қазақ университеті.
2. Baranova, P. A., Mikhaylova, N. V., & Kopylova, T. A. (2020). The effectiveness of using digital audio-visual tools for pronunciation training in primary foreign language education. *Russian Journal of Education and Psychology*, 11(2), 89–102.
3. Gilakjani, A. P. (2016). The significance of pronunciation in English language teaching. *English Language Teaching*, 9(6), 123–128. <https://doi.org/10.5539/elt.v9n6p123>
4. Lee, J., & Lin, H. (2021). A meta-analysis of audio-visual input on EFL learners' pronunciation acquisition. *Language Learning & Technology*, 25(1), 87–104.
5. Sarsenova, Z. M., & Tazhibayeva, A. K. (2022). Enhancing phonetic skills in young EFL learners through animated phonics instruction. *Kazakh Journal of Educational Studies*, 14(3), 44–59.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-20-22

ӘР БАЛА — ТҰЛҒА: МЕКТЕПТЕГІ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕР МӘСЕЛЕСІ

Т.АБЕН

Қаныш Сәтбаев атындағы орта мектеп-лицейдің директоры, информатика пәні мұғалімі

А.К.ОРЫНБАСАРОВ

география-тарих пәні мұғалімі

Қазақстан, Ақтөбе қаласы

Аннотация. Бұл жұмыста білім беру саласындағы тең мүмкіндіктер мәселесі қарастырылады. Әр баланың жеке қабілетін, қызығушылығын және қажеттілігін ескеру арқылы тұлға ретінде дамуына жағдай жасау — заманауи мектептердің басты міндеттерінің бірі. Зерттеу барысында инклюзивті білім беру, әлеуметтік әділеттілік және психологиялық қолдау тетіктері талданады. Сондай-ақ білім беру ортасында балалардың әлеуетін толық ашуға кедергі болатын факторлар мен оларды жеңу жолдары сипатталады. Негізгі мақсат — әр баланың білім алу құқығы мен мүмкіндігін тең қамтамасыз ету арқылы қоғамда белсенді, жауапты және бақытты тұлға қалыптастыру.

Abstract. This work examines the issue of equal opportunities in education. Creating conditions for the development of each child as a person by taking into account their individual abilities, interests and needs is one of the main tasks of modern schools. The study analyzes the mechanisms of inclusive education, social justice, differentiation in education and psychological support. It also describes the factors that prevent children from fully realizing their potential in the educational environment and ways to overcome them. The main goal is to form an active, responsible and happy person in society by ensuring the right and equal opportunities for each child to receive education.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінің басты ұстанымы — әр баланың тұлғалық ерекшелігін ескере отырып, сапалы әрі қолжетімді біліммен қамтамасыз ету. Әсіресе ерекше білім беруді қажет ететін (ЕББҚ) оқушылар үшін тең мүмкіндіктер жасау — қоғамның адамгершілік деңгейін көрсететін маңызды көрсеткіш. Кеңейтілген мағынада инклюзивті білім беру дегеніміз – кедергілерді жоюмен ерекше білім беруге қажеттілігі бар адамдарды оқыту процесінде енгізу және олардың сапалы білімге тең қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Бүгінгі күнде елдегі мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтарының бірі білім беру жүйесінің дамуы болып табылады. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптеріне сапалы білім алуға барлығының құқықтарының теңдігі, әр адамның интеллектуалды дамуын, психофизиологиялық және де олардың жеке- дара ерекшеліктерін ескере отырып, халықтың барлық деңгейлері үшін білімге қолжетімділігі жатады. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарына баршаның сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі; әрбір адамның зияткерлік дамуы, психикалық-физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі білімге қолжетімділігі жатады («Білім туралы» ҚР Заңының, 3-бабының, 1, 2-тармақтары)[1].

Сапалы білімнің барлығы үшін қолжетімді болу шартын қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін түрлендіру процестерінің бірі инклюзивті білім беру болып табылады. Инклюзивті білім беру дене бітіміне, психикалық, интеллектуалдық, мәдени, этникалық, тілдік және өзге ерекшеліктеріне қарамастан ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды жалпы білім беру кеңістігіне енгізуді, олардың сапалы білім беруде кедергілерді жоюды және әлеуметтік ортада бейімделуін және ықпалдасуын көздейді. Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше қажеттіліктері бар оқушылардың оқу процесін ұйымдастыру жолдарына тоқталып кететін болсақ, әр жыл сайын инклюзивті балалардың саны артылуда, алайда

олардың көпшілігі арнайы оқу мекемелерінің қабырғасында оқуға деген құштарлығы болмайы. Соған байланысты қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы білім беру мен ғылымның дамытудың 2016-2019 жылдарға арналатын Мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген орта білімді берудің инфрақұрылымдық дамуын қамтамасыз ететін міндеттерінің бірі білім беруде ерекше қажеттіліктері бар балаларды инклюзивті ортада қолдауы, ал орта білім берудің мазмұнын жаңартылуы аясындағы міндеттерінің бірі білім беру ұйымдарын өлшемшартпен бағалау жүйелеріне көшуді жүзеге асыру деп көрсетіледі. Бұл да өз кезегінде, инклюзивті білім берудің дамуының теориялық және әдістемелік жағынан жетілдіруді қажет етіп отыр. [2]

Бұл тақырыптың өзектілігі - ерекше қажеттілігі бар балалар басқа балалармен тең мүмкіндікте білім алуы. Сондықтан ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін жалпы мектепте инклюзивті білім беру жағдайында оқу үрдісін дұрыс әрі тиімді ұйымдастырылуы қажет. Алайда, білім беру стандарттарына сәйкес болатын көптеген пәндер бойынша дидактикалық материалдар тапшылық етеді. Сондықтан Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше қажеттілігі бар оқушылар үшін оқу үрдісін ұйымдастыру және оның жолдарына қазіргі таңда актуалды болып жатқан ЖИ (жасанды интеллект) мүмкіндіктеріне тоқталатын боламыз.

Қазіргі білім беру жүйесінде басты құндылық — адам және оның жеке қабілеті мен қажеттілігі. Әр баланың, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін (ЕББҚ) оқушылардың әлеуетін ашуға бағытталған инклюзивті білім беру — халықаралық және ұлттық саясаттың маңызды бағытына айналды. Бұл бағытта заманауи технологиялар, оның ішінде жасанды интеллект (ЖИ) маңызды құрал ретінде қарастырылуда. Жасанды интеллектті білім беру процесіне енгізу — оқыту әдістерін дараландыруға, оқушылардың қажеттіліктеріне бейімдеуге және білімге қолжетімділікті кеңейтуге зор мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беруді технологиялық шешімдермен ұштастыру арқылы әр баланың оқу процесіне белсенді араласуына және әлеуетін толық ашуына жағдай жасауға болады. ЖИ әр оқушының білім деңгейі мен оқу қарқынына қарай жеке оқу бағдарламасын дайындайды. Бұл когнитивті немесе зейін бұзылысы бар балалар үшін өте тиімді. Мысалы, кейбір платформалар бала тапсырманы дұрыс орындамаса, түсіндіру стилін өзгертіп, қайта бағыттай алады. Әсіресе мүмкіндігі шектеулі балалар үшін ЖИ — қолдау мен бейімделудің жаңа көзі. Кейбір ЖИ жүйелері әр оқушының қабілетін автоматты түрде бағалап, оған сәйкес материалдарды іріктеп береді. ЖИ оқушының оқу процесіндегі белсенділігі, тапсырмаларды орындау жылдамдығы, қателіктері мен жетістіктерін автоматты түрде тіркеп, педагогқа нақты талдау ұсынады. Бұл әсіресе зейіні тұрақсыз немесе когнитивті бұзылысы бар оқушыларды оқытуда өте пайдалы. ЖИ мен AR/VR технологияларын біріктіру арқылы мүмкіндігі шектеулі балаларға түрлі пәндер бойынша тәжірибе жасауға мүмкіндік туады. Мұндай жүйелерге:

- Khan Academy

-Squirrel AI

-DreamBox Learning сияқты платформалар жатады.ЕББҚ оқушылар үшін бұл жүйелер материалды өз қарқынымен меңгеруге мүмкіндік береді. Кейбір ЖИ жүйелері оқушының көңіл-күйін, назарын, шаршау деңгейін бақылай алады. Олар мазасыздықты азайту үшін арнайы демалу жаттығуларын ұсынады, сөйтіп эмоционалдық күйзелістің алдын алады.

Сонымен, осы мақалада инклюзивті білім берудің Қазақстан Республикасындағы деңгейі мен дамуы жөнінде жазып кеттік. Шынымен ортаазиялық елдердің арасында Қазақстан Республикасындағы Инклюзивті білім беруге жақсы назар аударып, нәтижелі даму үстінде екендігіне қуануымызға болады. Себебі, инклюзивті білім беру жағдайындағы ерекше қажеттілігі бар оқушылармен жұмыс жасау үлкен жауапкершілікті қажет ететінін байқаймыз. Және осы айтылған деректер ерекше қажеттілігі бар балалармен жасалатын жұмыстың тек кішкене бөлігі ғана. Бұл санаттағы мәселелерді шешу үлкен еңбек пен уақытты талап ететін жұмыстардың бірі екені сөзсіз. Әр бала — өз алдына жеке әлем. Ерекше оқушылардың мүмкіндігін шектемей, керісінше қолдау көрсету арқылы біз шынайы теңдікке ұмтыламыз.

Мектеп — тек білім орны ғана емес, тұлғаны қалыптастыратын кеңістік. Әр баланың өзіндік құндылығын мойындау — өркениетті қоғамның басты шарты.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Білім туралы» ҚР Заңының, 3-бабының, 1, 2-тармақтары.
2. «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» ҚР Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарғысы.
3. Ахмедалиева, Д. У. ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмысты ұйымдастыру // Әлеуметтік педагог. - 2010.-№1

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-23-27

ӘОЖ 371.3:54

ХИМИЯНЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛДАРДЫҢ РӨЛІ

АБАТ ЖАЙНА БЕРДИМУРАТҚЫЗЫ

7M01504-«Химия педагогтерін даярлау» БББ-ның 1 курс магистранты
М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.,

ТАУБАЕВА РАУШАН СЕРИХАНОВНА

«Химия» кафедрасының PhD докторы, қауымд.профессор м.а.,
М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.,

Аннотация: Бұл мақалада химия пәнін оқыту үдерісінде оқу-әдістемелік құралдардың рөлі мен маңызы қарастырылды. Мақалада оқу-әдістемелік құралдардың түрлеріне тоқталып, олардың оқушылардың теориялық білімін меңгеруіне, практикалық дағдыларын қалыптастыруына және пәнге деген қызығушылығын арттыруға ықпалы атап өтілді. Сонымен қатар, оқу құралдарын тиімді пайдалану жолдары, оларды қолдану барысында кездесетін қиындықтар мен оны шешу жолдары жан-жақты талданды және химияны сапалы оқытудың басты тетігі ретінде оқу-әдістемелік құралдарды жүйелі қолданудың маңызы көрсетілді.

Түйінді сөздер: электронды оқулықтар, оқу-әдістемелік құрал, практикалық құралдар, көрнекі құралдар, цифрлық ресурстар, интерактивті ресурстар, заманауи оқыту технологиясы.

Білім беру жүйесінің басты мақсаттарының бірі – жан-жақты дамыған, ғылыми көзқарасы қалыптасқан тұлға тәрбиелеу. Бұл мақсатқа жетуде жаратылыстану ғылымдарының, соның ішінде химия пәнінің алатын орны ерекше. Химия – табиғатты танып-білудің, ғылыми ойлауды дамытудың негізгі салаларының бірі. Осы пәнді сапалы оқыту үшін оқу-әдістемелік құралдардың маңызы зор. Олар мұғалім мен оқушы арасындағы оқу үдерісінің тиімді ұйымдастырылуын қамтамасыз етеді. Сондықтан химияны оқыту үдерісінде оқу-әдістемелік құралдардың рөлі мен маңызы жан-жақты қарастырылуы тиіс.

Ең алдымен, оқулықтар мен жұмыс дәптерлері оқушыларға теориялық білім беруде маңызды рөл атқарады. Зертханалық практикумдар мен тәжірибелік нұсқаулықтар тәжірибе арқылы оқытуда қолданылып, оқушылардың практикалық дағдыларын қалыптастырады. Сонымен қатар, электронды оқулықтар, анимациялық видеолар, интерактивті тапсырмалар, мобильді қосымшалар – заманауи оқыту технологиясының ажырамас бөлігі. Химия сабағында қолданылатын оқу-әдістемелік құралдардың түрлері 1-кестеде келтірілген.

1 кесте - Химияны оқуда қолданылатын оқу-әдістемелік құралдардың түрлері

№	Оқу-әдістемелік құрал түрі	Мазмұны / Мысалдары
1	Негізгі оқу құралдары	Оқулықтар (теория, формула, есептер). Жұмыс дәптерлері. Оқу дәптері. Тест жинақтары мен химиялық диктанттар
2	Әдістемелік құралдар	Мұғалімге арналған әдістемелік нұсқаулықтар. Дидактикалық материалдар. Презентациялар мен слайдтар. Бағалау парақтары
3	Практикалық құралдар	Зертханалық тәжірибе нұсқаулығы. Реактивтер мен құрал-жабдықтар. Практикум дәптері
4	Көрнекі құралдар	Периодтық жүйе, кестелер, формула сызбалары. Молекула модельдері. Инфографика мен диаграммалар

5	Цифрлық және интерактивті ресурстар	Электронды оқулықтар. Виртуалды зертханалар. Мультимедиялық видеосабақтар. Онлайн тесттер. Онлайн-семинарлар мен вебинарлар
6	Бағалау және бақылау құралдары	Стандартталған тесттер мен бақылау жұмыстары. Портфолио және жобалық тапсырмалар. Автоматтандырылған тестілеу жүйелері
7	Қосымша әдебиеттер мен дереккөздер	Энциклопедиялар, анықтамалықтар. Ғылыми журналдар мен мақалалар. Монографиялар мен шеберлік сабақтары жинақтары
8	Интеграциялық және зерттеушілік құралдар	Пәнаралық жобалар. Білім беру ойындары мен квест-тапсырмалар. Модельдеу және жобалау жаттығулары

Мұғалімдерге арналған әдістемелік нұсқаулықтар мен бағдарлама үлгілері оқу үдерісін жоспарлауда және тиімді ұйымдастыруда көп көмегін береді [1]. Солардың әрқайсына жеке талдайық:

1. Негізгі оқу құралдары: Оқулықтар. Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес жазылып, теориялық бөлім, формулалар, кестелер және есептерді қамтитын басты дереккөзі болып табылады. Жұмыс дәптерлері. Олар оқулықпен тығыз байланыста дайындалған жаттығулар, шығармашылық тапсырмалар мен шағын жобалар арқылы білімді бекітуге қызмет етеді. Оқу дәптері (белсенді оқулық). Оқушыға өз жазбаларын енгізуге, графикалық түсіндірулер жасауға және шағын зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді. Тест жинақтары мен химиялық диктанттар. Білім мен дағдыны деңгейлеп тексеруге арналған көп таңдаулы сұрақтар мен жазбаша тапсырмалар.

2. Әдістемелік құралдар: Мұғалімге арналған әдістемелік нұсқаулықтар. Оған сабақ жоспары, мақсатпен міндеттер, қолданылатын әдіс-тәсілдер мен бағалау критерийлері кіреді. Дидактикалық материалдар. Карточкалар, кроссвордтар, сұрақ-жауап жинақтары, «жылдам реакция» жаттығулары мұғалімге сабақты қызықты әрі жүйелі өткізуге көмектеседі. Презентациялар мен слайдтар. PowerPoint немесе Google Slides форматында дайындалған материалдар күрделі ұғымдарды визуалды түрде түсіндіреді. Бағалау парақтары. Өзін-өзі және бірін-бірі бағалауға арналған формативті бағалау құралдары оқушының өз нәтижесін бақылауына мүмкіндік береді.

3. Практикалық құралдар: Зертханалық тәжірибе нұсқаулықтары. Әр тәжірибенің мақсаты, қажетті реактивтер мен құралдар, қауіпсіздік ережелері, орындау реті және қорытындылау сұрақтары егжей-тегжейлі баяндалады. Реактивтер мен құрал-жабдықтар жиынтығы. Пробирка, штатив, колба, бюретка, пипетка және түрлі индикаторлар сияқты заттар тәжірибені нақты жүргізуге мүмкіндік береді. Практикум дәптерлері. Оқушылар тәжірибе барысында бақылау нәтижелерін жазып, график пен кестелер жасап, талдау қорытындыларын жүйелі түрде ұсынады.

4. Көрнекі құралдар: Плакаттар, постерлер, периодтық жүйе, негізгі химиялық реакциялар схемасы, молекулалық құрылымдардың суреттері тақта мен сынып қабырғаларын безендіре отырып, оқушыларға ұғымдарды есте сақтауға көмектеседі. Молекула модельдері. 3D конструкторлар немесе магнитті шар-сым жүйелері арқылы атом-молекулалық құрылымды көзбен көруге болады. Инфографика мен диаграммалар. Химиялық процестерді, заттар айналымын және энергия ағынын графикалық түрде көрсету оқытудың көрнекілігін арттырады.

5. Цифрлық және интерактивті ресурстар: Электронды оқулықтар. Гипер сілтемелер, анимациялар, бейне- және аудио-түсіндірмелері бар цифрлық нұсқалар. Виртуалды зертханалар мен симуляторлар. Labster, Chem Collective сияқты платформаларда тәжірибені қауіпсіз ортада модельдеуге болады. Мультимедиялық видео сабақтар. Қысқа роликтер күрделі реакцияларды кезең-кезеңімен көрсетуге жеңілдетеді. Онлайн-платформалар мен мобильді қосымшалар. Bilimland, Moodle, Quizizz, Kahoot! Секілді құралдар арқылы

интерактивті тесттер өткізуге, кері байланыс алуға болады. Вебинарлар мен онлайн-семинарлар. Сарапшылармен тікелей байланыс, жаңашыл әдістемелерді үйрену мүмкіндігін береді.

6. Бағалау және бақылау құралдары: Стандартталған тесттер мен бақылау жұмыстары. Формалдық (суммативті) бағалау үшін әзірленген сұрақтар. Портфолио және жобалық тапсырмалар. Ұзақ мерзімді зерттеу, презентация, ғылыми жоба форматында оқушының прогресін көрнекі түрде көрсетуге арналған. Автоматтандырылған тестілеу жүйелері. Дерек нәтиже көрсетіп, аналитика ұсынатын онлайн-сервистер.

7. Қосымша әдебиеттер мен дереккөздер: Энциклопедиялар, анықтамалықтар. Химиялық терминология, қысқаша анықтамалар мен қауіпсіздік ережелері. Ғылыми журналдар мен мақалалар. Соңғы зерттеулер, әдістемелік жаңартулар мен трендтер туралы ақпарат береді. Монографиялар мен шеберлік сабақтары жинақтары. Оқыту тәжірибесін тереңдетуге арналған.

8. Интеграциялық және зерттеушілік құралдар: Пәнаралық жобалар. Биология, физика, географиямен байланысқан зерттеу тапсырмалары. Білім беру ойындары мен квест-тапсырмалар. Химиялық элементтер әлеміне саяхат, реакцияларды «ассоциациялық» әдісі арқылы қызықты меңгерту. Модельдеу және жобалау жаттығулары. Стратегиялық плакаттар, маусымдық бақылау жобалары, шағын зерттеулер жүргізу. [2]

Оқу-әдістемелік құралдар – оқу мазмұнын меңгеруді жеңілдететін, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекетті ұйымдастыруға көмектесетін маңызды ресурс. Олар білім беру үдерісін тиімді, жүйелі және нәтижелі етуге бағытталуы төменде көрсетілгендей.

1. Білімнің сапасын арттырады. Оқу материалы құрылымдалған, жүйелі түрде беріледі. Теорияны практикамен ұштастыруға мүмкіндік береді. Күрделі ұғымдар мен заңдылықтарды түсінуді жеңілдетеді.

2. Мұғалімнің жұмысын жеңілдетеді. Сабақ жоспарын құруда бағыт-бағдар беріп, дайын тапсырмалар, зертханалық жұмыстар мен тесттерді қолданады. Саралап оқыту, жеке және топтық жұмыстарды ұйымдастыруда көмекші құрал болады.

3. Оқушының білімге қызығушылығын оятады. Көрнекілік құралдары, тәжірибелік тапсырмалар мен цифрлық ресурстар арқылы пәнге деген қызығушылық артады. Өз бетімен ізденуге, зерттеуге және шығармашылық ойлауға ынталандырады.

4. Жаңа білімді меңгеру мен бекіту құралы. Тақырыптық тапсырмалар, бақылау жұмыстары, тесттер арқылы жаңа білімді бекітуге көмектеседі. Қайталау мен өзін-өзі тексеруге жағдай жасайды.

5. Құзыреттіліктерді дамытуға ықпал етеді. Логикалық ойлау, талдау, салыстыру, синтездеу дағдыларын дамытады. Коммуникативтік, ақпараттық және практикалық дағдыларды қалыптастырады.

6. Цифрлық білім беру үдерісін қолдайды. Электронды және интерактивті құралдар қашықтан оқытуда, аралас форматта оқытуда таптырмас көмекші. Уақыт үнемдеп, оқушының жеке оқу траекториясын құруға мүмкіндік береді [3].

Оқу құралдарын тиімді пайдалану үшін ең алдымен сабақтың мақсаты мен мазмұнына сәйкес құралды дұрыс тандай білу қажет. Мысалы, жаңа тақырыпты меңгертуде оқулық пен көрнекілікті қатар қолдану нәтижелі болса, білімді бекітуде жұмыс дәптері мен тапсырмалар жинағы қолайлы. Цифрлық технологияларды ендіру де бүгінгі күннің талабына айналды. Электронды ресурстар, виртуалды зертханалар, бейнесабақтар оқушылардың қызығушылығын арттырып, жеке оқу қарқынымен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде оқушының танымдық белсенділігін, шығармашылық қабілетін дамытады. Сонымен қатар оқу-әдістемелік құралдарды: топтық және жұптық жұмыстарда, зертханалық тәжірибелер кезінде, білімді бағалауда (тест, диктант, бақылау жұмысы), үй тапсырмасын ұйымдастыруда тиімді қолдануға болады.

Оқу-әдістемелік құралдарды қолдануда белгілі бір қиындықтар да кездеседі. Бұл қиындықтар оқу үдерісінің сапасына әсер етіп, педагогтың кәсіби қызметіне белгілі бір кедергі келтіреді:

1. Мазмұнның ескіруі және жаңартылмауы. Кейбір оқу құралдары мен оқулықтардың мазмұны бүгінгі заман талабына сай емес. Жаңа ғылыми жетістіктер мен оқыту технологиялары ескерілмеген. Көне әдістемелер мен тартымсыз иллюстрациялар оқушының пәнге деген қызығушылығын төмендетеді.

2. Цифрлық ресурстардың қолжетімсіздігі Цифрлық оқулықтар, бейнесабақтар, интерактивті тапсырмалар сияқты заманауи әдістемелік ресурстар барлық білім беру ұйымдарында бірдей қолжетімді емес. Интернет жылдамдығының төмендігі, компьютерлік техниканың жетіспеушілігі немесе ескіргені бұл мәселені одан әрі күрделендіреді.

3. Мұғалімдердің цифрлық құралдарды меңгеруіндегі қиындықтар барлық мұғалімдер бірдей деңгейде цифрлық сауатқа ие емес. Кейбір педагогтер жаңа платформалар мен интерактивті ресурстарды қолдануда қиындық көреді. Бұл – заманауи білім беру үдерісіне толықтай бейімделуге кедергі келтіретін фактор.

4. Оқушылардың оқу мотивациясының төмендігі кейбір оқушыларда өз бетімен жұмыс істеу дағдылары толық қалыптаспаған. Мұғалім қолданатын әдістемелік құрал тиімді болғанымен, оқушы оны қабылдауға дайын болмаса, нәтиже болмайды. Мұндай жағдайда қосымша мотивациялық жұмыс жүргізу қажеттігі туындайды.

5. Әдістемелік құралдардың көптігі мен әртүрлілігі нарықтағы оқу құралдарының алуан түрлілігі мұғалімге тиімдісін таңдауда қиындық туғызады. Әртүрлі баспалардан шыққан құралдардың мазмұны мен құрылымы бір-біріне сәйкес келмей, оқушы үшін шатасуға себеп болады.

6. Практикалық ресурстар мен жабдықтардың жеткіліксіздігі жаратылыстану бағытындағы (химия, биология, физика) сипаттағы пәндерде тәжірибелік жұмыстар маңызды орын алады. Алайда кейбір білім беру мекемелерінде зертханалық құрал-жабдықтар, реактивтер, қауіпсіздік талаптарына сай келетін жағдайлар жетіспейді. Бұл практикалық сабақтардың сапасын төмендетеді [4].

Қорыта айтқанда, оқу-әдістемелік құралдар химия пәнін оқыту үдерісінің өзегін құрайды. Оқулықтар мен жұмыс дәптерлері теориялық материалды жүйелі ұсынса, зертханалық нұсқаулықтар мен тәжірибе жинақтары оқушылардың практикалық дағдыларын дамытады. Көрнекі құралдар, плакаттар мен молекула модельдері химиялық ұғымдарды түсінуді жеңілдетіп, көру арқылы қабылдауды қамтамасыз етеді. Ал электронды оқулықтар, виртуалды зертханалар мен онлайн-платформалар заманауи білім беру талаптарына сай оқытудың икемділігін арттырады. Сонымен бірге, оқу-әдістемелік құралдарды тиімді қолдану арқылы мұғалім сабақтың мақсатын анық, айқын белгілеп, материалды теориядан практикаға дейінгі барлық кезеңдерде жүйелі түрде ұсына алады. Бұл өз кезегінде оқушылардың танымдық белсенділігі мен зерттеушілік қызығушылығын күшейтіп, білім сапасын айтарлықтай жоғарылатады. Бірақ, құралдардың сапасы мен қолжетімділігінің теңгерімді болмауы, цифрлық ресурстардың шектеулігі және педагогтардың әдістемелік дайындығының әртүрлі болуы оқыту үдерісінің тиімділігін төмендетуі мүмкін [5]. Сондықтан білім беру ұйымдарына оқу-әдістемелік құралдарды жүйелі түрде жаңартып, мұғалімдердің кәсіби шеберлігін арттыруға, әрі сандық ресурстарды кеңінен енгізуге ерекше мән беру қажет. Осы барлық шарттар орындалғанда ғана оқу-әдістемелік құралдардың рөлі толықтай ашылып, химия пәнін оқыту сапасы жаңа деңгейге көтеріледі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сансызбаев, А.Ж. Химия сабағында оқу-әдістемелік құралдарды қолдану. – Алматы: Фолиант. – 2021.
2. Аманжолов, Ө.Р. Цифрлық білім беру технологияларын химия пәнінде пайдалану. – Білім және Инновация, 2022, №1. – Б.45–52.
3. Жанабаев, С.Т., Рахимова, Л.И. Сабақ үдерісінде әдістемелік құралдардың интербелсенділігі. – Қазақстан педагогикасы, 2024, №3. – Б. 15–23.
4. Smith, J., & Brown, L. The role of teaching aids in chemistry education. *Journal of Chemical Education*, 2020, 97(3). – P. 123–130.
5. Wang, X., & Li, Y. Integrating digital tools into chemistry teaching: A systematic review. – *Computers & Education*, 2021. – 1049 p.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-28-29

“THE FORMATION OF THE GRAMMAR SKILLS IN THE ELEMENTARY GRADE OF THE FOREIGN LANGUAGE TEACHING”

ОМАРБЕК ЖАНЕЛЬ АБАЙҚЫЗЫ

Студент- магистрант педагогического факультета Южно-Казахстанского университета
Miras University

Научный руководитель- PhD, ҚАЗЫХАНҚЫЗЫ Л.
Шымкент, Казахстан

Introduction

In the modern era of globalization and intercultural communication, the demand for foreign language competence is constantly growing. One of the most critical components of language proficiency is grammar, which serves as the structural foundation for effective communication. Teaching grammar in the early stages of foreign language learning, particularly in elementary grades, plays a vital role in shaping the learners' linguistic capabilities. At this level, children are highly receptive to new language input, and their cognitive abilities allow them to absorb grammatical patterns naturally, especially when taught using age-appropriate methods.

However, teaching grammar to young learners is not without its challenges. Their limited attention span, developing cognitive skills, and need for concrete experiences necessitate the use of specific methodologies tailored to their developmental stage. This paper discusses the importance of forming grammar skills in elementary school learners, the objectives and methodology applied in the teaching process, and presents research results based on classroom observations and practical teaching experience.

Object and Methodology

The **object** of the research is the process of forming grammar skills in elementary school students during foreign language lessons. The main **objective** is to identify effective strategies and techniques for grammar instruction that are suitable for young learners.

To achieve this objective, the following **methods** were employed:

- **Literature review:** Analysis of scholarly works on grammar teaching methodologies (e.g., Harmer, Krashen, Lightbown & Spada).

- **Classroom observation:** Monitoring English lessons in grades 2–4 at a local primary school.

- **Experimental teaching:** Implementation of selected grammar exercises and activities.

- **Surveys and interviews:** Collecting feedback from English teachers and students.

The methodology was based on both qualitative and quantitative approaches. Observations provided insights into student engagement and comprehension, while pre- and post-lesson assessments measured progress in grammar understanding.

Research Results

The research revealed several key findings about effective grammar instruction in elementary grades:

1. Inductive Learning is More Effective

Students responded more positively to inductive methods, where grammatical structures were introduced through examples and usage rather than through explicit rules. For instance, using stories and dialogues allowed students to grasp past tense forms in context without needing to memorize complex rules.

2. Visual and Tactile Aids Enhance Understanding

Incorporating flashcards, realia, and drawings significantly improved the retention of grammar structures. For example, the use of color-coded sentence strips helped students understand word order in English sentences.

3. Songs and Chants Improve Grammar Retention

Grammar points taught through songs, chants, and rhymes were more easily remembered. A lesson on subject-verb agreement using a simple chant was retained longer than one taught via textbook drills.

4. Gamification Increases Engagement

Interactive games such as "Grammar Bingo", "Sentence Relay", and "Find the Mistake" turned grammar learning into a fun and motivating experience. The competitive element kept students focused and increased participation.

5. Integrated Grammar Instruction is More Effective

Teaching grammar alongside listening, speaking, reading, and writing produced better outcomes than isolated grammar instruction. Writing short stories or dialogues that included target grammar points helped students apply their knowledge in context.

6. Challenges and Teacher Strategies

The main challenges observed were short attention spans and varying levels of language proficiency. Teachers overcame these by using short, varied activities, positive reinforcement, and group work.

Overall, the research confirmed that forming grammar skills in elementary grades requires creativity, patience, and a student-centered approach. Activities must be engaging, contextual, and developmentally appropriate.

Conclusion

Grammar plays a foundational role in foreign language learning, even at the elementary level. The effective formation of grammar skills in young learners depends on the use of suitable teaching methods that match their cognitive and emotional development. Inductive learning, visual aids, songs, and games were found to be the most effective strategies for teaching grammar to children. Teachers should integrate grammar instruction with other language skills to ensure that learning is meaningful and communicative.

Based on the research findings, it is recommended that:

- Teachers adopt interactive and inductive approaches.
- Grammar instruction be embedded in communicative contexts.
- Continuous assessment and feedback be used to monitor progress.
- More professional development be provided for primary language teachers.

Future studies can expand on this research by exploring the long-term impact of these methods on overall language proficiency.

LIST OF REFERENCES

1. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Education.
2. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages Are Learned*. Oxford University Press.
3. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
4. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
5. Pinter, A. (2006). *Teaching Young Language Learners*. Oxford University Press.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-30-31
УДК 541-67;863

РОЛЬ И МЕСТО РЕАЛЬНОГО И КОМПЬЮТЕРНОГО ЭКСПЕРИМЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКЕ

АДГЕЗАЛОВА ХАТЫРЯ АГАКАРИМ КЫЗЫ

доцент, доктор философии по физике, АГПУ, Баку, Азербайджан

Аннотация: Известно, что в процессе преподавания физике и формировании естественнонаучного мировоззрения студентов, будущих учителей физики, существенную роль выполняет обращение к главному (для физики как науки о природе) – физическому эксперименту (ФЭ). Именно он является не только добротным источником фактических знаний по физике, позволяющим выступать в роли естественнонаучного метода познания физических явлений и процессов, но и воспроизводить их с учётом двух доступных видов наглядности: реальной (материальной, природной, предметной, натуральной – РН) и компьютерной (идеальной, виртуальной, образной, картинной и – КН).

Ключевые слова: компьютерная техника, информационные технологии, реальный и компьютерный эксперимент, ИКТ, физика.

При изучении физики как в школе, так и в вузе, физическому эксперименту отводится особая роль. Хороший школьник, а тем более, студент при наличии дома или в библиотеке необходимой литературы, в принципе, вполне может освоить теоретический материал самостоятельно. Читая учебник более внимательно, обращая внимание на разбор решённых задач, он по аналогии может и самостоятельно освоить и основные методы решения задач. Но научиться самостоятельно ставить физические эксперименты (кроме самых элементарных) он не сможет. Хотя бы потому, что для этого необходимо иметь относительно дорогостоящее оборудование и помещение, где это оборудование должно находиться; и обладать приёмами и умениями работать с физическими приборами, т.е. экспериментировать. Это особенно важно при подготовке будущего учителя физики, ведь ему не только нужно научиться это делать самому, но и в будущем учить этому других. Поэтому в педагогическом вузе физическому эксперименту должна быть отведена первостепенная роль. Первое место – в смысле важности, процента от аудиторных часов, отведённых на изучение физики. Но не первое по порядку изучения. Здесь на первом месте должен быть теоретический материал, затем решение задач. Только, когда студенты (по крайней мере, большинство) освоят теорию, имеет смысл переходить к физическому эксперименту, к занятиям лабораторного практикума.

Говоря о физическом эксперименте, как правило, имеют ввиду эксперимент реальный, на реальном оборудовании. Но последние 15-20 лет активно внедряется в практику преподавания и эксперимент компьютерный. Конечно, никакой компьютерный эксперимент не заменит реальный, но всё таки у компьютерного эксперимента по сравнению с реальным есть ряд преимуществ.

Компьютер может достаточно успешно выступать в роли «умного» инструмента в ходе выполнения работ физического практикума, может выполнять некоторые функции регистрации результатов измерений физических величин, их хранения и обработки, производстве вычислений, а также наглядного представления на экране разнообразных моделей в реальном времени.

Иначе – виртуальная наглядность имеет все права на своё использование в ходе ФЭ, который должен непременно выполняться в сфере его материализации. Как видим между ними должно быть найдено и согласовано такое «мирное» взаимодействие, которое помогло бы повысить общую результативность самого процесса научения физике.

Роль и значение КН здесь сводится ко всем основным частям выполнения ФЭ: введению в работу, помощь в получении и обработке полученных результатов, комментарии по поводу

значимости данного ФЭ для овладения студентами (учащимися) основами физики. Заметим, что с целью повышения уровня умений пользования ПМ желательно провести одно-два занятия, специально сориентированных на выработку учащимися требуемых знаний по теории и практике надёжной работы с ПМ с условиях ФЭ.

При условиях постижения экспериментальных навыков в ситуации внеаудиторной (внеклассной) работы студентов (учеников), очевидно, наибольшее внимание должно быть уделено РН, в ходе обращения к которой приходится заниматься (с учётом начальных условий) созданием (конструирование, изготовление, налаживание, апробация) конкретных, действующих приборов, оборудования, устройств. Именно этот вид ФЭ обладает наибольшими возможностями к развитию образования по физике, поскольку «картиночная» информация здесь уступает место рациональной деятельности самих учащихся, обеспечивает им успешное формирование знаний, умений, способностей и привычек, а также активизацию мышления и приобретении навыков в производстве практических (предметных, «ручных», трудовых, инструментальных) действий.

Конечно, и здесь можно и нужно частично использовать КН прежде всего для отображения теоретических положений обсуждаемого хода и фиксации выполненного при этом исследования, воспитания творческого мышления и надёжного запоминания изученного, использования вопросов истории, применения и методологии самой физической науки.

При этом социальные потребности начинают превалировать в ходе выполнения студентом работ физического эксперимента тогда, когда чётко осознаётся (в том числе и с помощью общеизвестных стимулов научения) необходимость в добротном понимании идеи и содержания данной экспериментальной работы, поскольку это существенно влияет на овладение студентом физическим содержанием данной работы; непосредственно готовит студента к выполнению тех будущих действий, которые потребуются от него в школьных условиях его работы; демонстрирует необходимость и обязательность такого уровня подготовки будущего учителя физики по данной теме, который обеспечит школьникам мотивацию преподавания физике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Гасанов О.М., Адгезалова Х.А., Гусейнов Д. И. //Разнообразие компьютерных технологий по физике в средней школе// Международный научно-практический журнал ENDLESS LIGHT in SCIENCE, 17 Декабря 2022 Алматы, Казахстан, ст. 3-5.
2. Гасанов О.М., Адгезалова Х.А., Гусейнов Д.И. //Исследование проблем и перспектив внедрения компьютерных технологий по физике в средней школе// Международный научно-практический журнал «ГЛОБАЛЬНАЯ НАУКА И ИННОВАЦИЯ 2022: ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ» № 4(18). ДЕКАБРЬ 2022, Алматы, Казахстан, ст. 9-11.
3. Гасанов О.М., Адгезалова Х.А., Гусейнов Д.И. //Исследование проблем и перспектив использования компьютерных технологий в средней школе по физике// ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ, №87, Июль 2022 Самара, ст. 46-49.
4. Гасанов О.М., Адгезалова Х.А., Гусейнов Д. И. //Особенности виртуального эксперимента в преподавании физики// Журнал «Инновационные научные исследования», выпуск №4-1(18) Апрель 2022, Уфа.
5. Гасанов О.М., Адгезалова Х.А., Гусейнов Д. И. // Организация образовательного процесса при реформировании системы образования на современном этапе // Обучение физике и астрономии в общем и профессиональном образовании, Сборник трудов XXII Всероссийской научно-практической конференции, Иркутск, 27-28 марта 2024 г.,ст. 37-44.
6. Гасанов О.М., Адгезалова Х.А., Гусейнов Д. И. // Рекомендации по выполнению компьютерных лабораторных работ по физике// XV Международная научно-практическая конференция, Инновационный потенциал развития науки в современном мире: технологии, инновации, достижения, 24 мая 2024 г. Уфа, Россия. ст. 391-395.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-32-34

СОҢҒЫ ЖЫЛДАРДАҒЫ БИОЭТИКАЛЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР: ЖАҒАНДЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР АЯСЫНДАҒЫ ШОЛУ

САГИНБАЕВА АРУЖАН ЖЕТЕСОВНА

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің, Жаратылыстану факультеті
магистранты
Ақтөбе қ., Қазақстан

Аннотация. Биоэтика ғылым ретінде пәнаралық сипатқа ие және оның міндеттері жаһандық мәселелермен тығыз байланысты. Қазіргі таңда климаттың өзгеруі, жасанды интеллекттің медицинада қолданылуы және әлеуметтік әділетсіздік секілді құбылыстар адамзат алдында жаңа этикалық сын-қатерлерді туындатып отыр. Климаттық дағдарыс тек экологиялық мәселе емес, ол денсаулық сақтау, болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілік және әлеуметтік теңдікпен байланысты биоэтикалық өлшемдерді қамтиды. Осы тұрғыда биоэтикалық білім мен сараптама ғылыми және технологиялық шешімдерді қабылдауда адамгершілік құндылықтарды басшылыққа алуға мүмкіндік береді. Биоэтиканың жаһандық контекстегі рөлі оның стратегиялық маңыздылығын айқындап, ғылым мен қоғам арасындағы байланысты нығайтады.

Кілт сөздер: биоэтика, климаттық өзгерістер, этикалық білім.

Соңғы онжылдықта биоэтика қарқынды өзгерістерге тап болды: жаңа технологиялар, жаһандық дағдарыстар және әлеуметтік өзгерістер этикалық шекараларды кеңейтіп, жаңа мәселелерді көтерді. Жасанды Интеллекттің (ЖИ) қарқынды дамуы және климаттың өзгеруінің келе жатқан салдары қоғамда түбегейлі өзгертулерге соқтырып, олар сыни назар аударуды қажет ететін өзекті этикалық мәселелерді де өзімен бірге алып келді. Жаңа технологиялар көбінесе экологиялық дағдарыстармен күресу құралы ретінде қарастырылады, бірақ оларды әзірлеу мен енгізудің өзі энергияны көп тұтыну және ресурстарды тұрақсыз пайдалану арқылы қоршаған ортаға зиян келтіруі мүмкін. Сонымен қатар, жасанды интеллект пен климатқа бейімделу стратегиялары этикалық қадағалауға басымдық берілмесе, бар теңсіздікті тереңдету қаупі бар.

Қазір ЖИ футуристік идеядан, ауруларды диагностикалау, қоршаған ортадағы өзгерістерді бақылау және саяси шешімдер қабылдау құралына айналды. Бірақ осыдан кезінде кейбір инженерлер жауап бере алмайтын этикалық сұрақтар толқыны пайда болады. ЖИ технологиялары Денсаулық сақтау және климаттың өзгеруіне қарсы күрес сияқты ең сезімтал жүйелерге көбірек еніп жатқандықтан, биоэтика оларды адамгершілікті ескере отырып, жауапты, әділ пайдалануды қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаруға арналған.

Осы тақырыптағы ең егжей-тегжейлі зерттеулердің бірін "Global Forum on Bioethics in Research (GFBR)" жүргізді, ол жасанды интеллект пен жаһандық денсаулық этикасы арасындағы күрделі қатынастарды зерттеу үшін 31 елдің сарапшыларын жинады. "Жаһандық денсаулық сақтау үшін ғылыми зерттеулер этикасы және жасанды интеллект" қорытынды құжатында этикалық шиеленіс пайда болатын төрт негізгі бағыт анықталған: "Белгілі бір мәселелерді шешу үшін жасанды интеллектті дамыту орынды ма?", "Бір елде жасалған жасанды интеллект басқа елде әділ және пайдалы болатынына сенімді бола аламыз ба?", "Алгоритм зиян келтірсе, кім жауапты?", "Үлкен өзара байланысты деректер жиынтығы әлемінде ақпараттандырылған келісімді қалай қамтамасыз етуге болады?". Форумда ауруханалардағы қол гигиенасын жақсартуға арналған жасанды интеллект жүйелері сияқты нақты мысалдар қарастырылды, оларды қызметкерлер "жақсы" нәтиже алу үшін пайдаланып, негізгі мақсат күтімді жақсартуды елемейді. [1]

Сонымен қатар, климаттық дағдарыс өршіп бара жатқанда, жасанды интеллект сонымен қатар жаңартылатын энергия жүйелерін оңтайландырудан бастап, климаттың өзгеруіне

байланысты денсаулыққа қауіп-қатерді болжауға дейін әлеуетті құтқарушы ретінде жарияланады. Бірақ бір нәрсе бар: үлкен AI үлгілерін үйрету көбінесе қазба отынынан алынатын орасан зор энергияны қажет етеді, бұл бір қызығы, олар шешуге тырысып жатқан мәселені күшейтеді. Бұл экологиялық этиканы жасанды интеллект туралы пікірталастардың орталығына қояды, тұрақтылық этикалық бағалаудың ресми бөлігі бола ма деген сұрақ туғызады.

Тағы бір маңызды көзқарас Синнотт-Армстронг пен Скорбургке тиесілі, олар өз мақалаларында "Жасанды интеллект биоэтикаға қалай көмектесе алады" адамның моральдық пікірін алмастырудың орнына, жасанды интеллект оның бейсаналық бейімділік, шатасу немесе ақпараттың жетіспеушілігі сияқты кемшіліктерін түзетуге көмектеседі деп тұжырымдайды. Олар жасанды жетілдірілген демократия (AID) деп аталатын әдісті ұсынады, онда жасанды интеллект қоғамдық моральдық пайымдаулардан үйренеді, бірақ идеалды, толық ақпараттандырылған адам қабылдай алатын шешімдерді көрсету үшін оларды жетілдіреді. Бұл тәсіл әділеттілік, ашықтық және қоғамдық сенім маңызды болатын органдарды бөлу немесе тіпті құқықтық реформа сияқты салалар үшін үлкен маңызға ие. [2]

Бұл зерттеулерді біріктіретін нәрсе-жалпы мәселе: AI вакуумда жұмыс істемейді. Ол оны жасайтын адамдар мен жүйелердің құндылықтарын, көзқарастары мен басымдықтарын көрсетеді және күшейтеді. Сондықтан, этикалық білім — әзірлеушілер, медицина қызметкерлері, саясаткерлер және тіпті жалпы жұртшылық үшін өте маңызды. Этика екінші реттік нәрсе бола алмайды; ол деректерді жинаудан бастап жобалауға және енгізуге дейін әрбір AI деңгейіне енгізілуі керек.

Климаттық дағдарыс тек экологиялық немесе саяси мәселе емес, бұл терең этикалық мәселе. Бұл адамзатты болашақ ұрпаққа қалдыратын әлемді қайта қарауға мәжбүр етеді. Дәл осы жерде биоэтика араласуы керек.

"Климаттың өзгеруі: биоэтика тұрғысынан төтенше жағдай және денсаулық сақтау саласындағы басымдық" автор климаттың өзгеруін алыс экологиялық проблема ретінде емес, денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдай ретінде қарастыру керек дейді. Климаттың өзгеруінен туындаған температураның жоғарылауы, ауа сапасының төмендеуі және азық-түлік қауіпсіздігінің болмауы миллиондаған адамдарға зиянын тигізуде. Ең бастысы, бұл зиян біркелкі бөлінбейді. Жаһандық шығарындыларға ең аз әсер ететін халықтың ең кедей топтары көбінесе бірінші кезекте зардап шегеді. Биоэтика тұрғысынан бұл әділеттілік пен теңдік мәселесін көтереді. [3]

"Құндылықтар мен саясатқа биоэтикалық көзқарас: климаттың өзгеруі және денсаулық" Шерил Макферсон кітабында жақсы қарастырылған философиялық аспект бар. Бұл кітап климат туралы пікірталастардың негізінде жатқан моральдық құндылықтарды қарастырады: жауапкершілік, әділеттілік және жаһандық ынтымақтастық. Тараулардың бірінде ерекше қызықтыратын сұрақ қойылған: "жақсы ата-баба болу деген нені білдіреді?" Басқаша айтқанда, қазіргі шешімдер жүз жылдан кейін адамдардың өмірін анықтайтынын біле отырып, адамзат баласы бүгін қандай әрекет ету керек? [4]

Жасанды интеллект климаттық өзгерістердің денсаулыққа әсерін болжау мен азайтудың күшті құралы бола отырып, әділеттілік және инклюзивтілік принциптерін басшылыққа алуы керек. Мәдени ерекшеліктерді ескеретін салааралық ынтымақтастық пен этикалық шеңберге қажеттілік бұрын-сонды болмағандай өзекті. Ғаламдық денсаулық пен планетаның әлауқатының болашағы тек технология арқылы не істей алатынымызға ғана емес, сонымен бірге біз мұны қаншалықты жауапкершілікпен, әділ және ақылмен жасайтынымызға байланысты.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДБИЕТТЕР:

1. Shaw, J., Ali, J., Atuire, C.A. *et al.* Research ethics and artificial intelligence for global health: perspectives from the global forum on bioethics in research. *BMC Med Ethics* 25, 46 (2024).
2. Sinnott-Armstrong, W. & Skorburg, J. A., (2021) “How AI Can Aid Bioethics”, *Journal of Practical Ethics* 9(1).
3. Macedo J. C. Climate Change: A Bioethical Emergency and Health Priority // *Ethics, Medicine and Public Health*. – 2023. – Vol. 27. – Article 100871. – DOI: 10.1016/j.jemep.2023.100871.
4. Macpherson C. C., ed. *Bioethical Insights into Values and Policy: Climate Change and Health*. – Cham: Springer, 2016. – 220 p. – DOI: 10.1007/978-3-319-26168-3.
5. Smith J. A., Doe J. B. Artificial Intelligence and Climate Change: Opportunities and Challenges // *Journal of Environmental Technology and Innovation*. – 2024. – Vol. 15. – Article 100123. – DOI: 10.1016/j.jeti.2024.100123.
6. Shaw J., Ali J., Atuire C.A., Cheah P.Y., Guio Español A., Gichoya J.W., Hunt A., Jjingo D., Littler K., Paolotti D., Vayena E. Research ethics and artificial intelligence for global health: perspectives from the global forum on bioethics in research // *BMC Medical Ethics*. – 2024. – Vol. 25. – Article 46. – DOI: 10.1186/s12910-024-01044-w.
7. Smith A., Johnson L., Gupta R., et al. Artificial Intelligence and Climate Change: Opportunities and Challenges // *Environmental Science and Climate Change*. – 2024. – Vol. 15. – Article 100223. – DOI: 10.1016/j.envscc.2024.100223.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-35-40
ӘОЖ 371:514.74

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АНАЛИТИКАЛЫҚ ГЕОМЕТРИЯ ЕСЕПТЕРІН ШЫҒАРУҒА ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ

ШАЙМАХАМБЕТ ДАНИЯР

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 7M01501 – Математика
білім беру бағдарламасының 1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі – PhD қауымдастырылған профессоры міндетін атқарушы

НУРМУХАМЕДОВА ЖАНАРА МУРАТОВНА

Алматы, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларына аналитикалық геометрия пәнін тиімді оқыту жолдары қарастырылады. Аналитикалық геометрия – геометриялық фигураларды координаталар көмегімен зерттейтін және олардың қасиеттерін алгебралық тәсілдермен сипаттайтын ғылым саласы. Пәннің теориялық негіздерін, оқушыларда жиі кездесетін қиындықтарды және оларды жеңудің әдістемелік шешімдерін сипаттайды. Сонымен қатар, заманауи педагогикалық технологияларды, атап айтқанда визуализация, АКТ және сараланған оқытуды қолдану арқылы оқушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамыту жолдары ұсынылады. Мақалада практикалық ұсыныстар мен оқыту стратегиялары қамтылған. Бұл бағыттағы білім, әсіресе жоғары сынып оқушылары үшін жоғары оқу орындарына түсуге дайындық кезеңінде өте өзекті.

Тірек сөздер: білім беру, аналитикалық геометрия, сабақ жоспары, оқыту барысы, әдістер, тиімділік, бағдарламалар, АКТ.

Қазіргі білім беру жүйесі терең ойлай алатын, логикалық байланыстарды орната білетін, алған білімін өмірлік жағдаяттарда қолдана алатын тұлғаны қалыптастыруды мақсат етеді. Осыған орай, математиканың құрамдас бөлігі саналатын аналитикалық геометрияны меңгеру – оқушылардың танымдық қабілеттерін, кеңістіктік ойлау дағдыларын дамытуда маңызды орын алады. Математика пәнін оқыту әдістемесінің ең маңызды міндеттерінің бірі – әртүрлі типтегі геометриялық есептерді шығаруға үйрету дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Геометриялық есептер оқу материалының меңгерілуі мен бекітілуінің қажетті құралы саналады. Оқушылардың зияткерлік дамуы үшін дәлелдеуге арналған геометриялық есептердің маңызы зор. Бұл есептер оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ олардың жеке ерекшеліктерін ашуға мүмкіндік береді [1].

Аналитикалық геометрия – оқушыны терең ойлауға, жүйелі талдауға және нақты шешім қабылдауға үйрететін маңызды пәндік сала. Жоғары сынып оқушыларына оны тиімді меңгерту үшін визуализация, деңгейлік тапсырмалар, интерактивті технологиялар және практикамен байланыстыру әдістерін қолдану қажет. Бұл мақалада ұсынылған әдістемелік тәсілдер мектептегі математиканы оқытуды заманауи талаптарға сай жетілдіруге бағытталған нақты қадамдарды көрсетеді. Аналитикалық геометрияны оқу кезінде оқушылар көбіне кеңістіктік елестету дағдыларының жетіспеуінен киналады. Мысалы, кеңістікте орналасқан түзудің жазықтықпен қиылысу нүктесін табу немесе шеңбердің теңдеуін анықтау сияқты тапсырмалар абстракцияны қажет етеді. Тағы бір қиындық – формулалар мен теоремаларды механикалық жаттау. Жоғары сынып оқушылары пәндік курсты меңгеру нәтижесінде оқушы келесі құзыреттіліктерге ие болуы тиіс:

- Геометриялық есептерді шешуде және теоремаларды дәлелдеуде векторлық және координаттық әдістерді қолдану тәсілдерін меңгеріп, оларды нақты есептерде тиімді пайдалана білу.

- Математикалық модельдеудің негізгі қағидаларын меңгеру және есептерді шешуде қажетті сызбаларды орындай алу қабілетін дамыту.

- Есептерді шешу барысында зерттелген теориялық білім мен қажетті математикалық символиканы пайдалана отырып, толық әрі дәлелді негіздемелер келтіру.

- Оқып-үйренген теориялық тұжырымдарды нақты әрі сауатты тұжырымдай білу және оларды есептерді шешу мен теоремаларды дәлелдеуде өз ойын дәл әрі қисынды жеткізе отырып қолдану.

- Аналитикалық есептерді шешуде алгебра және тригонометрия әдістерін еркін қолдану дағдысына ие болу [2].

Аналитикалық геометрия — алгебра мен геометрияны байланыстыратын, математикалық ойлау мен логикалық талдауды дамытуға ықпал ететін пән бөлімдерінің бірі. Бұл тақырып оқушылардың кеңістіктік елестетуін, координаталық жүйемен жұмыс істеу дағдыларын, және формула арқылы геометриялық объектілердің қасиеттерін анықтау қабілетін дамытады. Сол себепті, оны жоғары сыныпта тиімді оқыту – математикалық мәдениетті қалыптастырудың маңызды бөлігі. Мектептегі геометрия курсына дәлелдеуге үйрету дәлелдеуге арналған геометриялық есептерді шешу арқылы жүзеге асырылады. Бұл үдеріс келесі кезеңдерден тұрады:

- дәлелдеуге арналған есептерді шешуге дайындық (пропедевтикалық тәсіл);
- дайын дәлелдеулерді зерделеу;
- дәлелдеуді іздеу;
- дәлелдеуге жақындау.

Аталған барлық кезеңдер оқытудың кез келген сатысында қолданылады және жүйелі, тұрақты сипатқа ие. Дәлелдеуге үйретудің әдістемесі дайындық кезеңінде кейінгі оқыту үшін қажетті шарт болып табылады және келесі мақсатты әрекеттерді қамтиды заңдылықтарды табу және анықтау; дәлелдеудің қажеттілігін түсіну; тұжырымдардағы шарт пен қорытындыны ажырата білу; пайымдаулар мен ой тұжырымдарын түсіну; қарсы мысал келтіру; геометриялық сызбалар орындау және оқу; салдарларды шығару. Дайын дәлелдеулер негізінде геометриялық есептерді шешуге үйрету теоремаларды дәлелдеуді оқыту арқылы жүзеге асады. Теореманың дәлелдеуімен танысу оқушының дәлелдеуге арналған есепті өз бетінше шешуіне негіз болады. Оқушы дәлелдеудің құрылымын бақылайды. Осы кезеңде оқушылар оқытылып жатқан теоремалардың дәлелдеулерін қайталайды, нақты дәлелдеулерді қарастырады және дәлелдеуді құру дағдыларын меңгереді.

Аналитикалық геометрия – геометрия мен алгебраны байланыстыратын іргелі пән. Ол координаталық әдіс арқылы кеңістіктік фигуралар мен олардың арасындағы байланыстарды сипаттауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс XVII ғасырда Рене Декарттың еңбектерінен бастау алып, бүгінгі таңда кеңінен қолданылады. Координаталық әдіс оқушыларға:

- Фигуралар арасындағы кеңістіктік қатынастарды түсінуге;
- Математикалық модельдеуді меңгеруге;
- Графикалық түрде зерттеу жүргізуге;
- Алгебралық және геометриялық тәсілдерді үйлестіре қолдануға мүмкіндік береді.

Аналитикалық геометрияның негізгі ұғымдары: нүкте, түзу, жазықтық, вектор, қашықтық, бұрыш, проекция, симметрия және фигуралардың теңдеулері. Аналитикалық геометрияны оқыту барысында келесі мәселелер туындайды:

- Теорияны қолдану қиындықтары: Оқушылар көптеген формулаларды білуі мүмкін, бірақ оларды дұрыс пайдалана алмауы жиі кездеседі. Бұл – теорияны тәжірибемен байланыстыра алмау нәтижесі.

- Координаталық жүйеде елестету қабілетінің жетіспеуі: Нүктелердің, түзулердің, фигуралардың өзара орналасуын график түрінде елестете алмау есеп шығару процесін қиындатады.

- Абстракциялау деңгейінің төмендігі: Көптеген оқушылар үшөлшемді кеңістікті елестете алмайды. Мұндай мәселелер әсіресе кеңістік геометриясында жиі байқалады.

- Тілдік қиындықтар: Терминдерді түсінбеу, математикалық тілді меңгермеу оқушылардың ойлауына кедергі келтіреді.

- Уәждің төмендігі: Аналитикалық геометрияны өмірмен байланыстыра алмау салдарынан кейбір оқушыларда пәнге деген қызығушылық төмен болады.

Аналитикалық геометрияны оқыту үдерісі кезең-кезеңімен жүргізілгенде ғана тиімді нәтиже береді (1-кесте). Әр кезеңде белгілі бір мақсат пен оған сәйкес оқыту әдістері таңдалады. Бұл оқушылардың білімді жүйелі түрде меңгеруіне көмектеседі. Төмендегі кестеде оқыту сатылары мен қолданылатын әдістер ұсынылған.

Кезең	Мақсаты	Қолданылатын әдістер
1-кезең	Теориямен таныстыру	Лекция, бейне-сабақ, визуалды презентациялар
2-кезең	Қарапайым есептерді шешу	Жұптық жұмыс, тақтада есеп шығару
3-кезең	Күрделі есептерді талдау	Жобалық жұмыс, есептерді топпен шешу
4-кезең	Өз бетімен жұмыс, қорытынды	Тест, өзіндік жұмыс, кері байланыс

1-кесте – Үйрету кезеңдері мен оқыту әдістері

Көптеген оқушылар үшін аналитикалық геометрия формулалар тізбегіне айналып кетеді. Бұл жағдай оларды пәнге қызығушылығын төмендетіп, нақты логикалық ойлаудан алыстатады. Сонымен қатар, кейбір оқушыларға функция графиктерін салу және оларды координаталық жазықтықта интерпретациялау да қиындық туғызады. График пен теңдеу арасындағы байланысты түсіндіру үшін көрнекі құралдар қолдану өте маңызды. Осы орайда, оқушылар жиі қателесетін тақырыптар мен ұсынылатын шешімдерді дер кезінде анықтау маңызды (2-кесте).

Тақырып	Қиындық сипаттамасы	Ұсынылатын әдістеме
Түзудің теңдеуі	Коэффициент мағынасын түсінбеу	График арқылы түсіндіру, физикалық мысал
Шеңбер теңдеуі	Центр мен радиусты ажырата алмау	GeoGebra арқылы визуализация
Конустық қималар	Формулаларды шатастыру	Салыстыру кестесі, карточкалар
Кеңістіктегі түзулер мен жазықтықтар	Кеңістік елестету қиын	3D модельдер, бейнеанимациялар

2-кесте – Оқушылар жиі қателесетін тақырыптар мен ұсынылатын шешімдер

Аналитикалық геометрияны оқытудың ең басты қағидасы — теорияны визуализациялау. Яғни, формулаларды бермес бұрын оқушының көз алдына фигураны елестету қажет. Мысалы, шеңбердің теңдеуін үйретерде, алдымен оның радиусы мен центрінің координатасы не екенін анықтап алу керек. Келесі кезең — оқушыны біртіндеп қиын тапсырмаларға бейімдеу. Алдымен қарапайым координаталық есептер беріледі, кейін біртіндеп парабола, гипербола, эллипс секілді фигуралар теңдеулеріне көшкен тиімді. Осылайша, оқушы білімді жүйелі сатылап меңгереді. Тапсырмаларды әртүрлі әдістермен орындату да маңызды. Жұптық жұмыс, топтық талқылау, жоба қорғау арқылы оқушының өз ойын еркін айту дағдысы дамиды. Сонымен қатар, бұл әдістер пәнге деген қызығушылықты арттырады. Оқушылар аналитикалық геометрия элементтерін визуалды түрде қабылдағанда, олардың есте сақтау және қолдану дағдылары жоғарылайды. Мысалы:

- Түзу мен нүктенің өзара орналасуын координаталық жазықтықта көрсету;
- Нүкте мен түзудің арақашықтығын графикалық түрде бейнелеу;
- Қисықтар – шеңбер, парабола, гипербола – графигін салу арқылы қасиеттерін сипаттау;
- Компьютерлік модельдеу арқылы кеңістіктегі фигураларды визуализациялау.
- Үйрету барысында тапсырмаларды үш деңгейде беруге болады:

I деңгей – формулаларды қолдану (мысалы, екі нүктенің арақашықтығын табу, орта нүктені есептеу);

II деңгей – түзудің, шеңбердің, параболаның теңдеуін құру;

III деңгей – мәтінді, күрделі логикалық есептер (мысалы, үшбұрыштың ішкі нүктесінің координаталарын табу, ауданды координаталар арқылы есептеу).

Оқытуда қолданылатын педагогикалық технологиялар:

- Саралап оқыту – әр оқушының деңгейіне қарай тапсырма беру арқылы мотивацияны арттыру;

- Жобалық оқыту – оқушылар өз бетімен координаталық жүйе бойынша қаланың картасын жасап, нақты объектілер арасындағы қашықтықты есептейді;

- АКТ қолдану – тақырыптық презентациялар, бейне материалдар арқылы оқушылардың қызығушылығын ояту;

- Кейс әдісі – нақты өмірлік жағдаяттар негізінде есептер шешу;

- Флэпбук әдісі – визуалды материалдар арқылы ережелерді жинақтау [3].

Геометриялық дәлелдеуге арналған есептерді шешу дағдыларын қалыптастыру – бұл мұғалім мен оқушының өзара әрекеттесуіне және бірлескен жұмысына негізделген үдеріс. Әрине, оқыту процесінде жетекші және бағыттаушы рөл мұғалімге тиесілі. Дегенмен, табысты оқытудың маңызды шарты – оқушының белсенді қызметі, яғни оқушы қажетті теориялық білімді меңгеруі тиіс. Сонымен қатар, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекет диалогқа және шығармашылық белсенділікке негізделеді. Дәлелдеуге үйретуді оқушылардың бір жағынан шығармашылық қабілеттерін ашуға, екінші жағынан дәлелдеуге арналған есептерді шешу дағдысын қалыптастыруға бағытталған құрал ретінде қарастыруға болады. Онда, бұл дағдыны қалай қалыптастыру керек? Бұл мәселені шешудің жолы ретінде жетелеуші сұрақтар әдісіне негізделген педагогикалық технологияны қолдануға болады. Мұндай оқыту оқушы мен мұғалім арасындағы өзара әрекет ретінде құрылады; кейде бұл жеке оқушы мен мұғалім арасындағы жеке жұмыс болуы мүмкін. Оқытудың мәні – есепті дәлелдеу мақсатына жету үшін мұғалім тарапынан оқушыға жол сілтейтін, дәлелдеуді жүргізуге көмектесетін жетелеуші сұрақтар немесе алғышарттар ұсынуында. Мұғалімнің қызметі, яғни дәлелдеуге арналған есептерді шешу дағдысын қалыптастыру үдерісі, келесі әрекеттерден тұруы тиіс:

- сабақ жоспарын құру;
- оқыту процесін ұйымдастыру;
- оқыту барысын бақылау;
- оқыту нәтижесін талдау.

Жоғары сынып оқушыларына геометрия сабағын жоспарлау барысында мұғалім келесі сұрақтарды қояы тиіс:

- Оқушылар қандай базалық білімге ие?
- Жаңа білімді қалай таныстыру керек?
- Ақиқатқа қандай жолмен жетуге болады?

Жетелеуші сұрақтарға негізделген технологияны жүзеге асыруда мұғалімнің рөлі – оқушымен әрекеттесе отырып, дәлелдеу процесін басқарып, оған ықпал ету. Бұл басқару мен ықпал ету әрекеттерін рөлдік актілер деп атауға болады. Мұғалімнің кейбір рөлдік әрекеттеріне мыналар жатады:

- оқушыны ойлануға бағыттау;
- теорема, белгі, қасиет сияқты қажетті және жеткілікті негіздерді іздеуге итермелеу;
- «не істеу керек екенін» көрсету;
- маңызды мәселеге назар аударту;

- дәлелдеу процесін түзету және т.б [4].

Жетелеуші сұрақтар технологиясы дәлелдеуге үйретудің әдістемесі ретінде мазмұндық құрылымға ие. Енді геометриялық дәлелдеу есептерін шешу дағдыларын қалыптастыруға арналған әдістемелік ұсыныстарды қарастырайық. Мазмұндық компоненттер келесідей алты компонентке бөлуге болады:

1. Бірінші компонент – есеппен танысу. Дәлелдеуге арналған есептің құрылымында нақты не дәлелденуі керек екені талап етіледі. Есепте шарт (бастапқы деректер, алғышарттар) және талап (дәлелденетін тұжырым) болады. Есеп – бұл шешілуі тиіс проблемалық модель. Орталық элемент – геометриялық объектілер: сандар, фигуралар, қатынастар.

2. Екінші компонент – геометриялық сипаттамалар. Есеп геометриялық объектіні қамтиды, ол сапалық (маңызды) және сандық сипаттамаларға ие. Бұл сипаттамалар – дәлелдеу үшін алғышарт болып табылатын қасиеттер.

3. Үшінші компонент – тұжырым құрылымын талдау. Есептің талап бөлігі – дәлелденуі тиіс тұжырым. Тұжырымда сапалық, сандық, алгебралық немесе графикалық сипат болуы мүмкін.

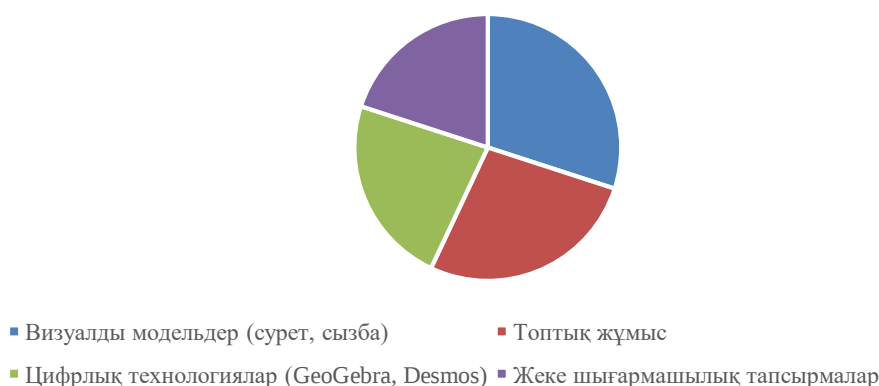
4. Төртінші компонент – теориялық білім. Әрбір есеп белгілі бір теориялық салаға негізделеді. Дәлелдеу осы теориялық білімге сүйенеді.

5. Бесінші компонент – дәлелдеу стратегиясын құру. Стратегия – бұл анықтамалар, аксиомалар, теоремалар, ережелер және формулалар жүйесі. Дәлелдеу – ақиқатқа жету жолындағы қисынды пайымдаулар жүйесі.

6. Алтыншы компонент – дәлелдеу процесі. Бұл – нақты стратегияны іске асыру. Дәлелдеу – шынайылықты орнату процесі. Бұл логикалық операциялармен жүзеге асады: талдау, синтез, салыстыру және т.б [5].

Қазіргі білім беру жүйесі терең ойлай алатын, логикалық байланыстарды орната білетін, алған білімін өмірлік жағдаяттарда қолдана алатын тұлғаны қалыптастыруды мақсат етеді. Осыған орай, математиканың құрамдас бөлігі саналатын аналитикалық геометрияны меңгеру – оқушылардың танымдық қабілеттерін, кеңістіктік ойлау дағдыларын дамытуда маңызды орын алады. Аналитикалық геометрия – геометриялық фигураларды координаталар көмегімен зерттейтін және олардың қасиеттерін алгебралық тәсілдермен сипаттайтын ғылым саласы. Бұл бағыттағы білім, әсіресе жоғары сынып оқушылары үшін жоғары оқу орындарына түсуге дайындық кезеңінде өте өзекті. Білім алушының тек теориялық білім ғана емес, сол білімді қолдана отырып мәселе шеше білуі, өмірлік жағдаяттарды сараптай алуы – математиканың, оның ішінде аналитикалық геометрияның негізгі құндылықтарының бірі болып табылады. Аналитикалық геометрияны оқыту барысында әртүрлі әдістер қолданылады. Олардың ішінде дәстүрлі лекция түріндегі түсіндіру, визуалды модельдер, цифрлық технологиялар, топтық және жеке шығармашылық жұмыс кеңінен таралған (1-сурет).

Аналитикалық геометрияны оқытуда қолданылатын әдістердің тиімділігі

1-сурет – Аналитикалық геометрияны оқытуда қолданылатын әдістердің тиімділігі.

Қазіргі таңда аналитикалық геометрияны үйретуде интерактивті бағдарламалар кеңінен қолданылады. GeoGebra, Desmos сияқты бағдарламалар оқушыға координаталық жазықтықтағы фигураларды нақты түрде бейнелеуге мүмкіндік береді. Бұл арқылы оқушы графиктердің қалай өзгертетінін, координаталардың фигура формасына қалай әсер ететінін визуалды түрде көреді. АКТ арқылы оқыту барысында оқушының өз бетімен іздену дағдысы қалыптасады. Google Classroom немесе Microsoft Teams арқылы мұғалім оқушыға тапсырма, кері байланыс және бағалау жұмыстарын оңай жүргізе алады. Сараланған оқыту тәсілінде оқушыларға қабілетіне сай тапсырмалар ұсынылады. Мұнда бір оқушы қарапайым шеңбер теңдеуін құрастырса, екіншісі кеңістіктегі тік бұрышты координаталар жүйесінде сфераның теңдеуін шығара алады. Бұл тәсіл білім беру процесінің икемді болуына мүмкіндік береді [6].

Аналитикалық геометрияны оқытуда мұғалімнің рөлі ерекше. Оқушының логикалық ойлауын, формуламен жұмыс жасау қабілетін дамытуда мұғалім қолданатын әдістеме шешуші рөл атқарады. Әдістемелік тұрғыдан дұрыс құрылымдалған сабақ оқушының пәнге қызығушылығын оятады. Координаталық жүйеде жұмыс істеу – қазіргі заманғы ғылым мен техника саласында кеңінен қолданылады. Сондықтан аналитикалық геометрияны оқыту оқушыны болашақ кәсіби өмірге даярлаудың маңызды элементі болып табылады. Сонымен қатар, аналитикалық геометрия тек математика емес, сонымен бірге физика, инженерия, информатика сияқты пәндермен тығыз байланысты. Осы себепті пәнді оқытқанда пәнаралық байланысты орнату – оқушы білімін тереңдетудің тағы бір жолы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Лобанова Н.И. Рабочая тетрадь по дифференциальным уравнениям как средство организации самостоятельной работы старшеклассников // Электронные библиотеки. — 2019. — Т. 22. — № 6. — 636–643 бб.
2. Аммосова Н.В. Методико-математическая подготовка будущих учителей математики в соответствии с задачами современности: монография. — Астрахань: Изд-во АИПКП, 2-е изд., 2015. — 256 б.
3. Егупова М.В. Практико-ориентированное обучение математике в школе: проблемы и перспективы научных исследований // Наука и школа. — 2022. — № 4. — 85–95 бб.
4. Родина Л.И., Егорова А.В. Применение дифференциальных уравнений для решения прикладных задач, 2022 г., Издательство ВлГУ. — Владимир: Изд-во ВлГУ, 2022. — 83 б.
5. Селютин В.Д., Яремко Н.Н. О пропедевтике обучения решению некорректных математических задач / В.Д. Селютин, Н.Н. Яремко // Образование и общество. — 2022. — № 2(133). — 43–49 бб.
6. Байбородова, Л.В. Технология проектной деятельности школьников / Л.В. Байбородова // Педагогические технологии: результаты исследований Ярославской научной школы: монография. — Ярославль, 2015. — 254–272 бб.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-41-45
ӘОЖ 373.67

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫ КӨРКЕМДІК ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ҚАМЗА ГАУҒАР БАЙМЫРЗАҚЫЗЫ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Педагогика және психология
факультеті, Бастауышта білім беру кафедрасының аға оқытушысы
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада бастауыш сынып оқушыларының сабақтан тыс кешенді сабақтарында музыкалық шығармаларды көркемдік талдау үдерісі арқылы музыкалық қызметке құндылық қатынасын қалыптастырудың педагогикалық ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу барысында көркемдік талдаудың тәрбиелік және танымдық әлеуеті айқындалып, оқушылардың эмоциялық-эстетикалық қабылдауын дамытуға ықпалы жан-жақты талданады. Сондай-ақ дәстүрлі музыка мен заманауи әдістемелерді кіріктіру арқылы оқушылардың ұлттық мәдениетке құрмет сезімін тәрбиелеу жолдары ұсынылады. Мақалада жүргізілген эксперименттік жұмыс нәтижелері мен педагогикалық-психологиялық тәсілдер негізінде нақты ұсыныстар беріледі.

Кілттік сөздер: құндылық қатынасы, музыкалық-эстетикалық қызмет, өнердің өзара әрекеттесуі мен интеграциясы, интеграцияланған қалыптастыру, өнер кешені, кешенді сабақтар, музыкалық шығармаларды көркемдік талдау.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесін жаңғырту білім беру мазмұнын жаңартумен қатар, тұлғаның жан-жақты дамуына бағытталған жаңа тәсілдерді енгізуді көздейді.

Музыка пәні- оқушылардың рухани адамгершілік және эстетикалық дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын өнер саласы. Ол – баланың эмоционалды әлемін байытып, көркемдік қабылдау қабілетін дамытатын алғашқы тетіктердің бірі.

Бастауыш сынып жасындағы оқушылар музыкамен алғашқы таныстығынан бастап, оны эмоционалды қабылдап, өз талғамына қарай ұнайтын және ұнамайтын деп жіктей бастайды.

Мағжан Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде баланы өнермен терең таныстырудың маңызын ерекше атап өтеді. Ол: «Бала неше түрлі сұлу әуендерді естісін, неше түрлі сұлу түрлерді, сұлу сөздер, сұлу өлеңдер жаттасын. Түрлі музыка құралдарының үндерін тыңдасын, сурет салып үйренсін. Ән салып, музыка құралдарында ойнап үйренсін» – деп, өнердің бала дамуына тигізетін тәрбиелік және эстетикалық ықпалын нақты көрсетеді [1].

Білім беру үдерісінде интеграцияланған тәсілді қолдану – тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін жүйелілік пен тұтастық қағидаттарына негізделеді. Бұл тәсіл оқушының эмоциялық, когнитивтік және ерік-жігерлік салаларын өзара байланыстыра отырып дамытуға бағытталған. Осы орайда мұғалімнің міндеті – оқушының шығармашылық әлеуетін ашу арқылы оның рухани-адамгершілік, эстетикалық және танымдық құзыреттіліктерін қалыптастыру.

Аталған тәсілдің тиімділігі, ең алдымен, бастауыш сынып жасындағы баланың психологиялық ерекшеліктерімен – музыкалық-эстетикалық қызметке жоғары сезімталдығы және бейнелі-визуалды ойлау басымдығымен тығыз байланысты. Бұл мұғалімнің оқу үдерісінде когнитивті және шығармашылық әлеуетті дамыту үшін эстетикалық қабылдау мен рухани-адамгершілік құндылықтарға бағдар беруді қажет ететінін көрсетеді [2, 14 б.].

Бастауыш мектеп оқушыларына тән визуалды-бейнелі ойлау, сондай-ақ музыкалық-эстетикалық қабылдаудың жоғары деңгейі өнерді интеграциялауға қолайлы жағдай жасайды. Алайда қазіргі ғылыми зерттеулерде бастауыш мектеп жасындағы балаларда өнерді қабылдау мен бейнелеу қызметінде елеулі қиындықтар туындайтыны атап өтіледі. Бұл көркемдік-

бейнелік таным әдістерінің мектеп тәжірибесінде жеткілікті қолданылмауымен байланысты. Балалардың шығармашылығы мәселесін шешумен айналысатын жетекші психологтардың пікірінше, шығармашылық қызметті ұйымдастыру үшін белгілі бір жағдайлар қажет:

- ересектермен эмоционалды қарым-қатынас;
- көркем және эстетикалық қызметтің әртүрлі түрлерінде балаларды пәндік-манипуляциялық және педагогикалық қолдау.

Алайда, педагогикалық іс-әрекет тәжірибесінде оқушылардың музыкалық шығармаларды талдауға деген жеке көзқарасын, олардың музыкалық-эстетикалық қызмет саласындағы шығармашылығын дамытуға жеткілікті көңіл бөлінбейді[3].

Оқушылардың музыкалық білім беру педагогикасында әр түрлі өнер түрлерін зерттеуге кешенді көзқарас негізінде және ойын негізінде шығармашылық қабілеттерін дамытуды бастау әдеттегідей болды.

К.М. Мұхамеджанов педагогикалық шығармашылықты оқыту үдерісін мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекетке негізделген, шығармашылық әлеуетті ашуға бағытталған біртұтас педагогикалық жүйе ретінде қарастырады. Оның пікірінше, бастауыш сыныптарда білім берудің негізгі міндеттерінің бірі – оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен шығармашылық іс-әрекет дағдыларының дамуына қолайлы жағдай жасау [4, 45 б.].

Бастауыш сынып оқушысының көркемдік-шығармашылық әлеуетін дамыту және музыкалық-эстетикалық қызметті педагогикалық сүйемелдеу педагог пен баланың акмеологиялық өзара іс-қимылына бағытталуы тиіс. Бұл мәселені шешудің музыкалық-эстетикалық белсенділік негізі бар және мұғалім мен оқушының қатысуымен, сабақтас өнер туындылары контекстінде музыкалық шығарманы қабылдау процесін ұйымдастыруда жүзеге асырылады.

Бастауыш сынып оқушысының көркемдік-шығармашылық әлеуетін дамыту және музыкалық-эстетикалық қызметті педагогикалық сүйемелдеу оқушының ассоциативті және интонациялық ойлау негіздерін іске асыруға дайындығын қалыптастыру бойынша педагог пен баланың акмеологиялық өзара іс-қимылына бағытталуы тиіс.

Бұл мәселені шешу музыкалық эстетикалық белсенділік негізіне ие және мұғалім мен оқушының қатысуымен, байланысты өнер туындылары контекстінде музыкалық шығарманы қабылдау процесін ұйымдастыруда жүзеге асырылады. Жалпы, біз оқушылардың музыкалық және эстетикалық қызметін ұйымдастыруға интеграцияланған тәсіл туралы айтып отырмыз. Бұл қызмет тек музыкалық ғана емес, жалпы қабілеттердің дамуын да қамтиды. Ойлау, эмоциялар дамиды, шығармашылық қиял тәрбиеленеді.

Аталған үдерістердің тиімділігі бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың өнер туындыларын қабылдау қабілетінің синкреттік табиғатымен тығыз байланысты. [5].

Музыкалық білім берудің маңызды міндеттерінің бірі – оқушылардың музыкаға деген эстетикалық сезімін дамыту және оған құндылықтық қатынасын қалыптастыру.

Музыкалық қызметке құндылықтық қатынасты қалыптастыру үшін келесі аспектілерге назар аудару қажет.

1-кесте - Құндылықты қатынасты қалыптастыру аспектілер

Даму аспектілері	Не қалыптастады?
Эмоциялық қабылдау	Оқушылар музыканың адамның көңіл-күйіне, ойлауына, әлемді қабылдауына әсерін түсінеді.
Эстетикалық талғамды дамыту	Сапалы музыканы бағалау қабілетін қалыптастыру.
Шығармашылық әрекет	Оқушыларды музыкаға байланысты белсенді қызмет түрлеріне тарту (ән айту, музыкалық аспаптарда ойнау, музыкалық көркемдеу, сахналық қойылымдар жасау).
Музыкалық мұраға құрмет	Ұлттық және әлемдік музыкалық мәдениетке қызығушылық пен құрмет сезімін ояту.

Музыкалық шығармаларды көркемдік талдау оқушылардың музыкаға деген құндылық қатынасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл үдеріс барысында оқушылар музыканың көркемдік құралдарын (әуен, ырғақ, динамика, тембр, форма) таниды, эмоциялық мазмұнын түсінеді, композитордың идеясын қабылдайды және оны өз өмірімен байланыстырады. Сонымен қатар, оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту, олардың музыкаға деген ішкі қызығушылығын арттыру мақсатында практикалық әрекеттер – ән айту, музыкалық аспаптарда ойнау, сахналық қойылымдар ұйымдастыру сынды іс-әрекеттер ұсынылады.

2-кесте. Музыкалық көркемдік талдау әдістері

Талдау әдістері	Нәтиже
Музыканы тыңдау және эмоциялық талдау	Шығарманың көңіл-күйі, беретін әсері туралы әңгіме қозғау.
Музыкалық-теориялық талдау	Ырғақ, әуен, гармония, тембр сияқты элементтерді зерттеу.
Ассоциациялық әдіс	Музыкалық шығарманы суреттермен, әдеби шығармалармен, өмірлік жағдайлармен байланыстыру.
Практикалық әрекеттер	Ән айту, аспапта орындау, музыкалық қойылымдар жасау.

Музыка пәнінде оқушылардың эстетикалық сезімін қалыптастыруда интонациялық-семантикалық талдау, ассоциативтік қатар құру, көркемдік бейнелерді салыстыру сынды әдістердің тиімділігі жоғары. Сонымен қатар, музыкалық тілге бағдар беру – оқушылардың музыкаға деген танымдық көзқарасын тереңдетеді.

Музыканы қабылдау мен түсіндіру үдерісінде оқушының жеке эстетикалық тәжірибесіне сүйенудің маңызы зор. Бұл ретте музыкалық тілді сөзбен сипаттау – тек ақпарат беру ғана емес, музыкаға деген құндылықтық қатынасты қалыптастыру тәсілі болып табылады.

М.Ш. Бонфельд бұл туралы өзінің «Музыкатануға кіріспе» атты еңбегінде: «Музыка туралы сөз тек күнделікті немесе ғылыми сипаттағы сөйлеу формасында ғана шектеліп қалмай, музыкалық сөйлеудің көркемдік баламасына айналуы тиіс. Бұл – музыканы сөзбен сипаттауға тырысатын әрбір адамның ұмтылатын бағыты» – деп атап көрсетеді [6].

Ол музыканы көркемдік тұрғыда түсіндірудің оқушы тұлғасының эмоционалды және шығармашылық дамуындағы орны ерекше екенін негіздейді.

Көркемдік талдаудың тарихи-көркемдік және эмоционалды-семантикалық түрлері оқушының музыкалық шығармамен субъективті өзара байланысын нығайтады. Музыкалық туындыны тыңдау мен сипаттау барысында оқушылар өз ой-пікірін еркін білдіре отырып, өзінің құндылық бағдарын дамытады. Қазіргі ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде музыкалық шығармаларды көркемдік-педагогикалық талдау бағытында музыкалық тілді тануды жүзеге асырудың тұжырымдамалық негіздері мен модельдері жасалады.

Жалпы, музыкалық шығармаларды көркемдік талдау – бастауыш сынып оқушыларының музыкаға деген құндылық қатынасын қалыптастырудың маңызды құралы. Бұл үдеріс оқушылардың эмоционалды мәдениетін байытып, эстетикалық талғамын жетілдіреді және музыкалық шығармашылық әрекетке ынталандырады. Музыка сонымен қатар адам психикасын, оның моральдық, эстетикалық және басқа құндылықтарын білдіреді. Оқушылардың жауаптарынан жиі естиміз: “меніңше, бұл...”, “мүмкін музыкада...”, “менің ойымша, музыка үшін басқа нәрсе қолайлы”.

Балалардың мұндай және ұқсас мәлімдемелері музыкалық бейне мен өрнектің өзгермелі сипатын айқын көрсетеді. Бұл музыкалық бейнелердің өмір көріністерінің жай көшірмесі ғана емес, сонымен қатар тыңдаушының қиялында пайда болатын, музыка арқылы туындайтын субъективті образдар екенін дәлелдейді.

Музыкалық шығармалардың моральдық-эстетикалық мазмұнын ашу тәсілдері оқушылардың жас ерекшеліктеріне, көркемдік тәжірибесіне және музыкалық туындының табиғатына байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Бастауыш сынып жасындағы балалармен жұмыс жүргізуде келесі әдістер тиімді саналады:

1. **Эстетикалық қабылдау арқылы** – әдемілікке сүйсіну арқылы жақсылықты қабылдау сезімін ояту;

2. **Өмірлік қайшылықтарды көрсету арқылы** – музыкада жақсылық пен жамандықтың күресін бейнелеу;

3. **Ұқсас шығармалармен салыстыру арқылы** – шығармалардағы ортақ қасиеттерді жинақтап, шынайы өмірдегі идеалмен байланыстыру;

4. **Автор тұлғасына сүйену арқылы** – музыкалық стиль мен мазмұнды композитордың өмірлік ұстанымымен және азаматтық бейнесімен байланыстыра талдау.

Осы әдістердің әрқайсысы музыкалық шығармаларды қабылдауға бағытталған келесі қағидаттарға сүйенуі қажет:

1. Музыкалық шығарманы және оны тудырған автордың әрекетін талдаудағы адамгершілік және эмоционалды-құзыреттілік тұрғы;

2. Музыкалық туындыны түсіндіру мен қабылдауда ауызша және рөлдік технологияларды біріктіру;

3. Музыкалық танымның субъективтілігі – жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени тәжірибесіне негізделуі;

4. Музыкалық шығармаларды қабылдау мен талдаудың тәжірибеге бағытталған сипаты;

5. Қиял, түйсік және ассоциативті қатарларды пайдалану арқылы музыкалық шығарманы тереңінен ұғыну;

6. Музыканы субъективті қабылдау барысында пайда болатын ішкі сезімдерге сүйену[7].

Жоғарыда аталған қағидаттарды іске асыру музыкалық шығармаларды көркемдік талдаудың негізгі түрлерін тиімді қолдануға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдер музыкалық туындының идеясын түсінуде сөз бен бейнені өзара байланыстыру арқылы оқушыларда құндылық қатынасын қалыптастыруға негіз болады. Солардың ішінде тарихи-көркемдік және эмоционалды-семантикалық талдау түрлері ерекше орын алады.

Музыкалық шығарманы талдау барысында оқушыларға төмендегі сұрақтар ұсынылуы мүмкін:

1. Музыкалық шығарманың атауын қалай түсінесіз?

2. Бұл музыкаға өзіңіз қандай атау қояр едіңіз?

3. Шығармада қандай көркемдік құралдар басты рөл атқарады?

4. Музыка қандай ой немесе сезім бейнелейді?

5. Бұл шығармаға ұқсас басқа қандай музыканы білесіз?

6. Бұл музыка сізге қандай өлеңді еске салады?

7. Қандай суретпен байланыстырғыңыз келеді?

Сұрақтар оқушылардың жас ерекшелігі мен дайындық деңгейіне қарай бейімделуі тиіс. Қайта тыңдау кезінде олардың музыкалық тәжірибесін және жеке қабылдауын ескере отырып, тереңірек сұрақтар қойылады. Соңғы кезеңде шығарманың моральдық-эстетикалық мазмұнына байланысты рефлексивті сұрақтар ұсынылады.

Музыканы ауызша сипаттау барысында тыңдаушылардың эмоциялық әсері мен музыкалық бейнелердің семантикалық мазмұны негізінде бейне-модельдер құрастырылады. Бұл модельдер эссе құрылымындағы микротақырыптар ретінде қызмет атқара алады. Мұндай сипаттамалар үшін арнайы терминдер мен сөз тіркестерін пайдалану тиімді; оларды В. Ражников құрастырған сөздіктен таңдауға болады [8].

Музыкалық қабылдауды бағыттауға арналған төмендегідей жоспар ұсынылады:

1. **Музыкадағы экспрессивтілік:**

a) көпшіліктің ортақ сезімі;

b) жеке адамның ішкі күйі.

2. Музыкадағы бейнелеу:

- a) көркемдік құралдар мен әсерлі әдістер;
- b) табиғат құбылыстары (жыл мезгілі, тәулік уақыты).

3. Музыканың жеке әсері:

- a) ләззат, жұбаныш, қолдау сезімі;
- b) сұлулықпен рухани байланыс;
- c) ойлануға итермелейтін мазмұн.

Оқушылардың музыкалық шығармалар туралы «не естіді» және «не көрді» деген мәлімдемелеріне сүйене отырып, олардың құндылық бағдарларының бағытын айқындауға болады. В.И. Петрушиннің жіктеуі бойынша, бұл бағыттар үш түрге бөлінеді: өз игілігі үшін, басқа адамның игілігі үшін, және қоғам игілігі үшін [9, 173 б.].

Әрі қарайғы зерттеу барысында Б.И. Додоновтың эмоциялар классификациясына сүйене отырып, оқушылардың эмоционалдық бағдарын анықтауға болады. Музыкалық шығармаларды бірнеше рет тыңдау олардың қызығушылығын арттырып, эмоциялық әсерін күшейтеді және музыкалық талғам аясын кеңейтеді.

Ең бастысы – өнер туындыларынан туындайтын қайталанатын сезімдер оқушылардың «эмоциялық қорына» енеді. Бұл олардың рухани әлемін байытып, бұрын кездеспеген құбылыстарды түсінуге көмектеседі және түптеп келгенде, мінез-құлықтарына да әсер етеді.

Музыкалық шығармаларды көркемдік талдау үдерісінде мұғалім үшін Л. Горюнова ұсынған «*көркем контекст құру әдісі*» тиімді құрал болып табылады. Бұл әдіс оқушылардың шығарманы терең түсінуіне, музыкамен жеке қарым-қатынас орнатуына мүмкіндік береді. Әсіресе, **ассоциативті қатар құру** – музыкалық талдаудың мағыналық тереңдігін арттыратын маңызды тәсілдердің бірі. Мұғалім мен оқушылар арасындағы өзара әрекеттестікті диалогпен ұштастыру арқылы оқу үдерісі жандана түседі. Мұндай шығармашылық өзара әрекет түрлі көркем қызмет түрлерімен (ән айту, музыкалық аспаптарда ойнау, сахналық қойылымдар жасау, музыка тыңдау және оны түсіндіру) жүзеге асырылады. Бұл тәсіл оқушылардың эмоциялық және эстетикалық қабылдауын дамытып, олардың музыкалық қызметке құндылықтық қатынасын қалыптастыруға негіз болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ:

1. Жұмабаев М. *Педагогика (Баланы тәрбие қылу жолдары)*. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 112 б.
2. Бисембаева Б.А. *Музыкалық колледждердегі жалпы фортепиано сыныбында студенттердің музыкалық-шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастырудың педагогикалық негіздері*. – Алматы, 2006. – 138 б.
3. Медушевский В. Интонациялық-семантикалық талдау әдісі / В. Медушевский // Л.А. Школяр, М.С. Красильникова. Балаларға музыкалық білім берудің теориясы мен әдістемесі. – Мәскеу, 1998.
4. Мұхамеджанов К.Н. Формирование готовности будущих учителей к организации творческого взаимодействия с учащимся в обучении: дисс. канд. пед. наук (13.00.01). – Алматы, 1994. – 139 б.
5. Бахтин В.М. Музыкалық шығармаларды көркемдік талдау үдерісінде бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетін педагогикалық қолдау: әдістемелік ұсыныстар. – Пенза: ПМПУ, 2010.
6. Бонфельд М.Ш. *Введение в музыкознание*. – Москва: Музыка, 1983. – 224 с.
7. Петрушин В.И. Музыкалық психология. – Мәскеу: Владос, 1997.
8. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. – Мәскеу, 1978.
9. Бастауыш сынып оқушыларымен сабақтан тыс жұмыстар. – Мәскеу, 1988.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-46-53

УДК: 535.4+004.9

ТҰРАҚТЫ МАГНИТ ӨРІСІНДЕГІ МАГНИТТЕУ ҚИСЫҒЫ МЕН ГИСТЕРЕЗИС ЦИКЛІН ӨЛШЕУ

БОСТАНОВ ЕРНАР ЛЕНСОВИЧ

Азаматтық авиация академиясының сениор-лекторы
Алматы, Қазақстан

БЕРКУТБАЕВА РАУШАН АЗАТОВНА

Азаматтық авиация академиясының сениор-лекторы
Алматы, Қазақстан

СҮГІРБЕКОВА АҚМАРАЛ ҚУАНДЫҚОВНА

Абай атындағы ҚазҰПУ докторанты

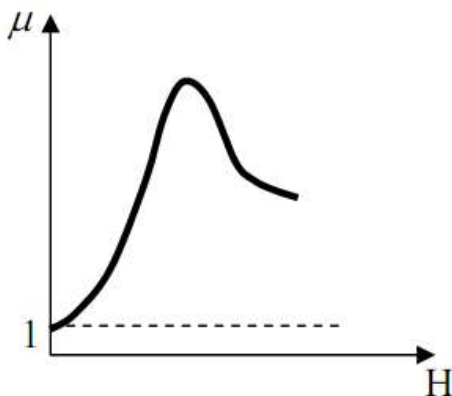
Түйіндеме: Физика-эксперименттік ғылым. Сондықтан оқыту бағдарламасы теориялық материалды меңгеруді ғана емес, сонымен қатар зертханалық зерттеулерді де қамтиды. Зертханалық жұмыс физикалық шамаларды өлшеу дағдыларын дамыту, физикалық эксперименттер жүргізу және өз бақылауларынан дұрыс қорытынды жасай білу үшін қажет. Заманауи компьютерлік технологиялар осы дәстүрлі оқыту схемасын толықтыруға мүмкіндік береді. Физикалық процестер мен құбылыстарды имитациялайтын оқу бағдарламалары арқылы көрсете алатын, түсінуге қиын механизмдерді нақты өмірде көрсету мүмкін емес. Сондықтан виртуалды-интерактивті зертханалық жұмыстар студенттерге білім сапасын жоғарылатуға көмек көрсете алады. Зерттеушінің табиғи құбылыстың бір бөлігін зерттейтін нақты физикалық экспериментін ештеңе алмастыра алмайтынын есте ұстаған жөн, алайда адам модельдеген табиғи құбылысты компьютерлік интерактивті модельде зерттеу жақсы нәтиже береді. Мақалада процестерді зерттеуге арналған виртуалды интерактивті зертханалық жұмыс толық сипатталған. Компьютерлік зертханалық жұмысты орындау алдында, оның теориялық негіздемесі, орындау реті, өлшемдерді ала отырып график құрудың жолдары, өлшемдердің қатесін есептеу әдісі көрсетілген.

Кілт сөздер: гистерезис, индукция, осциллограф, ток күші, электр тізбегі.

Оқыту бағдарламасы тек теориялық материалды зерттеуді ғана емес, сонымен қатар зертханалық зерттеулерді де қамтиды. Зертханалық жұмыс физикалық шамаларды өлшеу дағдыларын дамыту, физикалық эксперименттер жүргізу және өз бақылауларынан дұрыс қорытынды жасай білу үшін қажет. Заманауи компьютерлік технологиялар осы дәстүрлі оқыту схемасын толықтыруға мүмкіндік береді. Электромагнетизм бөліміндегі айнымалы және тұрақты магнит өрістеріндегі ферромагнетиктердің динамикалық және статикалық параметрлерінің процестерін зерттеу бойынша зертханалық жұмыс физика курсының құбылысы болып табылады.

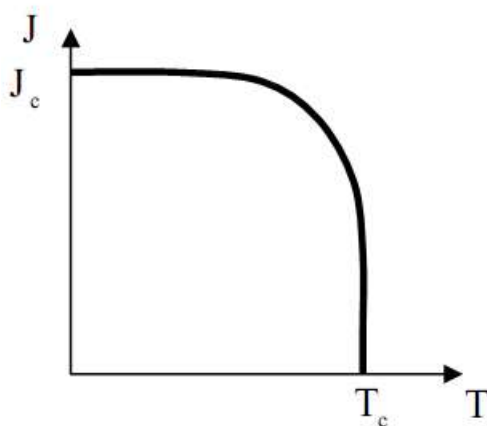
Магнит өрісінде магниттелуі мүмкін заттардың ішінде ерекше класс сыртқы магнит өрісі болмаған кезде магниттік реттелген күймен сипатталатын заттарды құрайды. Сыртқы магнит өрісі болмаған кезде белгілі бір температура диапазонында өздігінен магниттелетін заттар ферромагнетиктер деп аталады. Ферромагниттік материалдарға мыналар жатады: темір (Fe), кобальт (Co), никель (Ni), сирек жер материалдары: гадолиний (Gd), тербиум (Tb), диспрозий (Dy), холмий (Ho), эрбиум (Er) және осы металдардың көптеген қорытпалары мен қосылыстары бір-бірімен және басқалары ферромагниттік емес элементтер. Ферромагнетиктердің магниттік қасиеттері өте алуан түрлі және көптеген факторларға байланысты: сыртқы өріс, температура, сыртқы механикалық кернеулер, магниттеу

процесінің сипаты. Х ферромагнетиктердің магниттік сезімталдығы оң ($\beta > 0$) және 104-105 мәндеріне жетеді; олардың магниттелуі J және магниттік индукциясы B жоғарылайды [1-2].

Сурет 1. H Функциясы

Ферромагнетиктердің магниттік сезімталдығының температуралық соққысы T_c Кюри нүктесінің жанында айқын максимумға ие, ал JS қанықтылығының магниттелуі төмен температурада азаяды және Кюри нүктесінің жанында нөлге дейін күрт төмендеуімен сипатталады (сурет 2). Ферромагнетиктерді қыздыру кезінде атомдардың жылулық қозғалысының жоғарылауы қолданыстағы магниттік тәртіпті "босатады" және ферромагнетикадағы $t = T_c$ температурасында атомдардың спиндік магниттік моменттері "реттелмейді", яғни. фазалық конверсия жүреді, нәтижесінде магниттелу жоғалады және ферромагнетик парамагнетикке айналады, оның сезімталдығының өзгеруі Кюри-Вайса $\chi = C/(T-T_c)$ заңына сәйкес келеді.

Сурет 2. Js қанықтылығын магниттеу

Ферромагнетизмнің физикалық табиғаты тек кванттық механиканың көмегімен түсінілді. Белгілі бір жағдайларда кристалдарда алмасу күштері пайда болуы мүмкін, бұл электрондардың магниттік моменттерінің бір-біріне параллель орнатылуына әкеледі. Нәтижесінде өздігінен магниттелетін аймақтар (өлшемі $\approx 10^{-6}$ м) пайда болады-бұл аймақтар домендер деп аталады. Әр доменнің ішінде ферромагнит қаныққанға дейін магниттеледі және белгілі бір магниттік моментке ие. Бұл моменттердің бағыттары әр түрлі аймақтар үшін әр түрлі, сондықтан сыртқы өріс болмаған кезде үлгінің жалпы моменті нөлге тең болады, ал жалпы үлгі макроскопиялық магниттік емес болып көрінеді. Әлсіз сыртқы өрістер жағдайында магниттеу қисығының жүрісі сызықты болады. Бұл аймақта домендік шекаралардың серпімдімешысуының негізінен қайтымды процестері жүреді. J векторлары магнит өрісінің кернеу бағыты бойынша ең кіші бұрышты құрайтын домендер, сонымен бірге сыртқы өріске

қатысты энергетикалық жағынан аз қолайлы J бағдары бар көрші домендердің есебінен артады. Сонымен қатар, домендер пішінін, өлшемін және өз энергиясын өзгерте алады.

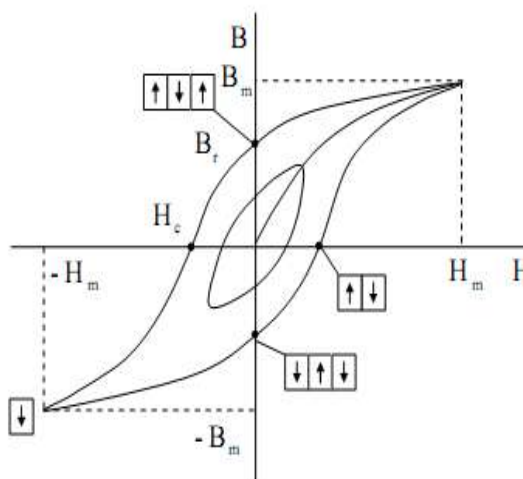
Күшті өрістерде домендік құрылым қайтымды және қайтымсыз шекаралық ауысулар арқылы қайта құрылады. Ең қолайлы J бағыты бар барлық домендер энергияға қолайсыз домендерді толығымен сіңіргенде, магниттелудің өсуі магниттік моменттердің айналу процестері арқылы h бағытына толық бағытталғанға дейін жалғасады. Гистерезистің себебі қайтымсыз процестер болып табылады. Магниттік қанығу күйіне жеткенде магнит өрісінің кернеулігінің жоғарылауы ферромагниттік үлгінің магниттелуінің өзгеруіне әкелмейді және B магниттік индукциясы сызықтық заң бойынша H жоғарылауымен өсе береді. Магниттік қанығу күйінде ферромагниттік үлгінің домендік құрылымы барлық атомдардың спиндік магниттік моменттері сыртқы магнит өрісі h бағытына бағытталған бір домен болып табылады. сыртқы магнит өрісінің кернеулігін өлшеуден магниттік күйлердің өзгеруінің кешігуі (сурет 3).

Магниттеу қисығын өлшеу үшін үлгіні магниттеу керек, содан кейін магнит өрісін біртіндеп көбейтіп, ферромагнетикті қанықтыру күйіне келтіріп, әр нүктеде магнит өрісі мен индукция мөлшерін өлшеу керек [3].

Тороид түрінде жасалған үлгіге сыртқы магнит өрісін құру үшін (сурет 1), Бастапқы орам деп аталатын n_1 бұрылыстың орамасы оралады. осы орамада ток өткізген кезде онда тороидтың шеңберіне тангенс бойынша бағытталған магнит өрісі пайда болады. Бұл өріс үлгіні магниттейді. өрістің шамасы (1) формула бойынша есептеледі.

Индукцияны өлшеу үшін үлгіге N_2 бұрылыстарының саны бар өлшенген орам оралады, оны Екінші реттік орам деп те атайды.

Егер тұрақты ток I бастапқы орамада өткізілсе, онда сыртқы өрістің әсерінен үлгі магниттеледі және онда индукция жасалады. Индукцияны өлшеу үшін Ф5050 микроберметр қолданылады, оның кірісіне үлгінің қайталама орамасынан тікелей сигнал беріледі.

Сурет 3. Магниттік гистерезис

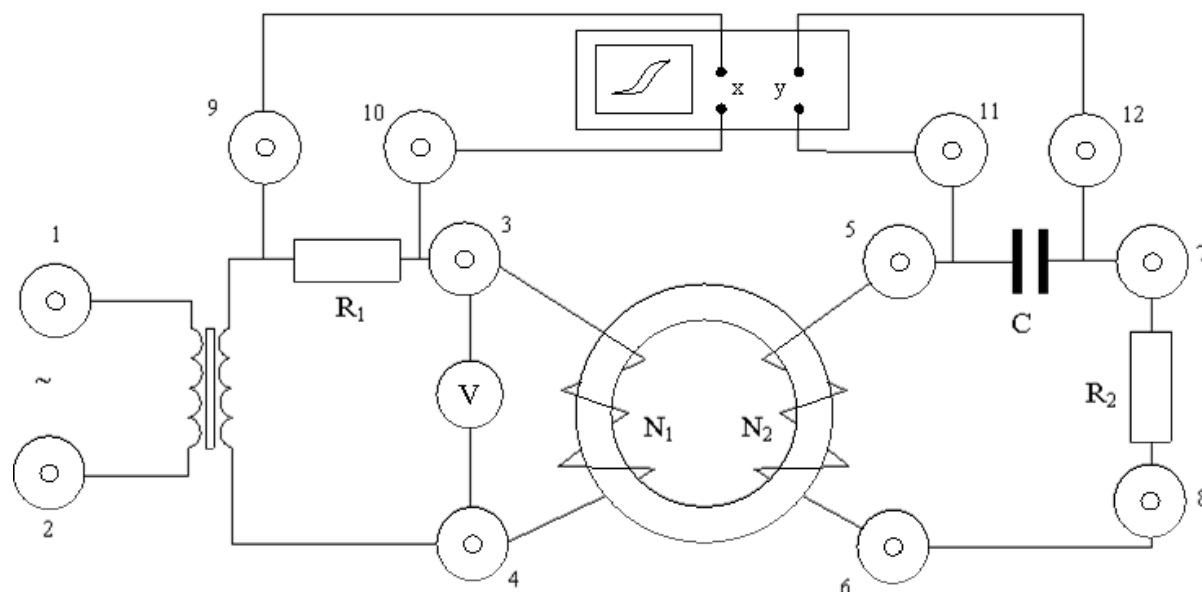
Ферромагнетиктердің ең маңызды тән қасиеті-магниттік гистерезис, яғни сыртқы магнит өрісінің кернеулігін өлшеуден магниттік күйлердің өзгеруінің кешігуі (сурет 3). Магниттік гистерезис ферромагнетик магниттік қанығу күйіне жеткенге дейін де байқалады және магниттелу мен магниттік индукцияның магнит өрісінің қарқындылығына екіұшты тәуелділігінің себебі болып табылады. Егер $h=H_m$ -де қанықтылыққа жеткеннен кейін сыртқы магнит өрісінің кернеу мәні төмендей бастаса, онда кері қисық негізінен өріске қарсы бағытталған магниттік моменті бар домендердің пайда болуы мен өсуіне байланысты негізгіден жоғары болады (сурет 3). H нөлге дейін төмендегенде, үлгі BR қалдық индукциясын

сактайды. Үлгі тек НС коэрцитивті өрісі (коэрцитивті күш) деп аталатын қарама-қарсы бағыттағы жеткілікті күшті өрісте толығымен магниттеледі. Кері бағыттағы магнит өрісі одан әрі ұлғайған кезде үлгі өріс бойымен қайтадан қаныққанға дейін магниттеледі: – Вm. Қарқындылықтың –Н-ден +Н-ге кейінгі өзгеруі магниттік индукцияның негізгіден төмен өтетін қисық бойымен өзгеруіне сәйкес келеді. Алынған қисық (сурет. 3) шекті гистерезис циклі деп аталады. Ол зерттелетін ферромагнетиктің Вr қалдық индукциясын және НС коэрцитивті күшін анықтау үшін қолданылады. Егер Н Нm мәніне сәйкес келмесе, онда кішігірім гистерезис ілмектері (ішінара ілмектер) алынады, олардың шыңдары негізгі магниттеу қисығында болады [4].

Магниттік гистерезис циклінің ауданы сыртқы магнит өрісінің өзгеруінің бір циклінде үлгіде жоғалған энергияға пропорционалды. Бұл энергия, сайып келгенде, үлгіні жылыту үшін қолданылады. Қайта магниттеу кезінде бөлінетін жылу мөлшері гистерезис ілмегінің "ауданына" пропорционалды. Әр түрлі ферромагнетиктер үшін Вr және Нс мәндері әр түрлі. Коэрцитивті күштің шамасы бойынша ферромагнетиктер магнитті-жұмсақ және магнитті-қатты болып бөлінеді. Біріншісінде шағын Нс және айтарлықтай магниттік өткізгіштік μ бар. Екіншісінде НС және J_r қалдық магниттелуінің үлкен мәндері бар. Ферромагнетиктер заманауи техниканың әртүрлі салаларында үлкен рөл атқарады: магнитті-жұмсақ материалдар электротехникада (трансформаторлар, электр қозғалтқыштары, генераторлар және т.б.), төмен тоқты байланыс техникасында және радиотехникада қолданылады; тұрақты магниттер жасау үшін магнитті-қатты материалдар қолданылады. Технологияның барлық бөлімдері дыбыс пен кескіннің магниттік жазбасы, магниттік дефектоскопия және магниттік пайдалы қазбаларды барлау сияқты заттардың магниттік қасиеттерін пайдалануға негізделген.

Материалдар мен әдістер

Бұл жұмыста ферромагниттік материалдың магниттік сипаттамалары электронды сәулелік осциллографтың көмегімен 50 Гц жиіліктегі магниттеу өрісіндегі гистерезис ілмектерін зерттеу арқылы анықталады. Орташа радиусы RCP бар тороид (Т) түріндегі зерттелетін ферромагнетиктен алынған үлгі магниттеу (бастапқы) және өлшеу (қайталама) орамаларымен жабдықталған, олардың бұрылыстар саны сәйкесінше N₁ және n₂ (сурет 4).

Сурет 4. Тороид түріндегі зерттелетін ферромагнетиктен алынған үлгі

R₁-ден x осциллографтың кірісіне берілетін кернеу магниттеу орамасындағы I₁ тогына пропорционалды.

$$U_R = I_1 R_1. \quad (2)$$

Айналым теоремасына сәйкес I_1 тогы тудыратын магнит өрісінің H кернеулігі келесідей анықталады:

$$H = \frac{n_1}{2\pi r_{cp}} I_1 = \frac{n_1}{2\pi r_{cp}} \frac{U_R}{R_1} \quad (3)$$

Бұл жағдайда индукцияның электр қозғаушы күші (ЭҚК) өлшеу орамасында пайда болады:

$$\varepsilon_1 = -\frac{d\Phi}{dt} = -n_2 S \frac{dB}{dt} \quad (4)$$

Екінші реттік ораманың барлық бұрылыстарымен жабылған бет арқылы s-тороидтың көлденең қимасының ауданы. Екінші тізбек үшін ОМ Заңына сәйкес:

$$\varepsilon_i = I_2 R_2 + \varepsilon_s + U_C \quad (5)$$

Мұндағы: I_2 -өлшеу орамасының тізбегіндегі токтың мәні, ε_s -қайталама орамада пайда болатын өзіндік индукцияның ЭҚК.

R_2 кедергісін және электр сыйымдылығын таңдау C осылайша, $\varepsilon_s + U_C \ll I_2 R_2$. Екінші орамдағы ток күші алынады:

$$I_2 = \frac{\varepsilon_i}{R_2} = -\frac{n_2 S}{R_2} \frac{dB}{dt} \quad (6)$$

Себебі конденсатордағы кернеу:

$$U_C = \frac{1}{C} \int_0^t I_2 dt = -\frac{n_2 S}{C R_2} \int_0^B dB = -\frac{n_2 S B}{C R_2} \quad (7)$$

магниттік индукция:

$$B = \frac{C R_2}{n_2 S} U_C. \quad (8)$$

Осылайша, Осциллограф сәулесінің x осі бойымен ауытқуы h магнит өрісінің кернеулігіне пропорционалды, ал Торондтық үлгідегі B магниттік индукциясының Y осі бойымен. Синусоидалы токтың өзгеруінің бір кезеңінде осциллограф экранындағы электронды сәуле гистерезистің толық циклін сипаттайды және әрбір келесі кезең үшін ол оны дәл қайталайды. Нәтижесінде экранда тұрақты гистерезис ілмегі көрінеді. Зерттелетін ферромагнетик үшін алынған негізгі магниттеу қисығын оның дифференциалды магниттік өткізгіштігінің шамасын анықтау үшін пайдалануға болады.

$$\mu = \frac{1}{\mu_0} \frac{dB}{dH} \quad (9)$$

және тәуелді графикі сызамыз:

$$\mu = \mu(H), \quad (10)$$

сондай-ақ, магниттеу үшін қатынасты пайдалану үшін:

$$J = \frac{B}{\mu_0} - H, \quad (11)$$

сондай-ақ, кесте жасаңыз

$$J = J(H). \quad (12)$$

$$U_R = x\delta_x, U_C = y\delta_y, \quad (13)$$

мұндағы: x және y – осциллограммалардан алынған гистерезис циклінің координаттары, ал δ_x және δ_y – Осциллограф панелімен анықталған X және Y осьтеріндегі осциллографтың сезімталдығы, содан кейін есептеулерді жеңілдету үшін теңдеулермен анықталған h және b калибрлеу тұрақтылары қолданылады:

$$h = \frac{n_1}{2\pi r_{cp} R_1} \delta_x \quad (14)$$

$$b = \frac{CR_2}{n_2 S} \delta_y \quad (15)$$

Калибрлі тұрақтыларын ескере отырып, (3) және (8) теңдеулер форманы алады:

$$H = h x \quad (16)$$

$$B = b y \quad (17)$$

J, μ шамаларының мәндері формулалар бойынша есептеледі:

$$J = B/\mu_0 - H \quad (18)$$

$$\mu = \frac{1}{\mu_0} \frac{\Delta B}{\Delta H} \quad (19)$$

мұнда:

$$\Delta B = B_i - B_{i-1}; \Delta H = H_i - H_{i-1}. \quad (20)$$

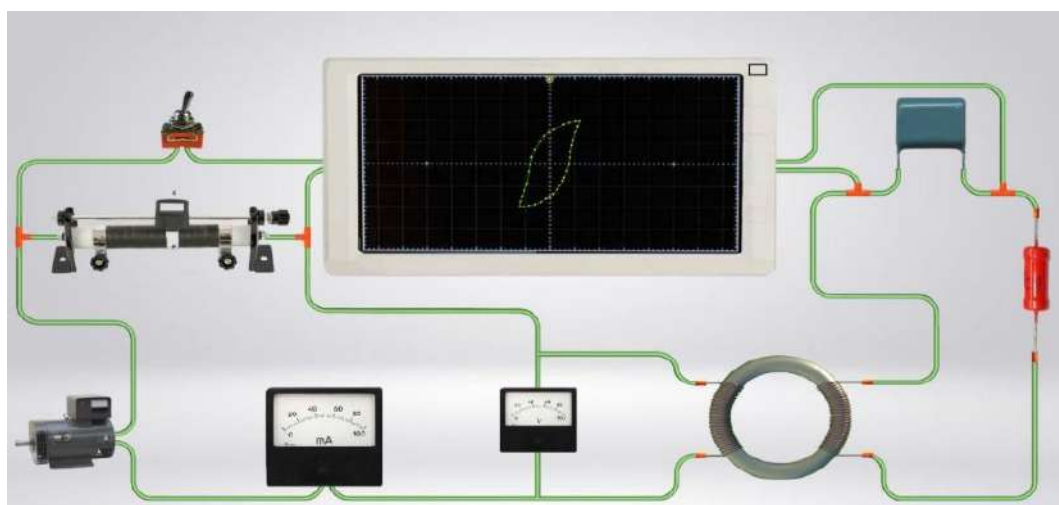
Уақыттың, визуализацияның және интерактивтіліктің заманауи талаптары, соның ішінде физикалық құбылыстардың қозғалыстарындағы анимациялық кескіндер және олармен жұмыс істеу, іске асыру үшін ыңғайлы бағдарламалық құралды қажет етеді. Қазіргі заманғы JavaScript визуалды бағдарламалау жүйесі кез-келген физикалық тапсырма үшін модельдеу ортасын құруға ыңғайлы құрал ұсынады. Виртуалды интерактивті зертханалық жұмысты имитациялау үшін жоқ. 1 "ферромагнетиктердің динамикалық гистерезисін зерттеу", алдымен барлық қажетті құрылғылар модельденді: амперметр, вольтметр, осциллограф, веберметр, реостат, конденсатор, резистор, тороидальды катушка және қуат көзі – 5 суретте көрсетілгендей [5-6].

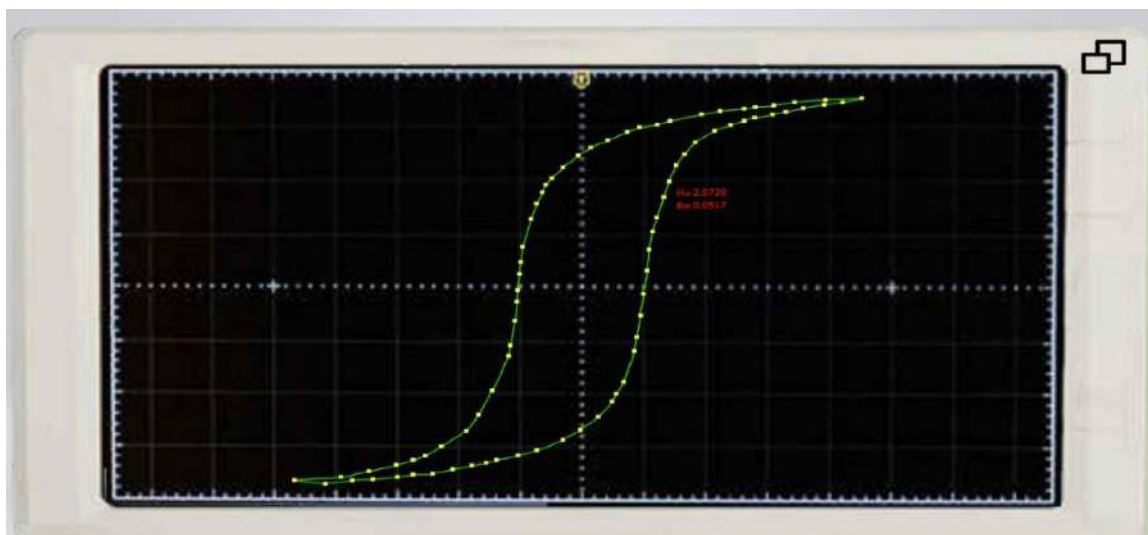
Сурет 5. Виртуалды-интерактивті зертханадағы магниттеу қисығын зерттеуге керек құрал-жабдықтар.

Сурет 6. Жалғағыш сымдарының көмегімен орнатылған қосылу схемасы

Сурет 7. –H мәндері қанықтыру күйіне жетпеген кезде осциллограф экранындағы гистерезис қисықтарының бірі ретінде шағын магниттік гистерезистің бейнесі

Сурет 8. Осциллограф экранындағы магниттік гистерезис ілмегінің суреті, әрбір нүкте – Н мәнінің қанықтылығымен В және Н мәніне сәйкес келеді

ҚОРЫТЫНДЫ:

Уақыттың, визуализацияның және интерактивтіліктің заманауи талаптары, соның ішінде физикалық құбылыстардың қозғалыстарындағы анимациялық кескіндер және олармен жұмыс істеу, іске асыру үшін ыңғайлы бағдарламалық құралды қажет етеді. Қазіргі заманғы JavaScript визуалды бағдарламалау жүйесі кез-келген физикалық тапсырма үшін модельдеу ортасын құруға ыңғайлы құрал ұсынады. Осындай жақсы мүмкіндіктерді пайдалана отыра виртуалды-интерактивті зертханалар құрып, білім сапасын арттыруға зор үлес қосуға болады. Физика пәнінің электромагнетизм бөлiмiне арналған бұл виртуалды-интерактивті зертхана, оқушыларға көзбен көріп, қолмен ұстап көре алу мүмкіндігі жоқ табиғи құбылыстарды зерттеуге және кеңінен түсінуге көмектеседі.

Қазіргі таңда білім беру үдерісінің сапасын арттыруға басты назар аударылып отыр. Сондықтан бұл мәселені шешуге ықпал ететін оқытудың жаңа инновациялық технологияларына көп көңіл бөлінуде. Мектептің жоғары сыныптарында физика пәніне инновациялық технологияларды қолдана отырып оқытуға көшуге байланысты, оқушылардың өзіндік әлеуетін анықтау мәселесінің өзектілігі артып келеді. Қазақстан республикасында орта және жоғары білім саласында физиканың ферромагнетика бөлімінен виртуалды-интерактивті зертхананы жасау қажеттілігі туындады. Ферромагнетиктердің қалдық магниттелуінің динамикалық және статикалық параметрлерін өлшеу арқылы гистерезис түйініндегі физикалық мағынасын түсіну оқушыларға қиындық туғызады. Сондықтан аталған процесстерді визуализациялау арқылы көрнекілеп виртуалды-интерактивті зертхана құру оқушылардың білім сапасын арттыруға өз ықпалын тигізуі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Татенов А.М., Савельева В.В. Учебное пособие по физике для технических специальностей. Алматы, Медет групп, 2017.
2. Tatenov A., Amirkhanova A., Savelyeva V. Virtual-interactive visualization of atomic structures, electron configurations, energy levels in 3D format for the construction of virtual-interactive laboratories with the mechanisms of chemical reactions in inorganic and organic chemistry.- International Journal of Applied Engineering Research ISSN 0973-4562 Volume 11, Number 5 (2016) pp 3319-3321 March 2016 11(5): 3319-3321
3. Татенов А.М. Информационные технологии в моделировании процессов в нефтяных пластах и энергетических установках // Труды Международной конференции «Высокие технологии - залог устойчивого развития».- Алматы: КазНТУ, 2011.- С.312-315.
4. Tatenov A.M., Askarova Sh.M. Virtual and Interactive Information Technology in Modeling Researches of Processes of Applied Problems of a Science. World Applied Sciences Journal,- 30.(Management, Economics, Technology), 2014.pp.-144-148.
5. Tatenov A.M., Zhunibekova A.S. Interactive virtualization in the environment of flash-cc, Javascript of algorithms of mathematical communications the phenomenon of geometrical optics. - News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, Physic mathematical series. ISSN2224-5227. Volume 2, Number 318 (2018), 47-53.
6. Tatenov A.M., Zhunibekova A.S. Interactive virtualization in the environment of flash-cc, Javascript of algorithms of mathematical communications the phenomenon of wave optics. - News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, Physic mathematical series. ISSN1991-346X. Volume 2, Number 318(2018), 61-65.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-54-57
UDK 372.881.111.1

MODERN COMMUNICATIVE ENGLISH PHRASES OF APPROVAL AND DISAPPROVAL

ZHANNA K. SHIROKOVA

senior teacher, Pavlodar Pedagogical University named after A.Margulan

DARYA V. PASHKANYAN

a senior teacher, Pavlodar Pedagogical University named after A.Margulan
Pavlodar, Kazakhstan

Abstract: *The article reveals the issue of relevancy of using the phrases of approval and disapproval for teaching students. It highlights the necessity of the thorough explanation of these phrases to children which can lead to more tolerant and sensible behavior in the communicative environment. The authors also mention the role of games in practice of using such kinds of phrases. Classification of agreement and disagreement phrases in terms of stylistics and functions is presented.*

Key words: *communication, styles, approval/disapproval, agreement/disagreement, conversation, a communicative game, a speaker.*

Currently the educational significance of studying foreign languages, their professional function in the labor market as a whole has increased significantly, which has led to the obvious increased motivation in their study. Modern society expects schools to create thinking, proactive, creative individuals with a broad outlook and solid knowledge. In their turns, schools in the conditions of modernization of the education system are looking for ways to allow fulfilling this order of society. The goal of education today is the integrity of the student's personality, which is the most complete development of the active and creative capabilities inherent in it, its intellectual and moral freedom. The changes taking place today in social relations, means of communication (the use of new information technologies) require an increase in the communicative competence of schoolchildren, improvement of their philological training, therefore, the study of English as a means of communication has acquired priority significance.

It should be mentioned that recently the term "communication" has become widespread, along with the term "intercourse". The term "communication" [from Latin "communicatio" from "communicare" - to make common, to report, to converse] first appeared in scientific literature at the beginning of the 20th century and was considered by foreign researchers in the context of two main general theoretical constructs: 1) behaviorism (the basis of communication is not language as a system, but direct speech signals, by manipulating which one can educate a person of any type; the representative of this approach is D. Watson); 2) symbolic interactionism (personalism), where communication is an internal metaphysical ability of an individual to discover the feelings of another.

Later, scholars determine two main approaches to communication:

- 1) informational – considers the media as the only stimulus and source of social development;
- 2) mutual understanding of persons involved into communications, which means that the main result of communication is the understanding of a person by another person, according to Konysheva [2005, p. 45].

In the dictionary of the Russian language by S.I. Ozhegov, "communication" is considered as a message or conversation. According to Susan E. Brennan, "conversation is a joint activity in which two or more participants use linguistic forms and nonverbal signals to communicate interactively" [2012, p. 83].

Any kind of communication suggests using phrases of approval and disapproval, which play an essential role in the relationships between people. For future teachers of English, who bear

responsibilities for students' education, speaking abilities of children takes the most significant role among their main activities. This article has an attempt to explain a few simple things about communicative phrases of conversation and their common uses.

The development of conversational skills is an important part of socialization and while studying a new language such development is a frequent focus of language teaching and learning. Nowadays a strong emphasis puts on students' speaking abilities, that's why this topic is rather relevant. When someone gives you a fact and asks for your response or attitude towards the issue, it's better use some phrases in order to make your speech clearer and support a positive environment within a discussion. The abovementioned situation is shown in this example:

John: Have you heard about Tom? He was fired!

Eva: Oh, Gosh, nothing of the kind! I heard he was head-hunted by another company.

Here we can point out the necessity of a John's partner to react to the phrase and impress her opinion using the phrase of disapproval - *Oh, Gosh, nothing of the kind!*

Most communicational phrases of approval and disapproval can be divided into two main types by their goals:

1. *Functional conversation* is designed to convey information in order to help achieve an individual or group goal.

2. *Small talk* is a type of conversation where the topic is less important than the social purpose of achieving bonding between people or managing personal distance, such as "how is the weather?", "how are you?", "What's up?" might be portrayed as an example.

In addition to the achieving the goals conversational phrases can be studied from the application of three main styles of approval: literary, neutral, and colloquial. We can consider some popular phrases of approval and disapproval in the modern English.

1. A conversational **literary** style seems to be more fluid and can convey just about any message to your audience. It is more appropriate for professional writing and letters to a boss or a stranger. You may notice it in company newsletters as well as in certain newspapers and magazines. Literary language is characterized by the following features: complex sentences, use of reported speech and indirect questions. Here are some interesting examples of approval literary style you couldn't know:

1.1 *I agree up to a point, however...* This phrase is showing partial agreement with another speaker but also adds some different ideas.

1.2 *Great minds think alike...* It is a rather old saying and compliments the speaker as well as agreeing with him.

1.3 *I'm a hundred percent certain...* By that phrase a speaker shows his total agreement with the given statement.

1.4 *You've got a point there...* The speaker agrees a bit less strongly than in the previous example, although he can add his own point of view [3, 130].

1.5 *That's my view exactly...* The speaker completely agrees with his/her interlocutor's ideas.

There are some instances of disapproval **literary** style:

1.1 *That's stretching the truth a bit...* This is the gentlest of these phrases but often the speaker still thinks the previous statement was a complete lie.

1.2 *Yes, but on the flip side...* It is a synonym of "yes, but on the other hand" and shows speaker's partial disagreement to the following information.

1.3 *Basically, I understand what you mean, but I think your conclusions are wrong...* This kind of phrase is commonly used when the speaker is almost sure that the interlocutor is mistaken and has an evidence to prove it [Schegloff, 2007, p.141].

1.4 *I must take issue with you on that...* This phrase means the speaker's willing to argue.

2. We use the **neutral** style of the language with non-emotional topics and information. Neutral style is not necessarily formal or informal. It is not usually positive or negative. A neutral phrase is used to deliver facts. Neutral language is characterized by simpler sentences, factual rather than

emotional language, active rather than passive voice and limited use of complex language. Here are some examples of agreement:

2.1 *I can assure you that...* It is used to contradict a statement or opinion of a previous speaker.

2.2 *I'd stake my life on it...* If somebody says this kind of phrase, he is saying that you can even kill him if he is wrong.

2.3 *I can state categorically that...* This is a very strong assurance, which is often used by politicians and public relations officials.

2.4 *You took the words right out of my mouth...* A speaker is suggesting that he was thinking of saying the same thing just before another speaker said it first [Schegloff, 2007, p.159].

Samples of disagreement:

2.1 *It's out of the question...* It is the term in use today. It means beyond consideration, unthinkable or impossible.

2.2 *I'm afraid I don't see it that way...* It is used if you want to apologize to someone or to disagree with them in a polite way.

2.3 *On the contrary...* To the opposite effect from what has been stated or what is expected.

2.4 *Nothing of the kind!*... It is totally not at all like the thing in question [Schegloff, 2007, p.186].

3. **Colloquial** style of conversation is the most used variety of a language, which is usually employed in any kind of communication in informal situations. It is used in the way we talk to our friends, family or/and someone we know very well. Informal language is characterized by active voice, emotional language, humour, slang, idioms, clichés, exclamations and simple, often grammatically incomplete, sentences. Here are some patterns of approval:

3.1 *Gaw blimey...* When a speaker intends to show an exclamation of surprise. It is an example of Cockney accent, which is widely-used in London.

3.2 *Ta!* It means "thank you".

3.3 *Yeah/ yep...* It substitutes "yes".

3.4 *Oki doki...* with the meaning of "OK".

Disagreement models:

3.1 *You're having me on...* You suggest that another speaker might be lying as a joke.

3.2 *Rubbish! /Nonsense!*... You are saying that the other speaker is completely wrong in a very direct and even blunt way.

3.3 *Indeed? I am surprised/shocked...* That phrase can be used as an exclamation point and obvious disagreement.

Thus, if we analyze the phrase of disapproval like "*Oh, Gosh, nothing of the kind!*", we can mention that this phrase belongs to the "small talk" conversation and stylistically-marked with a colloquial tinge.

Modern practice of teaching and raising children has quite a variety of game material that fills children's leisure time and is aimed at switching the child from one type of activity to another. Conducting active speech games does not require special preparation. They can be conducted both indoors and outdoors. Games do not take much time, and the form of the game can be mass.

The games are divided into some groups according to their functions: didactical, grammatical, lexical, role plays and etc. The main aims of any games are evolving children into real communicative environment, enriching the vocabulary, motivating and entertaining schoolchildren. While conducting the games children can use the agreement and disagreement phrases in a proper way, for instance, the game "A disobedient boy" when a child should only disagree:

Pupil 1 (P1): It is a school.

Pupil 2 (P2): No, *it is wrong*. It isn't a school.

Another example of a communicative game using phrases of approval is the role game "At my friend's":

P1: Would you like some tea?

P2: Yes, *please*.

P1: Here you are.

P2: *Thank you.* May I have some jam, please?

P1: *Of course!* Help yourself!

P2: Thank you.

P1: You are welcome!

Games are an effective method for developing and reinforcing learning skills, they motivate students to learn English and have a positive effect on the quality of education. Games contribute to the free development of the child's personality as a whole, enrich his inner world, and determine the direction of his interests. A child who has gone through games in childhood is better prepared for creative activities.

When preparing for lessons, it is necessary to strive not only to ensure that all stages are united by a common plot, it is also necessary to think through the communicative guidelines that are given to individual students and the entire class [Zhidkova, 2003, p.20].

Thus, in order to organize speech interaction and complete the act of communication, the student must first master the skills of implementing individual communicative intentions and choose from all their diversity those that are adequate to a specific goal of the situation and the goal of the act of communication. From this follows the sequence of the formation of communicative skills in the process of teaching foreign language communication: first, elementary skills that correlate with the implementation of one communicative intention, then complex communicative skills that are formed on the basis of the first and represent the ability to solve a set of communicative tasks that ensure the achievement of the global goal of communication.

REFERENCES:

1. Brennan, S.E. (2012). Conversation and dialogue. In H. Pashler (Ed.), *Encyclopedia of the Mind*. SAGE Publications.
2. Konyshova, A.V. Organizatsiya samostoyatel'noy raboty uchashchichsya po inostrannomu yazyku (The arrangement of students' foreign language individual work). – Sankt-Petersburg: KARO, "Four terms", 2005. – 203 pp.
3. Schegloff, E.A. (2007) Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis I. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Zhidkova N.I. Razvitie professional'noy kompetentsii uchitelya na osnove ovladeniya innovatsionnymi komponentami deyatel'nosti proektirovaniya uchebnogo processa (Development of teacher's professional competence on the basis of mastering active innovative components for teaching process project). // Metodist. 2003, #5. - p. 18-20.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-58-60

THE ROLE OF DIGITAL EDUCATIONAL PLATFORMS IN TEACHING ENGLISH: EXPERIENCE OF USING GOOGLE CLASSROOM IN COLLEGE

SAGYNBAI ARUZHAN UTEGENKYZY

Khalel Dosmukhamedov Atyrau University

1st-year master's student in the specialty 7M01703- Foreign Languages and Intercultural
Communication

Scientific supervisor: PhD, Associate Professor **ESKAZINOVA ZH. A.**
Atyrau, Kazakhstan

Annotation: *The article analyzes the role of digital educational platforms using Google Classroom as an example in teaching English to college students. The advantages of using the platform, such as increasing motivation, developing independence, and improving interaction between students and the teacher, are considered. Difficulties in implementation related to technical limitations and digital literacy are also identified. A conclusion is made about the feasibility of using Google Classroom in the educational process, subject to methodological conditions.*

Key words: *Google Classroom, digital learning platforms, English language learning, college students, distance learning, educational technology, student motivation*

Introduction: In the 21st century, education systems around the world are experiencing a significant digital transformation. This shift is particularly noticeable in the field of foreign language instruction, where digital tools are reshaping how students learn and how teachers deliver content. One of the most prominent digital platforms facilitating this transformation is Google Classroom. As part of the Google Workspace for Education suite, Google Classroom has become a widely adopted tool in educational institutions due to its user-friendly interface, flexibility, and integration with other Google services. It enables educators to design and manage online courses, share educational materials, conduct assessments, and monitor student progress in real time.

In the context of teaching English as a foreign language (EFL) at the college level, Google Classroom serves not only as a means of delivering instructional content but also as a space for enhancing communication, collaboration, and student engagement. Its 24/7 accessibility from any internet-connected device makes it especially useful for college students who often juggle academic studies with practical training or part-time jobs. The platform supports asynchronous and synchronous forms of learning, allowing students to complete assignments at their own pace while maintaining regular contact with instructors.

Moreover, the use of Google Classroom promotes the development of essential 21st-century skills, including digital literacy, self-regulation, and academic responsibility. For EFL learners, these skills are closely linked to language acquisition as they enable more effective navigation of learning materials and participation in collaborative tasks. However, the integration of this platform is not without challenges. Its success depends significantly on several factors: the digital readiness and pedagogical competencies of teachers, the technological infrastructure of the institution, and the motivation and adaptability of students.

This article aims to analyze the pedagogical role and practical impact of Google Classroom in teaching English to college students. It examines both the advantages and limitations of the platform, drawing on recent research findings, and concludes with recommendations for its more effective use in the educational process.

Numerous academic studies highlight the widespread adoption of Google Classroom in English language education across various educational levels. For instance, it is noted that students view Google Classroom as an efficient tool for receiving tasks, maintaining contact with instructors, and

collaborating with peers [1]. The platform enhances student satisfaction and engagement by creating a centralized learning environment.

Similarly, other research analyzed students' attitudes toward the platform in the EFL context. It reveals that learners appreciate the immediate feedback, structured material access, and the flexibility it offers—elements that contribute to higher motivation and more consistent learning behaviors [2].

Another study focused on the platform's application in writing instruction, finding that Google Classroom encourages independent learning and improves the quality of student writing through iterative feedback and revision opportunities [3]. In a related study, it was concluded that the platform not only streamlines the organization of coursework but also instills discipline and a sense of accountability in college students [5].

Nevertheless, not all findings are uniformly positive. Successful integration of Google Classroom can be hindered by technical limitations and insufficient digital competencies among both educators and learners [6]. These challenges highlight the need for targeted teacher training and institutional support in ensuring inclusive and effective use of digital platforms in foreign language education.

Through a careful review of the literature, this article affirms that while Google Classroom holds significant pedagogical promise, its effectiveness is contingent upon a supportive teaching infrastructure and well-planned instructional design.

Results and Discussion: The analysis of recent scholarly publications indicates that the implementation of Google Classroom in English language instruction at the college level offers multiple pedagogical advantages. The most frequently cited benefits include enhanced organization of the educational process, improved access to learning resources, and increased engagement between students and instructors.

It is emphasized that students express positive attitudes toward the platform's capacity to facilitate the timely distribution of assignments, submission of tasks, and reception of teacher feedback—all within a single, integrated digital environment [1].

Similarly, other researchers highlight the motivational benefits of using Google Classroom. Their research demonstrates that regular use of the platform contributes to the development of learner autonomy, self-discipline, and intrinsic motivation. Students reported feeling more confident in their English language learning due to the ease of access to digital materials and prompt feedback mechanisms [2].

One study emphasized improvements in writing proficiency. By allowing students to submit drafts, receive teacher feedback, and revise their work, Google Classroom fosters a process-oriented approach to writing [3].

Another author pointed out that the platform instills discipline and promotes a structured learning routine. Findings suggest that college students working consistently within Google Classroom demonstrate higher levels of responsibility and engagement [5].

Despite these encouraging outcomes, the analysis also revealed significant challenges. The digital divide remains a pressing issue in many educational contexts. Technical difficulties, such as poor internet connectivity, limited access to devices, and a lack of institutional support, can hinder the seamless use of digital platforms. Additionally, both students and instructors may struggle with insufficient digital literacy, which can negatively impact the learning experience and limit the pedagogical potential of Google Classroom [6].

Conclusion: The findings of this theoretical and analytical study confirm that Google Classroom serves as an effective digital tool for enhancing English language instruction in the college setting. Its use positively influences key aspects of the learning process, including organization, accessibility, learner engagement, and the development of writing and communication skills. The platform supports both teachers and students by offering a flexible and interactive learning environment that aligns with the demands of modern education.

However, the implementation of Google Classroom should not be viewed as a one-size-fits-all solution. Its effectiveness relies heavily on the presence of pedagogically trained instructors, reliable

technological infrastructure, and digitally literate learners. Without adequate support in these areas, the potential of the platform may be underutilized or met with resistance.

Future research should move beyond theoretical analysis to include empirical investigations—particularly studies that measure the direct impact of Google Classroom on students' academic performance in English. Such research would help quantify the benefits of the platform and inform evidence-based practices for its integration in language education.

In conclusion, while challenges exist, Google Classroom represents a valuable asset in the digital transformation of English language teaching at the college level. With strategic planning and support, it can contribute significantly to improving the quality of foreign language education and preparing students for success in a technology-driven world.

REFERENCES

1. Salam U. The Students' Use of Google Classroom in Learning English // ResearchGate. – 2020.
2. Ansong-Gyimah K. Google Classroom: Understanding EFL Students' Attitudes towards Online Learning // ERIC (Institute of Education Sciences). – 2021.
3. Nguyen T. T. English as a Foreign Language Students' Acceptance of Google Classroom in Writing Classes // PubMed Central. – 2023.
4. Retnasari S., et al. Google Classroom Based Instruction in Teaching English // ResearchGate. – 2023
5. Yuliana D. The Use of Google Classroom to Teach English for College Students // Neliti. – 2021.
6. Nurjanah S. Utilizing Google Classroom to Promote Students' English Language Skills // Bright: Journal of English Language and Education. – 2021

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-61-63

УДК 372.851

УДК 372.891

ГЕОГРАФИЯ И МАТЕМАТИКА: ИНТЕГРАЦИЯ ПРЕДМЕТОВ ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

**БОДОМБАЕВ САЯТ БИРКАНОВИЧ
ЧЕРЕПАНОВА ЕВГЕНИЯ ПЕТРОВНА**

Учитель географии, педагог – мастер КГУ «Средняя школа имени Николая
Островского» отдела образования Бородулихинского района управления образования
области Абай/ учитель математики, педагог – исследователь КГУ «Средняя школа имени
Николая Островского» отдела образования Бородулихинского района управления
образования области Абай
Республика Казахстан, область Абай, Бородулихинский район

Аннотация: Интеграция географии и математики через решение практических задач позволяет создать междисциплинарный подход к обучению, развивая пространственное мышление, аналитические способности и навыки работы с данными. В данном исследовании рассматриваются методы применения математического моделирования в географических расчетах, анализ пространственных явлений через статистику и алгоритмические подходы к картографированию. Такой подход способствует повышению мотивации учащихся и развитию прикладных компетенций, востребованных в современных научных и профессиональных сферах.

Ключевые слова: междисциплинарный подход, география, математика, пространственное мышление, математическое моделирование, картографирование, практические задачи.

В современном образовании возрастает необходимость интеграции предметов, что способствует более глубокому освоению знаний и развитию аналитического мышления. География, как наука, изучающая природные и социальные процессы, требует точности, анализа данных и прогнозирования, а математика предоставляет необходимые инструменты для решения этих задач.

Географические задачи часто связаны с количественными вычислениями, оценкой пространственных явлений и моделированием природных и социальных процессов. Умение применять математические методы помогает учащимся: анализировать демографические и экономические показатели, такие как плотность населения, уровень урбанизации и миграционные процессы; производить расчёты при работе с картами, вычисляя расстояния, определяя координаты и площади территорий; оценивать климатические изменения, анализируя средние температуры, количество осадков и погодные тренды [1].

В 2022-2023 учебном году, проводя исследование в учебном процессе в своей школе, а точнее включение математических методов в обучение географии выявили следующие изменения в ЗУН учащихся: развитие у учащихся навыков критического мышления и системного анализа; повышение точности и объективности исследований через обработку реальных данных, расчет географических задач любого уровня; подготовка учащихся 10-11 классов к современным профессиям, связанным с анализом пространственных данных и геоинформационными технологиями.

Анализируя положительную динамику, мы пришли к выводу о межпредметных связях, обеспечивающих более глубокое понимание учебного материала по предмету «География», так как интеграция математики и географии позволяет школьникам применять математические методы для анализа пространственных явлений, что делает обучение

практическим и ориентированным на реальные задачи, а также развивает познавательный интерес к предметам, при решении олимпиадных задач.

Данные исследования, расчеты, мониторинг направили 2 педагогов – математика и географа на разработку авторской программы «География и математика: интеграция предметов через решение практических задач». Методическая разработка направлена на развитие у учеников аналитического мышления и способности применять математические модели к географическим исследованиям, тем самым укрепляя их навыки решения задач.

Цели авторской программы: развитие у учащихся навыков междисциплинарного анализа, позволяющего применять математические методы для решения географических задач.

Задачи авторской программы

1. Связь геометрии и географии – изучение масштабов карт, расчёт расстояний и угловых характеристик рельефа.

2. Статистический анализ – использование математических методов для анализа демографических данных, климатических показателей, экономики регионов.

3. Пространственное моделирование – изучение алгоритмов оптимизации маршрутов, транспортных схем, границ территорий.

4. Геоинформационные технологии – работа с цифровыми картами и анализ пространственных данных с помощью статистики и графиков.

5. Экологические расчёты – применение математических моделей для прогнозирования изменения окружающей среды, загрязнения и климатических изменений [2,3].

Ожидаемыми результатами являются формирование у учащихся:

- логического и пространственного мышления через интеграцию предметов;
- развитие навыков математического моделирования географических явлений;
- подготовка учащихся к исследовательской деятельности и практическому применению знаний;
- повышение уровня понимания географии через числовые данные, статистику и расчёты.

Практическое значение и применение материалов методической разработки: программа позволит учащимся лучше понимать, как математические инструменты применяются в географии и реальной жизни. Она будет полезна для подготовки к олимпиадам, исследовательским проектам, а также развитию аналитического мышления.

На сегодняшний момент разработаны 34 учебных часа (определение координат и расстояний между объектами на карте; вычисление площади земельных участков и водоемов; анализ климатических изменений на основе статистических данных; оценка плотности населения и динамики миграции; оптимизация транспортных маршрутов и планирование городской инфраструктуры) внедрения материалов в учебный процесс, которые апробируются в учебном процессе нашей школы, а также соседних школ района и области Абай.

Программа курса актуальна, так как география играет ключевую роль в изучении окружающего мира, помогая анализировать природные процессы, распределение населения и экономические системы. Географические задачи позволяют не только изучать теоретические аспекты, но и применять знания на практике. Они помогают анализировать природные и социальные явления, прогнозировать изменения окружающей среды и решать проблемы территориального развития [4].

Программа может быть интегрирована в курс географии и математики, а также использоваться для дополнительных занятий и олимпиадной подготовки.

Направления применения:

1. Картография и геометрические расчёты: использование масштаба карты для вычисления расстояний; определение координат объектов по математическим формулам; построение картографических схем на основе геометрии.

2. Анализ статистических данных: исследование демографических показателей (плотность населения, миграция), анализ климатических данных (осадки, температурные тренды), исследование экономических факторов, влияющих на территориальное развитие.

3. Геоинформационные технологии: работа с цифровыми картами и пространственными моделями; анализ данных с применением статистических методов; применение математических алгоритмов в территориальном планировании [5,6].

Таким образом, авторская программа «География и математика: интеграция предметов через решение практических задач» способствует развитию аналитических навыков и междисциплинарного подхода. Учащиеся не только осваивают теоретический материал, но и учатся применять его в реальных ситуациях. Интеграция математических методов в географические исследования делает обучение более практическим и ориентированным на современный мир.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Анисимов, В. Н. Интеграция географических и математических методов в образовании. — Москва: Просвещение, 2018.
2. Батурин, О. А. Географическая статистика: математические методы анализа пространственных данных. — Санкт-Петербург: Наука, 2020.
3. Кузнецов, А. П., Иванов, Е. В. Картографическое моделирование: методы и применение. — Новосибирск: Сибирское университетское издательство, 2019.
4. Ломовцев, И. В. География и математика: применение алгоритмов в геопространственном анализе. — Екатеринбург: Уральский университет, 2021.
5. Tobler, W. Mathematics in Geography: Theoretical Approaches and Applications. — Cambridge University Press, 2016.
6. Абулгазиев Андрей Убайдуллаевич, статья «Жаратылыстану пәндерін интеграциялау тәсілдері».

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-64-68

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

БАЗАРОВА АСЫЛАЙ

Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің көптілді білім беру
факультетінің 2-курс магистранты
Атырау, Қазақстан

Аннотация. Бұл ғылыми мақала ағылшын тілін оқытудың коммуникациялық әдістемесінің теориялық аспектілерін қарастырады. Мақалада тіл үйренушілердің тілдік дағдыларын дамыту мақсатында қолданылатын түрлі әдіс-тәсілдер мен стратегиялар талданады. Коммуникативтік әдістеме тіл үйренушілерді қарым-қатынас жасау қабілетін жетілдіруде маңызды рөл атқаратыны атап өтіледі. Мақалада ағылшын тілін оқытудағы коммуникативтік әдістемелердің негізгі принциптері, олардың тиімділігі мен тіл үйренуде қолданылу ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар, бұл әдістеменің оқытушы мен оқушы арасындағы өзара әрекеттесуді қалыптастырудағы рөлі, сондай-ақ әр түрлі мәдени контекстерде ағылшын тілін үйренудің маңызы қарастырылған. Мақала тіл үйренушілердің коммуникативтік дағдыларын дамытуда тиімді әдістер мен тәсілдерді іздестіру үшін пайдалы болады.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, коммуникациялық әдістеме, тіл үйрену, коммуникативтік дағдылар, әдіс-тәсілдер, тілдік қарым-қатынас, оқыту стратегиялары.

Коммуникативтік тәсіл (ағылш. Communicative approach, Communicative Language Teaching) немесе коммуникативтік әдіснама, көптеген орыс авторлары қолданатын термин, 20 ғасырдың 70-жылдарында енгізіле бастады. Қазіргі уақытта бұл тәсіл әлем бойынша барлық тіл үйрету деңгейлерінде ең танымал және қолданылатын тәсіл болып табылады. Оның тиімділігі туралы көп жазылған және айтылған. Барлық нәтижелер оқыту барысында оқушының ана тілін пайдалану минимумға дейін азайтылуы арқылы қол жеткізіледі. Мұндай тәсілді қолданғанда өте маңыздысы – адамның шетел тілінде ойлауды үйренуі, сонда ол шетел тілін ана тілімен ешқандай ассоциациясыз қабылдай алатын болады [1].

Коммуникативтік әдіс тілдік ортаға ену процесін ішінара имитациялайды, ал мұғалімнің дұрыс әрі кәсіби әрекеттері, оқушымен нақты уақыт режимінде жұмыс істей отырып, әр сабақты максималды тиімділікпен өткізуге мүмкіндік береді. Әдіс топтық және жеке сабақтарды өткізуге бағытталған. Біріншіден, бұл қазіргі мектепте тіл үйретудің негізгі мақсаты тілдік құзіреттілікті қалыптастыру екендігімен түсіндіріледі. Яғни, мұғалім үшін оқушылардың белгілі бір ережелер мен сөздер жиынтығын меңгеруі маңызды емес, бастысы – мектепті аяқтаған әрбір түлек халықаралық коммуникацияға қабілетті болуы керек. Екіншіден, коммуникативтік тәсіл тілдің аутентикалық материалдар негізінде оқытылуын білдіреді, бұл мектепте айтылғандардың шынайы тілдік шындыққа жақындауына ықпал етеді. Сонымен қатар, барлық заманауи шетелдік оқу-әдістемелік кешендер дәл осы коммуникативтік тәсілге негізделген. Oxford, Cambridge, Pearson және Mcmillan сияқты әлемге әйгілі баспалар әр жыл сайын жаңа оқу-әдістемелік кешендерді шығарып, ескі кітаптарды жетілдіріп отырады, осылайша бүкіл әлемдегі мұғалімдер өздеріне және оқушыларға ең қолайлы оқулықты таңдай алатын мүмкіндік алады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біздің зерттеуімізде қазіргі уақытта қолданылып жүрген және ең тиімді әрі болашаққа бағытталған тәсіл ретінде коммуникативтік әдіснаманы қарастыратын боламыз.

Коммуникативтік тәсілді қолданғанда сабақтарды оқушы үшін барынша қызықты және тартымды етіп өткізу өте маңызды, себебі бұл материалдың жақсы бекітілуіне үлкен әсер етеді және алынған ақпарат оқушының жадында ұзақ уақытқа сақталады. Талқыланатын

тақырыптар оқушының жеке немесе кәсіби қызығушылықтарына сәйкес таңдалады және оның жасына сай болады.

Оқу қарым-қатынасы, табиғи коммуникативтік міндеттерді шешуге бағытталған, сөйлеу әрекеті теориясының негізгі қағидаларына негізделеді. И. А. Зимняяның пікірінше, сөйлеу әрекеті дегеніміз – тіл жүйесі арқылы жүзеге асатын және қарым-қатынас жағдайымен шартталған хабарламаларды беру немесе алу процесі. Сөйлеу әрекетінің негізгі түрлері – сөйлеу, тыңдау, оқу және жазу. Оқушылар сөйлеу әрекетіне маңызды әрі қызықты, жеке тұлға үшін мағыналы ақпарат алу және/немесе беру мақсатында қатысады [2].

Коммуникация серіктесті әрекетке ынталандыру қажеттілігінен, оның мінез-құлқына немесе оқиғаны қабылдауына әсер ету қажеттілігінен, тілдік қарым-қатынас арқылы ақпарат алу қажеттілігінен туындайды. Осы орайда Е. С. Кубрякова былай деп жазады: «сөйлеу актілерінің нақты мақсаттарының әртүрлілігіне қарамастан, бастысы – қарым-қатынасқа кіру, басқаларға ақпарат беру, айту немесе хабарлау, сұрау немесе бөлісу, бұйыру немесе мәжбүрлеу». Бұл – тілдің мәнділігін білдіретін тілдік формалар арқылы «белгілі бір» мазмұнды беру дегенді білдіреді [3].

Активті коммуникативтік принципке негізделген оқыту оқушылардың тәжірибесінде туындайтын коммуникативтік міндеттерге сүйенеді, олар коммуникативтік проблемалық жағдайлардың модельдері болып табылады. Бұл – тіл арқылы жүзеге асырылатын және нақты қойылған мақсаттарға жетуге бағытталған іс-әрекет оқытуы. Оқу процесі – адамдардың өзара әрекеттесу моделін, ұжым өмірінің ішкі механизмін білдіреді.

Коммуникативтік тәсілде аудиолингвистикалық және аудиовизуалды әдістердің «табу» деп танылғандарын қолданудан бас тарту жүзеге асырылады, яғни ана тілін семантизация, грамматикалық түсіндіру құралы ретінде қолдану мүмкіндігі мойындалады, ал ең бастысы – сөздік қор мен грамматикалық ережелерді механикалық түрде жаттаудан гөрі оқушының қажеттіліктерін жүзеге асыру, олардың жеке коммуникативтік ниеттерін іске асыру – қарым-қатынас маңызды рөл атқарады.

Коммуникативтік әдісті психологиялық тұрғыдан негіздеу үшін И.А. Зимняяның оқу процесіне жеке тұлға мен іс-әрекетке бағытталған тәсілі қолданылды. Бұл тәсілдің негіздері Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьевтің еңбектерінде қаланған, онда тұлға іс-әрекетте және басқа адамдармен қарым-қатынаста қалыптасатын субъект ретінде қарастырылады [4].

Коммуникативтік тәсілдің негізінде келесі принциптер жатыр:

1. Сөйлеу ойлау белсенділігі принципі – оқу процесін ұйымдастыруды, оқушының шетел тілінде қарым-қатынас жасауға белсенді түрде қатысуын қамтамасыз етуді көздейді. Осы мақсатта барлық тілдік материал «коммуникативтік жеткіліктілік» қамтамасыз етуі, оқушыны шынайы қарым-қатынаста қатысуға мүмкіндік беруі тиіс. Демек, барлық жаттығулар сөйлеуге емес, нақты сөйлеуге бағытталуы тиіс. Оқушы осы жағдайда тек шынайы қарым-қатынас фразаларын қолданады, ұсынылған материал оны әрекетке ынталандыруы керек.

2. Сөйлеу әрекетінің индивидуализация принципі – оқушылардың мотивациясын және белсенділігін қалыптастырудың негізі, себебі сөйлеу әрдайым жеке тұлғалық қасиеттерді, адамның әлемге деген қатынасын көрсетеді. Осы принципке сүйене отырып, оқытушы мыналарды ескереді оқушының табиғи қабілеттері, тәжірибесі, әрекет контексті, эмоциялық аумағы, қызығушылық саласы, ұжымдағы мәртебесі және т.б.

3. Функционалдық принцип – сөйлеу құралдарын тиісті түрде таңдап, ұйымдастыруды, оларды практикада меңгеруге арналған минимизацияланған модельді әзірлеуді қажет етеді.

4. Ситуативтік принцип – шетел тілін оқытуда коммуникативтік тәсілдің қажетті құрамдас бөлігі. Ситуация – бұл сұхбаттасушылардың санасында көрініс тапқан өзара қарым-қатынастар жүйесі. Осы принципке сәйкес сөйлеу құралдарын таңдау жүзеге асырылады. Ситуативтік жағдай – сөйлеу әрекетін ынталандырудың тәсілі ретінде қажет. Ситуация коммуникативтік шындықты қайта құрады және оқушыларды оқу процесіне тартуға ықпал

етеді. Белгілі бір жағдайларда адамға тіл қажет болғандықтан, олар оқытудың бастапқы нүктесі болуы тиіс. Ситуацияда сөйлеу материалының таныстырылымы, сөйлеу дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру және дамыту жүзеге асырылады.

5. Жаңашылдық принципі – оқытудың бүкіл процесін қамтиды. Бұл принцип оқушының және оқытушының әрекеттеріне, оқу процесінің барлық құрамдас бөліктеріне: сөйлеу пікірінің формасы, оның мазмұны, оқыту әдістері, оқыту жағдайлары, оқу ұйымдастыруы, материалдың мазмұнына қатысты. Жаңашылдық принципі оқушылардың сөйлеу әрекетіне деген қызығушылығын ынталандыруға және сақтауға, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді және сөйлеудің өнімділігінің негізі болып табылады, яғни дайындалмаған сөйлеу[5].

В. М. Смокотин мен С. К. Гуральдың зерттеулеріне сәйкес, ағылшын тілі коммуникативтік функциясында «әртүрлі халықтар мен этностар арасында өзара түсіністік орнату» үшін қолданылады [5, 11]. Қазіргі уақытта, интеграцияланған білім беру дәуірінде ағылшын тілі ғаламдық коммуникация тілі ретінде танылып, бұл ағылшын тілінің «қазіргі заманғы адамдардың жаңа идентификациясын» қалыптастырудың айғағы болып табылады, өйткені ағылшын тілі – тілдер мен мәдениеттер арасындағы кедергілерді жеңудің құралы. Осыған байланысты, қарым-қатынас дағдыларын меңгеру тілдік құзыретке қарағанда көбірек сұранысқа ие, ал табыс көбінесе шетел тілін үйрету әдістемесіне, оқушының білімге деген мотивациясы мен қажеттілігіне байланысты, өйткені тек олар ғана оқушылардың белсенділігін тудырады [6]. Сонымен қатар, ағылшын тілінің ғаламдану процестерінде өз позициясын нығайтуы интернеттің көмегімен жүзеге асырылады, ол тілдің халықаралық қатынастарда таралуына ықпал етіп, оны әлемдік қарым-қатынас тіліне айналдырады. Бұл жаңа ғаламдық мәдениеттің, ғаламдық идентичтіліктің қалыптасуына әкеледі, олар ұлттық мәдениеттерді ығыстырып тастамайды [7].

Шетел тілін оқытудың тарихында көптеген әдістер болған, олардың әрқайсысы өзіне тән кемшіліктері себебінен бір-бірін алмастырған. Шетел тілін оқытудың жаңа әдістерін іздеуге бағытталған зерттеулердің нәтижелері коммуникативтік әдістің қызықты әрі тиімді әдіс екендігін дәлелдейді, өйткені оның негізінде коммуникативтік лингвистика идеялары, мәдениеттер диалогында тұлғаны дамыту концепциясы жатыр, олар шетел тілін оқытудың түпкі мақсатын анықтайды – бұл мәдениетаралық коммуникация барысында шетелдік мәдениетті меңгеру. Осы орайда, тілдік кедергіні еңсеру және қарым-қатынас практикасы арқылы сөйлеуге бағытталғандық осы әдістің міндеттерін айқындайды.

Әдістің лингвистикалық концепциясы Л. В. Щербаның және коммуникативтік лингвистиканың идеяларына негізделеді. Оларға сәйкес, оқытуда үш объект бөлінеді (тіл, сөйлеу, сөйлеу әрекеті) [8]. Әдістің ерекшелігі тіл үйрету процесін шынайы коммуникация процестеріне және шетел мәдениетін меңгеруге жақындатуға тырысуында көрінеді, сол себебі шетел тіліндегі сауаттылық деңгейі қоғамның өркениеттілігінің көрсеткіші болып табылады.

Тілдік және мәдени кедергілерді еңсеру мәселелерін шешуде edutainment технологиясын қолдану ерекше қызығушылық туғызады. Edutainment ұғымы шетел тілін оқытуды (education) процестің өзі арқылы қызықтыру (entertainment) негізінде анықтайды. Edutainment ұғымының таралуы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың, атап айтқанда Интернеттің, сөйлеу әрекеті практикасына дамуымен байланысты.

Шетелдік зерттеушілер С. Шурвиль және С. Гринер жұмыстарын талдау осы процесті шетел тілдерін оқытуды қызықты әрі тартымды әрекет ретінде ұсынуға мүмкіндік берді. Философ Ж. Дьюи эмоциялардың маңыздылығын және оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту қажеттілігін атап өтіп, оқыту процесінің қызықсыз және жағымсыз болмауы керек екенін айтты[7]. Өз кезегінде білім теориясы Н. Ноддин оқыту адам өмірінің негізгі мақсаты – бақытқа жету үшін бағытталуы керек деп есептейді [8, 82].

Онлайн-ресурстарды сөйлеу әрекетін дамыту үшін қолдану идеясы интеграцияланған шетел тілін оқытуда коммуникативтік әдістің өзектілігі мен нәтижелілігінің логикалық аяқталуын білдіреді. Бұл жағдайда тілге деген қызығушылық, қашықтықтан оқыту жүйесінде

әртүрлі әдістерді қолдану мүмкіндігі, оқу материалдарын әзірлеуге шығармашылық көзқарас мақсатқа жетуді қамтамасыз етеді. Шетел тілін оқытуда тілдік орта құруды маңызды шарт деп санау керек, себебі бұл коммуникативтік кеңістік ретінде қарым-қатынас жүзеге асатын орын. Зерттеу тақырыбы бойынша әдебиеттерді талдау мобильді құрылғыларды білім беру процесінде қолдану өмір сапасы мен оқу әдістерін ғана емес, сонымен қатар шетел тілін оқыту тәсілдерін өзгерткенін көрсетті.

Қазіргі уақытта «мобильді оқыту» (M-learning) термині шетел тілін оқытуда жиі қолданылады. Бұл жағдайда қашықтықтан оқытудың мүмкіндіктері кеңейеді: мобильді құрылғылар арқылы тесттер мен сауалнамаларды өткізу шетел тілін оқыту тиімділігін айтарлықтай арттырады. Мобильді оқытудың оқыту әдістерін өзгертіп, шетел тілін оқыту процесінің тиімділігін арттырғаны белгілі. Әдебиет пен мобильді технологияларды қолдану бойынша тәжірибелік жұмыстарды талдау келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік берді: мобильді оқыту технологиялары дәстүрлі әдістерге қарағанда артықшылығы бар, себебі оқу процесі оқу орнынан тысқары шығып, мобильді құралдардың шетел тілін оқытуда қолданылуы қашықтықтан оқыту мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сонымен қатар мобильді оқыту – бұл тұрақты қолжетімділік пен интернетке қосылу, бұл шетел тілін оқытуда практикалық мәнге ие. Әсіресе маңыздысы, білім беру процесіне жаңа инновациялық заманауи технологияларды енгізу шетел тілін оқытудың коммуникативтік әдісінің өзекті принциптерінің бірі болып табылады.

Қоғамда шетел тілін білуге қойылатын талаптар өзгерді, сондықтан интеграцияланған білім беру аясында оқыту міндеттерін коммуникативтік әдіс арқылы шешуге болады. Ағылшын тіліндегі коммуникативтік тәсілдің негізгі мақсаты – оқушылардың қарым-қатынас практикасы арқылы тілдік кедергіні жеңу.

Коммуникативтік әдісті шетел тілін оқытуда зерттеудің тағы бір танымал бағыты – модульді оқыту, мұнда модуль шетел тілі бойынша ақпарат, фактілер, жаттығулар мен тапсырмалар көлемі ретінде анықталады. Жүргізілген зерттеулерге сәйкес, білімді меңгеруге әртүрлі дайындық деңгейі бар оқушылар үшін шетел тілін оқытудағы коммуникативтік әдістердің бірі модульдік принцип болып табылады, себебі ол тілдік ақпаратты оқушылардың бастапқы білімдеріне сәйкес мөлшермен бөлуді қамтамасыз етеді және білімді меңгерудің нәтижесін көрсетеді. Модульді оқыту кезінде тіл курсы бір модульден екіншісіне кезек-кезеңімен меңгеріледі және білімді меңгеру нәтижесін көрсетеді [9]. Э. Ф. Насырова мен Т. С. Данильсонның анықтамасы бойынша, модульді оқыту технологиясында іскерлік ойындар, нақты жағдайларды талдау, дөңгелек үстелдерде талқылаулар мен түрлі практикалық сабақтар сияқты элементтер тиімді қолданылады. Бұл модульді оқытудың құрылымында инновациялық оқытудың барлық түрлері мен әдістері біріктірілетінін білдіреді [10]. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, модульдік принциптің шетел тілін меңгеру материалын құрылымдауда коммуникативтік әдістің жүзеге асуына ықпал ететінін айтуға болады. Әрбір модуль оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес оқу материалының белгілі бір бөлігін ұсынады. Бір модульді меңгергеннен кейін ғана келесі модульді оқу жоспарланады.

Қорыта келе, шетел тілін оқытудың коммуникативтік әдісінің пайда болуы қазіргі қоғамның тілге қарым-қатынас құралы ретінде деген прагматикалық көзқарастарымен анықталады. Оқу процесінде алған білімді дереу қолданудың қажеттілігі осы бағыттың пайда болып, дамуына қозғаушы күш болды. Коммуникативтік әдістің теориясын зерттеу арқылы біз оның шетел тілінде коммуникативтік қабілеттілікті қалыптастыруға ең жақсы ықпал ететінін, өйткені тапсырмалардың коммуникативтік бағыттылығы және сабақта нақты қарым-қатынасқа жақын жағдай туғызылатынын анықтадық. Бірақ осы әдістің басты кемшілігі – оқушылардың грамматикадан әлсіз меңгеруі, өйткені оған тек қызметтік рөл беріледі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Елухина Н.В. Роль дискурса в межкультурной коммуникации и методика формирования дискурсивной компетенции. // ИЯШ. 2002, № 3. С. 9 – 13.
2. Мильруд Р.П., Максимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранному языку. // ИЯШ. 2000, № 4. С. 19–14
3. Солонцова Л.П. История методов обучения иностранным языкам: учеб. пособие для студентов языковых специальностей педагогических вузов и преподавателей иностранных языков средних и высших образовательных учреждений различного типа. – Павлодар: ЭКО, 2009. – 89 с.
4. Смокотин В. М., Гураль С. К. Поиск путей реализации межязыковой и межкультурной коммуникации. Томск: ТГУ, 2017. 180 с.
5. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974. 428 с.
6. Дж. Дьюи Философские труды / под ред. Б. А. Шарвадзе. Тбилиси, 2009.
7. Ноддингс Н. Счастье и преподавание. Cambridge University Press, 2003.
8. Марш Д. Содержание и язык интегрированного обучения. Cambridge University Press, 2010.
9. Насырова Э. Ф. Модульное обучение студентов университета в системе кредитно-зачетных единиц// Вестник ТГПУ. 2011. № 6. С. 18–20.
10. Савельева Н. Развитие гуманитарной культуры студентов университета: дис. ... канд. пед. наук. Омск, 2005.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-69-72

ББК (ТКБ) 81

УДК (ТДУ) 4Т (075)

III-30

T-66

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪЛИМИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР МАКТАБ

ШАРИПОВ ЭРГАШ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи таълим забони модарии факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсус, Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”, Тоҷикистон

ТОИРОВА ФАРЗОНА САИДОВНА

магистранти соли 1-уми факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсуси МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, Хуҷанд, Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола оид ба муҳимияти аломатҳои китобат дар нутқи шиоҳию хаттӣ ва ҷои он дар таркиби ҷумла сухан рафтааст. Пайдоиш ва сабаби дар хат ба вуҷуд омадани аломатҳои гуногуни китобат, фикру ақидаҳои олимон дар муайян кардани намуд ва нақши онҳо дар дарки маъноӣ ҷумла, ҷудо намудани ҳудуд, сохти ҷумла, паси ҳам ифода ёфтани фикр, мустаҳкамии маъно ва давомнокии фикр хидмат кардани, маъноҳои зиёди хабарӣ, нурсиш, хоҳиш, амру фармон, киноя, маҷоз ва монанди инҳо, ки дар забони гуфтугӯӣ дида мешаванд равшанӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо. Грамматика, лугат, таркиби лугавӣ, аломатҳои китобат, интонатсия, қоидаҳои фонетикӣ, жанрҳои бадеӣ ва журналистика, унсурҳои нутқ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ КНИЖНЫМ ЗНАКАМ В ШКОЛЕ

Аннотация. В статье рассматривается значение знаков препинания в устной и письменной речи, их место в составе предложения. Выясняются происхождение и причина появления различных символов письма в письменной речи, мнения и идеи ученых относительно определения их типа и роли в понимании смысла предложения, разделения границ, структуры предложения, последовательного выражения мысли, силы смысла и непрерывности обслуживаемой им мысли, многочисленные значения информации, вопроса, просьбы, приказа, иронии, метафоры и тому подобного, которые встречаются в разговорной речи.

Ключевые слова. Грамматика, лексика, структура словаря, знаки препинания, интонация, фонетические правила, литературные жанры и публицистика, элементы речи.

THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF TEACHING BOOK SIGNS AT SCHOOL

Annotation. The article examines the meaning of punctuation marks in oral and written speech, their place in the composition of the sentence. The author finds out the origin and reason for the appearance of various writing symbols in written speech, the opinions and ideas of scientists regarding the definition of their type and role in understanding the meaning of a sentence, the separation of boundaries, sentence structure, consistent expression of thought, the power of meaning and the continuity of the thought served by it, the numerous meanings of information, question, request, order, irony, metaphor, etc. similar ones that occur in colloquial speech.

Keywords. Grammar, vocabulary, vocabulary structure, punctuation marks, intonation, phonetic rules, literary genres and journalism, elements of speech.

Забони тоҷикӣ дорои таркиби луғавӣ, сохти грамматикӣ ва системаи муайяни аломатҳои китобат мебошад, ки аз дигар забонҳо фарқ мекунад.

Аломатҳои китобат барои ҷудо кардани ҳудуди калима, ибора ва ҷумлаҳо, дарки дурусту ҳадафноки матн хизмат мерасонанд. Афқоре, ки мо ба воситаи хат баён мекунем, дорои хусусиятҳои муайяни синтаксисӣ буда, ба қоидаҳои махсуси грамматикӣ ифода мегарданд. Аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ барои муайян ва равшану возеҳ гардонидани маъно ва тарзҳои ифодаи нутқ ёрӣ расонида, нозуқиҳои фикрро нигоҳ медоранд, ҷиҳатҳои мундариҷавӣ ва тарзҳои баёнро муайян мекунад, алоқаи грамматикӣ сохту таркиби матнро таъмин менамоянд. Аҳамияти дигари аломатҳои китобат дар он аст, ки моҳияти мантиқиву синтаксисии калима, таркиб, ибора ва ифодаҳои мухталифро ба қадри зарурӣ таъмин намуда, бо дигар унсурҳои нутқ ҳангоми нутқи таҳрирӣ барои ифодаи фикру ҳиссиёт ва дарки мазмуни нутқи хаттӣ хонандагон хизмат мекунад.

Маъноҳои мухталифе, ки дар навишт сабт мешаванд танҳо тавассути аломатҳои китобат пурра фаҳмида намешаванд, зеро аломатҳои китобат дар қатори калимаҳо барои фаҳмидани маъноӣ ҷумла, ҷудо намудани ҳудуд, сохти ҷумла, паси ҳам ифода ёфтани фикр, мустаҳкамӣ маъно ва давомнокии фикр хизмат мекунад. Маъноҳои зиёди хабарӣ, пурсиш, хоҳиш, амру фармон, киноя, маҷоз ва монанди инҳо, ки дар забони гуфтугӯӣ (нутқи шифоҳӣ) дида мешаванд, сабаби дар хатту китобат ба вучуд омадани аломатҳои гуногуни китобат гардидаанд. Ин аломатҳо ҳоси забони китобат (дар навишт, сабт, хат) буда, таъйинот ва вазифаи бағоят муҳимро ба уҳда доранд.

Дар баробари ин, вақте нутқ ва ё гуфтори шахсро мешунавем, аз рӯи оҳанги талаффуз ҳис мекунем, ки дар он баён чӣ маъно нухуфтааст: пурсиш, амр, хабар, хоҳиш ва ғайра марбут ба ҳамин маъно дар навишт аломати зарурӣ талаб мекунад. Дар нутқи шифоҳӣ ист, оҳанг ва интонатсияро тобишҳои маъноӣ гуфтан мумкин аст, аммо ҳама тобишҳои маъноиро дар нутқи шифоҳӣ аломатҳои китобат нишон дода наметавонанд. Аломатҳое, ки дар нутқи хаттӣ байни калимаҳо ё гурӯҳи калимаҳо гузошта мешаванд, маҷмӯи қоидаҳоро оид ба истеъмоли аломатҳо дар ист, интонатсия ва пунктуатсияро фароҳам меоварад.

Табиист, ки барои дарки дурусти мақсади ғўянда хат нақши асосӣ мебошад. Дар хат дуруст ва ба мавқеи худ гузаштани аломатҳо муҳим мебошад, то аз рӯи он хонанда дарк кунад, ки нависанда дар қадом ҳолат ва мақсад қарор дорад. Шахс ҳангоми хониш бояд ба аломатҳо диққати ҷиддӣ дода, онҳоро риоя кунад, то ин ки мақсади нависанда муайян гардад.

Аломатҳои китобат, аз як тараф, дар асоси интонатсия ба вучуд биёянд, аз тарафи дигар, дар асоси воҳидҳои лексикӣ ва грамматикӣ, ба воситаи сохти муайяни ҷумлаҳо, яъне мазмунҳои гуногуни нутқ ба вучуд меоянд. Онҳо дар ҳамоҳангӣ ба дигар паҳлуҳои забон (мазмун, услуб, имло...) нутқи таҳрирӣ ва шифоҳиро сайқал медиҳанд. Аз ин рӯ, омӯзиши аломатҳои китобат мақсаднок буда, дониши хонандагонро аз ҳар ҷиҳат мукамал мегардонад.

Ҳар як аломати китобат таърихи муайяне дорад ва бо зиёд шудани интишорот, рушд ё тавсеаи санъату жанрҳои бадеӣ, сабку услуби ниғориш, инкишофи жанрҳои журналистика теъдоди аломатҳои китобат зиёд шудааст. Донишмандон собит сохтаанд, ки аломатҳои китобат аз тамаддуни Шарқ сарчашма гирифта, аврупоӣён минбаъд муназзам сохтаанд ва қоидабандиву роҷ кардаанд. Тақомули инкишофи аломатҳои китобат мақоми онҳоро дар нутқу қори хаттӣ, асари бадеӣ, ҳуҷҷатнигорӣ, давлатдорӣ ва дипломатия ба дараҷае боло бардошта шуд.

Дар давоми ҳаштод соли охир истифодаи аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ сарфи назар аз муҳим будани масъала ба ҷуз қорҳои А.Эшонҷонов, С. Шербоев, Ғ.Маликов, Х. Ҳусейнов, Д. Хоҷаев, Ш.Қабилов, Ш.Қаримов, А. Аминов, Т.Шоқиров, Б.Қамолиддинов ва баъзе мақолаҳо дар методикаи таълими он то имрӯз тадқиқоти қомиле ба ҷашм намерасад. Аз ин рӯ, муаллимон дар вақти таълими ин аломатҳо ва шинос намудани онҳо ба талабагон, асосан, аз тадқиқотҳо ва асарҳои методии муаллифон Н. С. Волгина, Д. Э. Розентал, М. И. Фомина, А. Б. Шапилов, В. А. Добромилов, Г. П. Фирсов, А. В. Текучёв, А.Ф. Ломизов, А. В.

Дудников, Г. И. Блинов, Л. Т. Григорян, А. И. Фигуровский, И. Р. Палей, А. И. Шербаков ва дигарон истифода мебаранд.

Тадқиқотҳои олимони зикршуда ба таълими забони русӣ марбут буда, возеҳ аст, ки мавридҳои истифодаи баъзе аломатҳои китобат дар забони русӣ нисбат ба забони тоҷикӣ фарқ мекунад. Аз хусуси он ки проблемаҳои муҳими методӣ дар таълими пунктуатсия қоркард нашудаанд, таҳлили барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз забони модарӣ барои мактабҳои тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Олимон исбот кардаанд, ки алифбою хат аз ҳазорсолаи сеюми пеш аз мелод роиҷ будааст. Пас, аломатҳои китобат низ давраи хеле тӯлонии гузаришро тай кардаанд. Аломатҳои китобат низ мисли ҳарфҳои алоҳида пайдо шуда, дар ҳар қавму халқ ва маҳал ба таври худ мавриди қорбасти қарор гирифтаанд. Чунончи, аломатҳои алифбои арабӣ, ба монанди зер, забар, пеш, сокин, ташдид аз ҷумлаи анвои аломатҳои китобат буда, барои муназзаму мурағбат, мувофиқати маъною мақсади матн, ҳондани калима, таркиб, ифодаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо хизмат мекунад. Алифбою хатҳои ғарбию славянӣ низ мувофиқи талаботу тақозои қонуну қоидаҳои фонетикӣ, луғавӣ, сарфию нахви худ аломату ишораҳои мухталифе доранд ва мувофиқи қоидаҳои маъмулиашон истифода мегарданд. Аз ҷумла, алифбою хатҳои арабӣ, лотинӣ, славянӣ, кириллӣ ва ғайра.

Маълум аст, ки алифбои кириллӣ дар асоси алифбои лотинию славянӣ роиҷ шудааст. Он ҳанӯз дар асри Х аломатҳои ҳоси хаттии худро доштааст ва бо мурури замон онҳоро тақмил додааст.

Бо мурури замон, баробари рушди муносибатҳои мухталифи ҷамъиятӣ ва густариши робитаи мукотибот мақоми аломатҳои китобат устувортар ва вазифаҳои афзуда, барои беҳтар фаҳмидани мазмуну мақсади матн хизмат мекунад. Зеро ҳама гуна фикре, ки инсон баён мекунад, дорои хусусиятҳои муайяни нахвӣ буда, ба қоидаҳои махсуси дастурӣ истифода мегардад. Бинобар ин, забони хаттӣ тибқи талаботи қоидаҳои грамматикӣ аломатҳои китобате талаб мекунад, ки барои ҷудо кардани ҳудуди калима, ибора ва ҷумлаҳо, воҳидҳои таркиби ҷумла қор фармуда мешаванд. Истифодаи нашудан ё бемавқеъ қор фармудани аломати китобат баъзан боиси нодурусти фаҳмидани маъною мақсад мешаванд, чунки ҳар як аломати китобат мавқеи муайяни қорбасти дорад. Бинобар ин, онҳо дар матн тобишҳои ҷудогонаи маъно ва мақсадҳои муайяни соҳибсӯханро ба хубӣ ифода карда метавонанд. Аз ин ҷост, ки дар аксар мавридҳо як аломати китобат дигарро иваз карда наметавонад.

Маъноҳои зиёди ҳабарӣ, пурсиш, хоҳиш илтимос, амру фармон, маҷоз, киноя ва амсоли инҳо, ки дар гуфтугӯ дида мешаванд, боиси дар хатту китобат ба вучуд омадани аломатҳои гуногуни китобат гардидаанд. Ин аломатҳо ҳоси забони китобат (дар навишт, хат, сабт) буда, таъйинот ва вазифаҳои муҳимро ба дӯш доранд.

Олимон – методистони машҳур А. В. Текучёв, М. М. Разумовский, Т. А. Ладиженская тадқиқотҳои гуногунро ҷамъбасти намудаанд, ки хусусияти таъйинии аломатҳои китобатро муайян мекунад. Аломатҳои китобат, ба қавли забоншиносон “нозукиҳои фикрро нигоҳ медоранд, ҷиҳатҳои мундариҷавӣ ва тарзҳои баёнро муайян мекунад, алокаи грамматикӣ сохту таркиби матнҳоро таъмин менамоянд” [4, 3].

Ба ин маънӣ методист В. В. Бабайсева ба аломатҳои китобат ҳамчун олот баҳо дода, вазифаи асосии онҳоро аз як ҷониб дар «осон кардани дарки мазмуну нутқи хаттии ҳонандагон» ва аз дигар тараф боз вазифаи дигари аломатҳои китобатро хотиррасоннаи маъно баъдӣ менамояд, ки «... иншоғар фикри худро ба ҳонанда ифода менамояд ва ҳонанда онро мутобиқан қабул менамояд» [1, 74].

Ҳамчунин, Л. Б. Шапиро таъкид менамояд, ки «аломатҳое, ки дар нутқи хаттӣ байни калимаҳо ё гурӯҳи калимаҳо гузошта мешаванд, аломатҳои ист ном доранд ва маҷмӯи қоидаҳои оид ба истеъмоли ин аломатҳо пунктуатсияро ташкил медиҳад» [5, 79].

Дар алоқамандӣ ба ҳалли ин мушкилот забоншинос Шокиров Т. бамаврид зикр намудааст, ки «истифодаи набурдан ё ғалат қор фармудани аломатҳои мазкур (аломатҳои

китобатӣ – К. Г.) боиси мавҳумию носаҳеҳии ифодаи андеша гашта, фикри нависанда - муаллифи матнро мураккабу муғлақ ва душворфаҳм месозад» [6, 11].

Дар ишора ба масъалаи вазифаи асосии истеъмоли аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ Х. Ҳусейнов андешаҳояшро чунин баён намудааст:

«Функцияи таъйинии аломатҳои китобат аз он иборат аст, ки онҳо дар якҷоягӣ бо дигар унсурҳои нутқ (калима, шаклҳои грамматикӣ калима ва сохти синтаксисӣ) ҳангоми нутқи таҳрирӣ барои ифодаи фикр ва ҳиссиёт хизмат мекунанд» [3, 4].

Дар асоси чунин назарияҳои донишмандони ватаниву хориҷӣ вазифа ва хусусияти аломатҳои китобатро ба назар гирифта, мураттибони «Барномаи забони модарӣ» (барои синфҳои V-XI) барои муассисаҳои таҳсилоти миёна таъкид кардаанд, ки «донишҳои доир ба имло ва аломатҳои китобат фарогирифтаи хонандагонро ба низом дароварда, маҳорату малакаи онҳоро таҳким мебахшанд» [2, 4].

Хатоҳои китобат на танҳо дар қорҳои хаттии талабаҳо, инчунин, дар ҳар сари қадам: дар шиору лавҳа ва муроҷиату хитобаҳо вомеҳӯранд. Сабабҳои рӯй додани хатоҳои китобат дар нутқи хаттии хонандагон ва риоя накардани онҳо дар хонишу талаффуз гуногунанд. Вале мо ин сабабҳоро, пеш аз ҳама, дар машқу китобҳои дарсӣ, кам будани дастурҳои методӣ ва рисолаҳои мукаммали тадқиқотӣ мебинем

Дар маҷмӯи олимони забоншинос муайян кардаанд, ки барои ифодаи муносибати гӯянда ё нависанда дар матн аломатҳои хитоб, савол, хитобу савол, сенукта, тире ва нимтире ёрӣ мерасонанд. Мақсади асосии омӯзиши аломатҳои китобат, пеш аз ҳама, дар он аст, ки нутқи хонандаро инкишоф диҳанд ва савияи донишу саводнокии онҳоро баланд бардоранд. Омӯзиши ин аломатҳо дар мактаб аслан дар алоқамандӣ бо мавзӯҳои дастури забон, махсусан, синтаксис сурат мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Бабайцева, В. В. Русский язык. Ч. 3. Синтаксис и пунктуация / В.В. Бабайцева. – М., 1981. – 271 с.
2. Барномаи забони тоҷикӣ барои синфи V–IX. – Душанбе, 1994. – 200 с.
3. Ҳусейнов, Х. Оид ба қор фармуда шудани аломатҳои китобатӣ дар забони адабии тоҷик / Х. Ҳусейнов // Мактаби советӣ, 1956. – № 10. – С. 45-
4. Ҳусейнов, Х. Қоидаҳои асосии истеъмоли аломатҳои китобатӣ дар забони тоҷикӣ / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 63 с.
5. Шапиро, Л. Б. Основы русской пунктуации / Л.Б. Шапиро. – М., 1955.
6. – 398 с.
7. Шокиров, Т. Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. Китоби дуум / Т. Шокиров. – Хучанд, 2010. – 80 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-73-75

ТАШАККУЛИ ТАЛАБОТ БА ХУДРУШДДИХИИ ШАХСИЯТ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОЙ

АЗИЗОВА ПАРВИНА УБАЙДУЛЛОЕВНА

соискатель кафедры “Педагогика” факультета педагогики и физической культуры
Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. г. Бохтар, Таджикистан

Аннотатсия: Муаллиф дар мақолаи хеш ташаккули талабот ба худрушддиҳии шахсиятро дар хонандагони синфҳои боло мавриди омӯзиши қарор додааст. Дар мақола қайд гардидааст, ки рушди мукаммали шахсият бо фаъолияти мақсадноки таълимӣ-тарбиявии омӯзгор, худтакмилдиҳии шахсият ва таъсирот ба низоми шартҳои зарурии иҷтимоӣ барои фаъолияти ҳаёти ва рушди шахсияти таълимгиранда таъмин мегардад.

Муаллиф таҳқиқотҳои олимони соҳаи педагогика ва психологияро ба осос гирифта, барои хонандагони синфҳои болоӣ дар худтатбиқкунӣ талаботи бартаридоштаро (талаботи оӣ) ба худрушддиҳӣ ҳамчун амалигардонии нақшаҳои худ муҳим меҳисобад. Яъне роҳандозии чараҳои ташаккули талабот ба худрушддиҳиро дар асоси муносибати ба шахсият нигаронидашуда эътироф менамояд.

Калидвожаҳо: шароитҳо, ташаккул, талабот, худрушдиҳӣ, педагогика, психология, таълиму тарбия, хонанда.

Педагогикаи муосир таъкид менамояд, ки рушди мукаммали шахсият бо амали яқояи асосҳои зерини объективӣ таъмин мегардад: фаъолияти мақсадноки таълимӣ-тарбиявии омӯзгор, худтакмилдиҳии шахсият ва таъсирот ба низоми шартҳои зарурии иҷтимоӣ барои фаъолияти ҳаёти ва рушди шахсияти таълимгиранда. Дар ин ҳода омӯзгор шахсиятро ташаккул намедихад, балки чунин шароитро фароҳам меорад, ки дар онҳо таълимгиранда ба фаъолияти фаълнок оид ба бадастории мақсади муайян шуруъ мекунад ва пас худро такмил медиҳад. Чи тавре ки аллакай қайд карда шуд, талабот ба худрушддиҳии шахсият танҳо натиҷаи ташкили яклухти маҷмуии чараҳои таълимӣ-тарбиявӣ буда метавонад: олами зеҳнӣ-эмотсионалӣ ва азхудкунии амалии он дар асоси имкониятҳои мустақили фаъоли дохилии худ.

Маълум аст, ки рушд ва ташаккули инсон чун шахсият, пеш аз ҳама ба «қонуниятҳои системавӣ-нақшӣ тобеъ аст, чунки ӯ чунин системаи объективии нақшҳои объективӣ, амсоли нақшҳои оилавӣ, касбӣ-меҳнатӣ, шахрвандӣ, эгосоҳавӣ геоиҷтимоӣ ва ғайраҳоро аз худ ва иҷро карда, шахсият мегардад. Ҳар яке аз онҳо унсурҳои мушаххаси маданияти инсониро нишон медиҳад, ки барои фаъолияти мукаммали ҳаёти заруранд, мазмуни онҳо аз синнусол вобаста аст. Барои синнусоли калони мактабӣ, худмуайянкунии ҳаёти ва худсобиқкунӣ афзалиятнок мебошад ва ба сифати талаботи афзалиятнок талабот ба дарки мазмуни ҳаёт ва шахсият будан баромад мекунад. Инсон замоне шахсият мегардад, ки вақте маданияти иҷтимоиро аз худ мекунад. Чунин азхудкунӣ, чи тавре ки илми психология нишон медиҳад, дар натиҷаи интериоризатсия, яъне табдилёбии берунӣ ба дохилӣ рӯй медиҳад. Агар чунин табдилёбиро дар доираи низоми нақшҳои иҷтимоӣ, ки онҳоро хонанда дар раванди тарбия дарк мекунад, баррасӣ намоем, пас онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: азберунаоянда (интериалӣ) ва дар дохили инсон ба вучудоянда, дар ин ҳолат моҳияти чараҳои номбаршуда мушаххастар мегардад. Хонанда таҷрибаи одамони дигарро аз худ карда, онро ба иқтидори худ табдил медиҳад. Онҳо имкониятҳои дохилӣ бо ин иқтидор яқоя шуда, барои худрушддиҳӣ замина мегарданд. Ин, дар навбати худ, тавассути фаъолияти ҳар як инсон татбиқ ёфта, чун шарт ва механизми рушд баромад мекунад.

Шахсиятро Э.Ф. Зеер дар доираи муносибати бисёрченака баррасӣ намуда, муаллиф дар соҳтори он қисмҳои зеринро ҷудо мекунад: самтнокӣ, муназзамӣ, иртиботӣ, маърифатӣ, касбӣ-таълимӣ [3; 67].

Вобаста ба ҳолати тарбиявӣ як ё якчанд қисм бартарӣ пайдо мекунад. Дар ҳолати мо қисми маърифатӣ, когнитивӣ мазмунофаранда мебошад. Маҳз он ба хонандагони синфҳои болоӣ дар дарки мазмун ва самтнокии ҳаёти худ кумак мерасонад. А.Н. Леонтев нишон дод, ки мазмун дар натиҷаи аз тарафи субъект инъикос намудани муносибатҳои мавҷудаи байни инсон ва ҷизе, ки ба он фаъолияти ӯ равонааст, ташаккул меёбад [5]. Инак, мувофиқи сохтори фаъолият гузариш аз иттилоот ба ҳуди фаъолият, ки дар асоси мавҷудияти сифатҳои муайяни шахсият чун маҳоратҳои маърифатӣ ва баҳодиханда, тафаккури рушдёфта амалӣ мегардад, зарур аст. Мо бо ақидаи зерини Ятманов В.А. ҳамфикрем: интиқоли амалҳои беруна «ба дохил», мубаддалгардонии амалҳо ба ашъҳои моддӣ ба нақшаҳои аклонӣ ба таври зайл рӯй медиҳад: дар ибтидо амали тавсеаёфтаи моддӣ дар ҷараёни интериоризатсия ҷамъбасту ихтисор мегардад ва дар марҳалаи ниҳонии он (дар доираи аклонӣ) хусусияти ҷараёни психикиро пайдо мекунад [7]. Интериоризатсия ба ақидаи Виготский, ин ташаккули шакли психикаи инсонӣ бо шарофати азхудкунии арзишҳои инсонӣ аз тарафи фард мебошад.

Ташаккули талабот ба ҳудрушддиҳии шахсият аз давраҳои муайян иборат аст ва ҳар як давра сатҳҳои мушаххаси ҳудрушддиҳиро инъикос менамояд. Бинобар ин, дар давраи якум мувофиқи вазифаи педагогӣ аз фароҳам овардани шароит барои аз тарафи хонанда азхуд кардани ғояҳои талабот ба ҳудрушддиҳӣ ба сифати арзиши худ иборат аст.

Ба сифати сарчашмаи базавии ташаккули талабот ба ҳудрушддиҳӣ дар таҳқиқоти мо маҳз талаботи иҷтимоии хонандаи синфи болоӣ баромад мекунад, чунки онҳо дар ин давраи инкишофи ӯ хеле устуворанд. Маълум аст, ки талаботи номбаршуда вобаста ба синнусол тағйир меёбанд. Таҳқиқоти Т. Брауэр, М.И. Лисина нишон медиҳанд, ки дар кӯдакони аз 6 то 9-сола талабот ба дарки объектҳои олами беруна бартарӣ дорад, дар синни нуҳсолагии талабот ба эътирофи шахсияти ӯ аз тарафи одамони дигар инкишоф меёбад. Дар синни 15-солагии талабот ба рушди қобилиятҳо ва касби маҳоратҳои гуногуни амалӣ бартарӣ пайдо мекунад. Дар 15-17-солагии талабот ба худтатбиқкунӣ пайдо мешавад [2].

Аз байни талаботи бартаридошта, чи тавре ки В.Л. Сазонов қайд мекунад, дар синни хурди мактабӣ талабот ба ҳимоя, дар наврасон талабот ба худсобиқкунӣ, дар хонандагони синфҳои болоӣ талабот ба дарки мазмуни ҳаёт ваталабот ба шахсият будан асосӣ мебошад. Мавҷудияти талаботи мазкур дар ҷараёни дар хонандагони синфҳои болоӣ ташаккул додани талабот ба ҳудрушддиҳӣ бояд ба ҳисоб гирифта шавад [6].

Дар рушд ва ғанигардонии талаботи базавии хонандагон нақши омӯзгор, ки талаботи бартаридоштаро хеле хуб медонад, бузург аст. Л.И. Божович қайд мекунад, ки инсон ба гирифтани қаноатмандӣ аз қонёгардонии талаботи худ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, бинобар ин, тарзҳои қонёгардонии онҳоро мунтазам тақмил медиҳад [1; 48].

Хулоса, агар ғояи талабот ба ҳудрушддиҳӣ дар кӯдак интизории қонёшавӣ аз татбиқро ба вучуд орад, пас ҳуди он бартарӣ пайдо мекунад. Дар ин ҳолат, агар барои наврас водоркуандаи асосӣ эътирофи шахсияти ӯ аз тарафи атрофиён бошад, пас барои хонандагони синфҳои болоӣ дар худтатбиқкунӣ чунин талабот ба ҳудрушддиҳӣ ҳамчун амалигардонии нақшаҳои худ муҳим ҳисоб меёбанд, яъне ҷараёни ташаккули талабот ба ҳудрушддиҳӣ дар асоси муносибати ба шахсият нигаронидашуда бояд роҳандозӣ гардад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Божович, Л.И. Психологические закономерности в формировании личности в онтогенезе //Л.И. Божович //Вопросы психологии. – 1976.– №6. – С.15-19.
2. Брауэр, Т. Психическое развитие младенца /Т. Брауэр. –М.: Прогресс, 1985, – 320 с.
3. Зеер Э.Ф. Основные концептуальные положения личностно-развивающего профессионального образования.// Известия РАО, 2005. – №3. –С.66-69.
4. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность //А.Н. Леонтьев.–М.: Политиздат, 1977.– 304 с.
5. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность //А.Н. Леонтьев.–М.: Политиздат, 1977.– 304 с.
6. Лисина, М.И. Проблема антогенеза общения /М.И. Лисина. –М.: Педагогика, 1986.–145 с.
7. Ятманов В.А. Развитие ценностно-смысловой основы учебной деятельности студентов педагогического вуза (на материале дисциплины «Концепция современного естествознания»): дисс. канд. пед. наук. – Ульяновск, 2004. – 179с.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-76-79
УДК 372.864

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

ГАДЖИЗАДЕ РЕЙХАН ТАПДЫГ ГЫЗЫ

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
преподаватель, доктор философии по педагогике
Баку, Азербайджан

Аннотация: В статье рассматриваются особенности организации формирования и развития когнитивных умений учащихся младших классов. является важной целью общего образования. Указывается, что основными функциями в этом являются достижение качественного образования, изучение новых педагогических технологий на основе методического руководства и их эффективное использование. Особое внимание уделяется вопросам, которые способствуют развитию творческой и познавательной активности учащихся начальных классов.

Ключевые слова: формирование, познание, познавательная активность, когнитивные умения, урок, начальная школа.

Как известно, методологической основой учебного процесса является когнитивная теория философии. Познание — это сложный процесс отражения мира в сознании человека. Чувство понимания мира начинается с познания — чувств и восприятий. Полученные таким образом фактические материалы анализируются, обобщаются и делаются выводы в абстрактном мышлении на логико-познавательном уровне [5]. Результат проверен на практике. Таким образом изучаются все закономерности, и на этой основе определяются законы науки. Этапы научного познания можно схематически изобразить следующим образом:

Путь познания: живое наблюдение → абстрактное мышление → практика.

Процесс обучения также является видом познавательной деятельности. Она, наряду с другими формами познания (наукой, искусством, игрой, трудом), помогает нам понимать окружающий мир. Путь обучения учащихся во многом основан на когнитивном пути. Схематически это можно выразить следующим образом:

Путь обучения: восприятие → понимание → закрепление → применение.

Как видно, путь обучения учащегося соответствует когнитивному пути. Восприятие связано с ярким наблюдением на пути познания, понимание связано с абстрактным мышлением, а применение связано с практикой. Однако процессы обучения и научного познания не одинаковы. Процесс обучения отличается от научного познавательного процесса своей целью, организацией, продолжительностью, ролью практики, необходимостью подкрепления и необходимостью руководства учителя. В процессе обучения учитель должен учитывать эти особенности при организации познавательной деятельности учащихся и создавать условия для их постепенного приближения к научному познанию. Обучение должно быть организовано таким образом, чтобы обучающийся делал наблюдения и собирал факты. Пусть они анализируют их с помощью абстрактного мышления, выполняют умственные операции и решают проблемы. Применять теоретические знания в жизни и работе, приобретать навыки самостоятельного, творческого мышления и работы. То есть в процессе обучения должно быть обеспечено единство живого наблюдения, абстрактного мышления и практики. Естественно-научную основу процесса обучения составляет изучение высшей нервной деятельности (И.М. Сеченов, И.П. Павлов). Согласно этому учению, в основе работы мозга лежит рефлекс, то есть реакция организма на различные раздражители (предметы,

слова). Такие реакции состоят из безусловных (врожденных) и условных (приобретенных в течение жизни) рефлексов. Наш жизненный опыт и привычки состоят из условных рефлексов.

Позиция учащегося – «первооткрыватель», «исследователь»; Столкнувшись с проблемами и вопросами, находящимися в пределах его возможностей, он или она решает их посредством независимого процесса исследования. В это время важным условием обучения является необходимость умения ребенка осознанно делить цели обучения на составляющие: что понимать, зачем понимать, чему учиться, зачем учиться, как учиться и к каким результатам это может привести. Позиция учителя – это позиция «проводника» (организатора), «лидера» (указывающего направление). Задача учителя — научить учиться. Помочь обучающемуся освоить основные компоненты учебной деятельности.

Знание многих закономерностей высшей нервной деятельности — взаимодействия процессов возбуждения и торможения в коре больших полушарий, единства сигнальных систем I и II, системы нервных процессов (динамического стереотипа), контрольно-регулирующей функции мозга — помогает правильно организовать учебный процесс и повысить эффективность усвоения. По мнению И.М. Сеченова, присвоение — это слияние опыта других с собственными личностными показателями человека. Это означает, что информация, которая не проходит через личный опыт студента и не ссылается на этот опыт, не может быть полностью усвоена.

Для лучшего понимания процесса усвоения знаний необходимо знать его внутренний механизм, структуру (компоненты), психолого-педагогические особенности. В процессе обучения путь обучения учащегося проходит через процессы восприятия, понимания, закрепления и применения. Восприятие — это процесс, посредством которого учащиеся получают информацию об объектах и событиях, их характеристиках и свойствах в процессе обучения. Восприятие может быть как прямым (через наблюдение), так и косвенным (через беседы с учителем и книги). Оба типа восприятия должны применяться в единстве в процессе обучения. Для того чтобы понимание было эффективным, необходимо обращаться к жизненному опыту учащихся (наблюдениям, существующим представлениям).

Понимание — главное условие усвоения. Это сопровождается размышлением. При подготовке к труду важно широко привлекать учащихся к выполнению мыслительных операций (анализ, синтез, сравнение, обобщение, составление выводов и т. д.) для полного и всестороннего формирования понимания.

Закрепление гарантирует, что полученные знания сохранятся в памяти надолго и еще больше углубятся. В противном случае переданные знания будут забыты, а обучение станет неэффективным. Для эффективности закрепления необходимо сочетать механическое и логическое запоминание, повышать активность и самостоятельность учащихся.

Практическое применение является очень важным элементом обучения и, по мнению экспертов, помогает привить навыки применения теоретических знаний на практике и в работе. Обучающийся осознанно и прочно усваивает знания; повышается уверенность и интерес к знаниям; Теоретические знания имеют для него жизненно важное значение; формируются необходимые навыки и привычки. Чтобы понять суть процесса обучения, необходимо подойти к нему с точки зрения теории действия. Психологи характеризуют обучение как деятельность. Деятельность — это деятельность человека, направленная на удовлетворение его собственных потребностей. Учебная деятельность — это активная, самостоятельная деятельность учащегося, направляемая учителем. Имеет сложную структуру. Выделяют четыре основных ее компонента: цель и задачи обучения, учебные операции, самоконтроль и самооценка. Это определенная система, которая обусловлена друг другом.

Действующая схема образовательного процесса носит активный характер и призвана помочь каждому обучаемому самостоятельно приобрести необходимые ему знания и стать компетентным, самостоятельным исследователем, способным к непрерывному обучению. Однако для реализации такой схемы обучения преподаватель должен не только владеть своей ролью проводника на пути получения знаний, но и знать свои конкретные функции и уметь их

выполнять. Для этого он должен сначала четко понимать и осознавать суть процесса фасилитации. Фасилитация как процесс заключается в организации дискуссий и активизации учащихся посредством эффективного использования наводящих и поддерживающих вопросов. Главной особенностью фасилитации является то, что новые знания открывают сами ученики, а не учитель. Обязанность фасилитатора, его главная функция — развивать мышление и направлять его в правильном направлении. Основная цель подхода фасилитации — максимально полно удовлетворить учебные и творческие потребности учащихся и создать условия для реализации их потенциала.

Развития познавательной активности у младших школьников можно добиться при определенных условиях. В первую очередь, в среде, где формируется познавательная активность, в нашем исследовании должна быть создана приятная эмоциональная атмосфера на уроках. Это помогает улучшить и усовершенствовать отношения между учителем и учеником, а также отношения между учеником и учителем. В благоприятных условиях взаимодействия ученик мобилизует свои усилия, старается хорошо учиться и хорошо себя вести. У него хорошее настроение. В таких обстоятельствах понимание (когнитивный процесс) становится средством приобретения знаний.

В процессе обучения, в том числе и на упражнениях, должны быть созданы условия, чтобы обучающийся не только помнил содержание, но и видел способ действия. В результате усилий учителя достигается то, что, помимо возможности приобретать знания, младшие школьники получают возможность самостоятельно собирать и усваивать знания и информацию. На этом этапе классный руководитель выступает не просто учителем для ученика, но и мотиватором его или его потенциала.

Примем вышеизложенное как первое педагогическое условие.

Второе педагогическое условие — использовать развивающие технологии, методы, подходы и инструменты, которые будут интересны младшим школьникам. В центре внимания должны быть также эффективные способы развития познавательной активности и познавательного интереса. Личный опыт — это самый важный способ для учащегося понять окружающий мир. Технология организации детской практической работы имеет широкое воспитательное значение. Прежде всего, важной задачей является гармоничное развитие их познавательных способностей.[2]

Для развития познавательной активности у младших школьников важно овладеть следующими умениями:

- умение видеть проблему;
- способность выдвигать гипотезы;
- умение классифицировать;
- умение задавать вопросы;
- наблюдательность;
- умение определять отдельные понятия;
- умение доказывать и отстаивать свои идеи и мнения;
- умение обобщать и делать выводы.

У учащихся младшего школьного возраста умственные, нравственные и эстетические чувства развиваются своеобразно. У ребенка возникает желание все знать, учиться, уверенность в преодолении трудностей в обучении, сомнения, самоудовлетворение при выполнении работы, гордость за свои «открытия» и т. д. Возникают различные ситуации. [4] Конечно, говоря о познавательной деятельности младших школьников, нельзя не упомянуть и те познавательные процессы, которые здесь упоминаются. Фактом является то, что наши знания и информация о реальности черпаются из наших чувств. Эмоции играют важную роль в процессе обучения. Таким образом, на уроках технологии осязание, зрение, движение, тактильные ощущения имеют исключительное значение в усвоении младшими школьниками знаний, умений и навыков, связанных с трудом. Наряду со всем этим эмоции помогают нам понимать и ориентироваться в окружающем мире.

Как только ребенок начинает ходить в школу, его восприятие улучшается с каждым днем и приобретает новое содержание. Учитель играет важную роль в формировании и оформлении восприятия молодого ученика.

К.Д. Ушинский придавал особое значение внимательности детей в процессе обучения. В связи с этим он отметил: «Внимание — единственная дверь нашей души, через которую проходит все в нашем сознании; ни одно слово поучения не может войти в душу ребенка, не пройдя через эту дверь. Приучить ребенка держать эту дверь открытой — дело первостепенной важности, и на достижении ее основан весь успех обучения» [6].

Таким образом, привлекательная, вызывающая размышления и интересность проблемы, поставленной на уроках, формирует познавательную активность у младших школьников. Школьники выдвигают различные гипотезы для решения проблемы. Наблюдения показывают, что поддержание энтузиазма учащихся к обучению и решению проблем требует профессионализма учителя. Каждый учитель должен уделять особое внимание необходимости психологической поддержки учащихся для повышения их активности в процессе обучения. На этом этапе у учащегося устраняется страх неудачи и чувство неуверенности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ümümtəhsil məktəblərinin 1-4-cü sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, 2008.
2. Ağayev Ş.O. İbtidai siniflərdə şagirdlərlə əməli işlərin təşkili texnologiyaları. Bakı, 2011 6 s.
3. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı, 2012. 266-267s
4. Ş.O.Ağayev, R.T.Nacızadə və b. İbtidai siniflərdə şagirdlərin texnologiyadan idrak bacarıqları. Bakı, 2019. 30-33s
5. Əlizadə Ə.Ə. İdrak prosesləri və hisslər. Bakı, ADPU, 2008.
6. Uşinski, K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, 1953. 316 s.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-80-83

THE IMPACT OF TRILINGUAL EDUCATION (KAZAKH-RUSSIAN-ENGLISH) ON TECHNICAL VOCABULARY LEARNING

KAPALOVA ASSELYA AIDARKYZY

Graduate student of Astana International University, Astana, Kazakhstan

Abstract: *In multilingual contexts such as Kazakhstan, where trilingual education is promoted at the national level, understanding the influence of language policy on subject-specific vocabulary acquisition is crucial. This article explores how trilingual instruction in Kazakh, Russian, and English affects the learning of technical vocabulary among university students. The study examines the roles of language of instruction, code-switching practices, and student language preferences in vocabulary comprehension and usage. Methods such as bilingual glossaries, cross-lingual comparison, and contextual learning are discussed. While trilingual education offers cognitive and academic benefits, it also presents challenges such as lexical interference and unequal proficiency levels. The article includes empirical findings based on classroom observations, surveys, and vocabulary assessment results from students enrolled in technical faculties at a trilingual university in Kazakhstan.*

Keywords: *trilingual education, technical vocabulary, language learning, Kazakh, Russian, English, higher education, multilingualism, vocabulary acquisition*

Introduction

Kazakhstan's trilingual education policy-promoting fluency in Kazakh, Russian, and English-has reshaped teaching and learning practices across academic disciplines. This initiative, first implemented in 2007, aims to enhance national identity through Kazakh, maintain interethnic communication via Russian, and foster international competitiveness through English (Smagulova, 2021).

In higher education, especially in technical fields such as engineering, IT, and medicine, students must navigate specialized vocabulary in multiple languages. According to Cenoz and Gorter (2014), multilingual learners often transfer vocabulary knowledge across languages, a phenomenon that can both support and complicate learning. Moreover, studies show that vocabulary acquisition in multilingual environments requires targeted strategies that address not just memorization but also contextual understanding and active use (; Laufer & Goldstein, 2021).

This article investigates how trilingual instruction influences the acquisition of technical vocabulary and highlights the instructional practices that support vocabulary development in a multilingual university setting.

Literature Review

Vocabulary acquisition is a foundational element of language proficiency, particularly in academic contexts where learners are required to understand and produce discipline-specific terminology. As emphasized by Nation (2013), vocabulary instruction must be intentional and context-sensitive, especially for learners dealing with specialized domains like science and engineering.

In multilingual educational settings, such as Kazakhstan, students often acquire technical vocabulary in a third language-English-after developing fluency in Kazakh and Russian. This raises questions about the cognitive processes involved in learning technical terms across multiple language systems. According to Cummins (2000), common underlying proficiency allows for positive transfer of knowledge between languages, but only when instructional methods are supportive and consistent.

Trilingual education, especially in content-based instruction, has shown mixed outcomes. Lasagabaster (2017) reports that while students in trilingual systems benefit from increased metalinguistic awareness, they may also face difficulties in lexical retrieval due to interference across languages. Similarly, Gajo and Serra (2002) note that students learning through a non-native medium often struggle with complex vocabulary unless given scaffolded support.

Research on technical vocabulary acquisition highlights the effectiveness of methods such as:

- Explicit instruction (Coxhead & Byrd, 2022),
- Bilingual glossaries (Laufer & Hadar, 1997),
- Project-based learning (Chan & Kuo, 2022), and
- Collocation training (Farhadi & Sadeghi, 2021).

These techniques are especially valuable when dealing with low-frequency, high-importance terms, which may not be acquired incidentally through reading alone (Schmitt, 2008).

In multilingual classrooms, code-switching is increasingly seen as a pedagogical strategy rather than a deficiency. García and Wei (2014) introduce the concept of translanguaging, wherein students use all their linguistic resources to construct meaning. This practice has been shown to enhance vocabulary comprehension in CLIL (Content and Language Integrated Learning) environments (Cenoz & Gorter, 2014).

Despite these benefits, several challenges remain. Research by Zareva and Rees (2023) indicates that even after instruction, students often struggle to use technical vocabulary accurately in academic writing or oral presentations. Additionally, disparities in language proficiency can create unequal participation in trilingual classrooms (Smagulova, 2021).

This review highlights the need for contextualized, multilingual approaches to vocabulary instruction that address the unique linguistic and cognitive demands of trilingual learners in higher education.

Methodology

Participants

The study involved 60 undergraduate students from engineering and IT departments at a trilingual university in Astana. Participants were divided into three groups based on their dominant instructional language:

Group A (Kazakh-dominant)

Group B (Russian-dominant)

Group C (English-dominant or EMI – English Medium Instruction)

Instruments

Pre- and post-tests assessing receptive and productive knowledge of 50 domain-specific technical terms.

Questionnaires on language preferences, vocabulary learning strategies, and perceived difficulty.

Classroom observations to document instructional practices, code-switching, and use of multilingual materials.

Instructor interviews focusing on pedagogical approaches and student engagement.

Procedure

Over a six-week instructional module (“Introduction to Engineering Systems”), all students engaged with trilingual materials, including bilingual glossaries, English-language readings, and assignments in mixed-language formats. Pre- and post-tests measured vocabulary acquisition, and student feedback was collected via anonymous questionnaires.

Findings

1. Vocabulary Acquisition Outcomes

Group C (English-dominant) students showed the highest gains in both receptive and productive vocabulary, supporting previous findings on the effectiveness of EMI for academic vocabulary development (Rose & Galloway, 2019).

Group B (Russian-dominant) performed well on recognition tasks but struggled with precise usage.

Group A (Kazakh-dominant) showed significant gains but required more repetition and translation support to internalize terms.

2. Code-Switching as a Learning Tool

Observations revealed frequent code-switching from English to Russian or Kazakh during technical explanations. This mirrors findings by García and Wei (2014), who argued that translanguaging helps bridge cognitive gaps and improves comprehension in multilingual classrooms. However, excessive switching occasionally impeded target-language immersion.

3. Learner Preferences and Difficulties

65% of students preferred encountering new technical terms in English, with Russian or Kazakh used as a backup for clarification-supporting Benson (2011), who found L1 support enhances L2 vocabulary retention.

Students noted confusion due to semantic mismatches and inconsistent terminology across languages (e.g., engineering terms borrowed from Russian but used differently in English).

A lack of standardized trilingual glossaries was cited as a major barrier to consistent learning.

4. Instructor Insights

Teachers reported that collaborative tasks, visual aids, and bilingual glossaries were most effective in promoting vocabulary retention. This aligns with Vygotskian approaches that emphasize scaffolding in learners' zones of proximal development (Phipps & Leow, 2021).

Discussion

The results highlight both the potential and complexity of technical vocabulary learning in trilingual contexts. Consistent with findings from Lasagabaster (2017) and Cenoz (2015), students exposed to EMI performed better in technical language acquisition, but required support in their L1 or L2 to ensure comprehension and reduce cognitive load.

Code-switching emerged as a practical tool, not a failure of instruction, echoing recent multilingual pedagogy literature (Creese & Blackledge, 2010). However, without clear guidelines and support materials, students may remain passive.

Conclusion

This study underscores the opportunities and challenges inherent in teaching technical vocabulary within a trilingual university setting. Findings affirm that English Medium Instruction (EMI) can enhance both receptive and productive vocabulary acquisition, particularly when supported by multilingual scaffolding strategies such as bilingual glossaries and collaborative tasks. However, the variability in learner outcomes across Kazakh-, Russian-, and English-dominant groups highlights the importance of tailored pedagogical approaches that recognize linguistic diversity as a resource rather than a barrier.

Code-switching and translanguaging emerged as effective, natural components of classroom interaction, aligning with contemporary multilingual pedagogy. Yet, their pedagogical value depends on clear instructional design and standardized materials to avoid inconsistency and cognitive overload. The lack of a unified trilingual glossary and the presence of cross-language semantic mismatches present tangible barriers to consistent vocabulary learning.

The implications of this study point to the need for more systematic integration of multilingual strategies in STEM education, particularly in post-Soviet contexts like Kazakhstan where trilingual policies intersect with evolving academic standards. Future research should explore longitudinal effects of such interventions, and investigate how different modes of input-visual, collaborative, and digital-interact with learners' language backgrounds to affect vocabulary retention and disciplinary engagement.

Ultimately, for trilingual education to be both equitable and effective, institutions must move beyond monolingual paradigms and embrace pedagogical practices that recognize the full spectrum of students' linguistic repertoires.

REFERENCES

1. Cenoz, J. (2015). Content-based instruction and content and language integrated learning: The same or different? *Language, Culture and Curriculum*, 28(1), 8–24.
2. Cenoz, J., & Gorter, D. (2014). Focus on multilingualism as an approach in educational contexts. *The Modern Language Journal*, 98(1), 239–253.
3. Chan, C., & Kuo, Y. (2022). The impact of project-based learning on vocabulary development in higher education. *Journal of Educational Technology & Society*, 25(2), 112–125.
4. Coxhead, A., & Byrd, P. (2022). Academic vocabulary in higher education: The need for explicit instruction. *TESOL Quarterly*, 56(1), 67–83.
5. Creese, A., & Blackledge, A. (2010). Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching? *The Modern Language Journal*, 94(1), 103–115.
6. Cummins, J. (2000). Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire. *Multilingual Matters*.
7. Farhadi, H., & Sadeghi, M. (2021). Teaching collocations in academic English: Effects on fluency and accuracy. *English for Specific Purposes*, 64, 54–65.
8. Gajo, L., & Serra, C. (2002). Bilingual teaching and the construction of knowledge: The effect of teaching subject matter in a second language. *Bilingualism: Language and Cognition*, 5(1), 1–12.
9. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
10. Godwin-Jones, R. (2022). Emerging technologies and vocabulary learning in higher education. *Language Learning & Technology*, 26(3), 3–19.
11. Laufer, B., & Goldstein, Z. (2021). The role of specialized vocabulary in academic success. *Language Teaching Research*, 25(4), 587–603.
12. Laufer, B., & Hadar, L. (1997). Assessing the effectiveness of monolingual, bilingual, and “bilingualised” dictionaries in the comprehension and production of new words. *The Modern Language Journal*, 81(2), 189–196.
13. Lasagabaster, D. (2017). Language learning motivation and language attitudes in multilingual Spain from an international perspective. *The Modern Language Journal*, 101(3), 583–596.
14. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
15. Nazarbayev, N. (2011). *Kazakhstan 2050 strategy: A new political course of the established state*. Astana: Government of the Republic of Kazakhstan.
16. Phipps, S., & Leow, R. P. (2021). Task-based language teaching and vocabulary acquisition in university classes. *Language Teaching Research*, 25(2), 162–180.
17. Rose, H., & Galloway, N. (2019). *Global Englishes for language teaching*. Cambridge University Press.
18. Schmitt, N. (2008). Review article: Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363.
19. Smagulova, J. (2021). Trilingual education in Kazakhstan: Language ideologies in practice. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 24(5), 647–662.
20. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
21. Zareva, A., & Rees, T. (2023). Receptive vs. productive vocabulary knowledge among university learners: A longitudinal study. *Applied Linguistics*, 44(1), 32–52.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-84-85

КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ӨНЕР

ЕСЕКЕШОВА М.Д.

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
«С.Сейфуллин атындағы агротехникалық зерттеу институты» ҚеАҚ, Астана

БАЙБОЛОВА А.Қ.

«7M01401 – Кәсіптік білім берудегі лидерлік» 2 курс магистрант
«С.Сейфуллин атындағы агротехникалық зерттеу институты» ҚеАҚ, Астана

Аннотация: Бұл мақалада кәсіптік білім беруде цифрлық өнердің рөлі мен маңызы қарастырылады. Цифрлық технологиялардың дамуымен бірге, білім беру саласында жаңа мүмкіндіктер пайда болып, шығармашылық және өнер салаларына да әсер етуде. Мақалада цифрлық өнердің кәсіптік білім беру жүйесіне интеграциясы, оның студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытудағы ықпалы, сондай-ақ цифрлық құралдар мен платформалардың қолданылуы талданады.

Аннотация: В этой статье рассматриваются роль и значение цифрового искусства в профессиональном образовании. С развитием цифровых технологий появляются новые возможности в сфере образования, оказывающие влияние на творческие и художественные области. В статье анализируется интеграция цифрового искусства в систему профессионального образования, его влияние на развитие творческих способностей студентов, а также использование цифровых инструментов и платформ.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі цифрлық технологиялардың қарқынды дамуына байланысты жаңа бағыттар мен әдістерді енгізуде. Кәсіптік білім беруде цифрлық өнердің қолданылуы студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, жаңа дағдыларды меңгеруге және еңбек нарығында бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауға мүмкіндік береді.

1. Цифрлық өнердің анықтамасы және ерекшеліктері:

Цифрлық өнер – компьютерлік технологиялар мен сандық құралдарды пайдалана отырып жасалатын шығармашылық жұмыстардың жиынтығы. Оған графика, анимация, бейнемонтаж, 3D модельдеу және басқа да сандық әдістер кіреді.

2. Кәсіптік білім беруде цифрлық өнердің маңызы:

- **Шығармашылық қабілеттерді дамыту:** Цифрлық құралдар студенттерге өз идеяларын жүзеге асыруда кең мүмкіндіктер береді, бұл олардың шығармашылық ойлауын және инновациялық қабілеттерін арттырады.

- **Жаңа дағдыларды меңгеру:** Цифрлық өнер саласында жұмыс істеу студенттерге жаңа технологиялар мен бағдарламалық жасақтамаларды меңгеруге мүмкіндік береді, бұл олардың кәсіби біліктілігін арттырады.

- **Еңбек нарығына бейімделу:** Цифрлық өнер саласы қазіргі еңбек нарығында жоғары сұранысқа ие, сондықтан осы бағытта білім алған мамандардың жұмысқа орналасу мүмкіндігі жоғары.

3. Цифрлық құралдар мен платформалардың қолданылуы:

- **Графикалық дизайн бағдарламалары:** Adobe Photoshop, Illustrator сияқты бағдарламалар студенттерге кәсіби деңгейде графикалық жұмыстар жасауға мүмкіндік береді.

- **Анимация және бейнемонтаж құралдары:** Adobe After Effects, Premiere Pro сияқты бағдарламалар арқылы студенттер анимация және бейнемазмұн жасау дағдыларын меңгереді.

- **3D модельдеу және анимация:** Blender, Autodesk Maya сияқты бағдарламалар арқылы студенттер үшөлшемді модельдер мен анимациялар жасай алады.

Қорытынды:

Кәсіптік білім беруде цифрлық өнердің интеграциясы студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, жаңа дағдыларды меңгеруге және еңбек нарығында бәсекеге қабілетті мамандарды даярлауға ықпал етеді. Цифрлық құралдар мен платформалардың қолданылуы білім беру процесін тиімдірек және қызықты етеді, бұл өз кезегінде білім алушылардың мотивациясын арттырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Нурбек Р., Байдильдинов Т.Ж., Сахипов А.А. Цифрлық оқыту мен инклюзивті білім беруді дамытуда заманауи электронды технологиялардың қолжетімділігі мен қиындықтары. // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. 2023. №4(145). researchgate.net
2. Мауысымбаев Р.С. Цифрлық технологияларды қолдану жоғары және кәсіптік білім беру жүйесін дамытуда. // Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің «Ғылым әлемі» журналы. 2022. №1. nauka.kz
3. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. // Білім берудегі жаңа технологиялар журналы. 2014. №1. rmebrk.kz
4. Педагогикалық білім берудің заманауи трендтері. // Оқу үдерісіндегі инновациялар журналы. 2020. №3. okmpu.edu.kz
5. Цифрлық ұрпақ және білім берудің этнопедагогикалық негіздері. // Білім берудегі этнопедагогика журналы. 2019. №2. researchgate.net
6. Мобильді оқыту технологиясын биологиялық білім беруде қолдану. // Биология және экология журналы. 2019. №4.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-86-90

УДК 37.022

КАКИЕ ПРИЁМЫ ПОМОГАЮТ ПЕРВОКЛАССНИКУ ПОЧУВСТВОВАТЬ КРАСОТУ СЛОВА

ЛЮДМИЛА ГЕННАДЬЕВНА КОЛЕСОВА

к.п.н. (PhD), ассоциированный профессор кафедры педагогики и психологии Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета
Уральск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются эффективные приёмы работы со словом на уроках обучения грамоте в начальной школе, ориентированные на многонациональный состав учащихся. Предлагаются методы, способствующие расширению словарного запаса, осмыслению слов и активному использованию их в речи. Примеры работы со стихотворением демонстрируют практическую реализацию предложенных приёмов, способствующих развитию речи первоклассников. Подробно описывается методика введения новых слов в активную речь младших школьников, основанная на всесторонней активизации эмоциональной сферы через искусство и самостоятельный поиск/конструирование.

Ключевые слова: обучение грамоте, акмеологический подход, приёмы развивающего обучения, индивидуальный маршрут овладения речью, преодоление языковых барьеров.

Приступая к планированию уроков обучения грамоте в начальных классах, учитель всегда принимает во внимание многонациональный состав обучающихся. Это значит, что даже уровень владения устной русской речью у детей очень разный. Поэтому перед учителем стоит задача не только расширения лексического багажа младших школьников, но и создания условий для свободных высказываний детей на разные темы.

Все предложенные в статье приёмы овладения словом показали свою эффективность в личной практике автора в качестве классного учителя школы-гимназии вальдорфской ориентации города Уральска и в прохождении психолого-педагогической практики студентами педагогических специальностей ЗКИТУ по обучению и воспитанию дошкольников и младших школьников.

Следуя утверждению К.Д.Ушинского о том, что «...не сами формы и методы учебной работы составляют сущность процесса обучения» [1, с.21], мы полагаем, что коллеги сумеют выделить из нашего опыта идею, чтобы построить индивидуальный маршрут овладения русской речью для своих воспитанников.

Мысли К.Д. Ушинского об обучении и воспитании коренятся в его философском, психолого-педагогическом понимании природы человека вообще и родного слова в особенности, роли последнего в развитии человеческого сознания. Слово – не просто средство для выражения понятий и идей. Оно - величайший наставник, формирующий ум, чувство, волю и характер человека. [1, с.18]

Слово впервые может прийти в речевую практику школьника разными путями:

- из стихотворения/ из считалочки/ из скороговорки;
- из сказки и/или из истории (рассказанной или прочитанной);
- из личной жизни (наблюдение за окружающим миром);
- из детских игр («Глухой телефон»);
- в результате самостоятельного поиска или конструирования и др.

На втором этапе педагог предлагает детям задания, позволяющие прочувствовать, прожить, осмыслить слово, выстроить ассоциации. А в завершении - активно и уместно использовать его в речи. Представим пример введения слов (из стихотворения) в виде таблицы 1.

Таблица 1. Приёмы введения новых слов в активную речь младших школьников (из стихотворения)

Новые слова	Знакомство со словом	Осмысление слова	Использование в речи
Плакали ночью жёлтые клёны. Вспомнили клёны, как были зелёны... С жёлтой берёзы тоже капало. Значит, берёза тоже плакала... Э. Мошковская[2.]	*Стихотворение разучивается наизусть с движениями (на основе подражания учителю). * Стихотворение драматизируется в парах сменного состава. * В драматизации используются атрибуты: жёлтые и зелёные листья клёна и берёзы.	*Детям выдаются листы формата А4 с напечатанным стихотворением. Им предлагается проиллюстрировать стихотворение цветными карандашами. *Страница вкладывается в папку с файлами – «Личная книга для чтения». *По «Личной книге для чтения» дети выполняют задания по выборочному чтению, по анализу содержания стихотворения и т.п. Они легко читают слова даже с незнакомыми буквами, потому что уже знают наизусть само стихотворение.	Область успешности: *Плавное выразительное чтение; *Построение ассоциаций между словом и движением, словом и иллюстрацией (предметом, формой, цветом). *На маленьком листе для записок детям предлагается написать сочинение «Деревья осенью». *Учитель из каждого сочинения выбирает удачные примеры предложений и (или) словосочетаний и включает их в общее сочинение класса (указывая авторство)

Мы видим, что представленный приём позволяет учителю вводить новые слова посредством всесторонней активизации эмоциональной сферы детей через занятия искусствами: драматизация, иллюстрирование, выразительное чтение, сочинительство. Детям создаются условия для переживания собственного успеха [3]. При этом дети вовсе не забавляются. Они выполняют посильные, но трудные задания по овладению речью. К.Д. Ушинский в своих трудах показал психологическую несостоятельность идеи о занимательном обучении. Такое обучение не даёт никакого упражнения воле ученика, не способствует, а скорее, мешает развитию в нём самостоятельного характера [4].

Рассмотрим приём введения новых слов в активную речь младших школьников посредством самостоятельного поиска или конструирования в таблице 2.

Таблица 2. Введение новых слов в активную речь младших школьников посредством самостоятельного поиска или конструирования

Новые слова	Знакомство со словом	Осмысление слова	Использование в речи
За 10-12 дней до изучения букв Р, р и звуков [р] и [р'] учитель предлагает детям самим вырастить букву (они пока не знают, какую). Дети приносят семена гороха или перца, замачивают их, высаживают в подготовленные стаканчики с почвой. Стаканчики размещаются на окне в классе. Дети наблюдают, ждут, гадают, какая буква прорастёт. И вот томительное ожидание прерывается радостными возгласами: «Смотрите, у меня буква Р выросла!»	 *Дети зарисовывают на листе ватмана А3 (крупно) появившийся росток, рядом рисуют (крупно) буквы Р, р. *Дети могут на этом листе нарисовать предметы (явления), в названии которых есть буква Р. *Находят в словаре соответствующее слово и подписывают свой рисунок. *В распечатанном стихотворении/ скороговорке находят слова с буквой Р, обводят, читают (допускается квази-чтение).	*Стихотворение разучивается наизусть (с движениями), драматизируется. «Беспокойная ворона всё ходила по перрону и о чём-то всё ворона тараторила: видно поезд свой ворона проворонила» *Дети иллюстрируют стихотворение, вкладывают в «Личную книгу для чтения» *Дети выполняют задания по выборочному чтению, по звуко-буквенному анализу слов. *Дети моделируют слова со слогами -РА-, -РУ-, -РО- и др. и отмечают, что слова с этой буквой часто обозначают проделанную тяжёлую работу: взрыв, рыхлить, рыть, гроыхать...	*Составь слово из рассыпанных слогов и букв. Объясни его значение (можно в группе). *Составь как можно больше слов из букв слова ТРАНСПОРТ. Придумай с ними предложения (можно в группе); *Командная эстафета. Составьте слова с сочетаниями - АРА-, -ОРО-. Эти же задания дети могут выполнять и дома, с друзьями вне класса. Если будут созданы новые слова, их вписывают в общий список. *Проводятся накопительные конкурсы кроссвордов, сканвордов, ребусов, дидактических игр со словами и пр.

Таким образом, предлагаемые ученикам приёмы работы над словом вдохновляют их на достижение вершин, которые ранее были им недоступны: они думали, что не умеют читать, потому что ещё не все буквы и слова им знакомы. А оказалось, что чтение - очень увлекательное занятие для учеников с разными «стартовыми» языковыми возможностями.

Акмеологический подход, ориентированный на достижение каждым ребёнком вершин своего развития, имеет возможность реализовать сам механизм превращения цели в мотив [5]. Суть этого механизма состоит в том, что цель, ранее побуждаемая к её достижению каким-либо внешним мотивом (в нашем случае заданием), со временем приобретает самостоятельную побудительную силу, то есть становится внутренним мотивом. Представим сказанное в виде рисунка (рис.1)

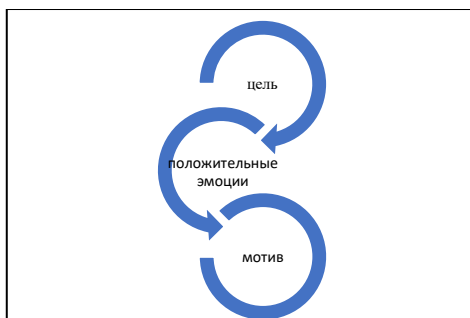

Рис. 1. Механизм преобразования цели в мотив обучения

Психологи Ю.Б.Гиппенрейтер и Н.Д.Творогова подчёркивают, что превращение цели в мотив может произойти, только если накапливаются положительные эмоции, связанные с достижением цели. Положительные эмоции, накапливаясь, выступают в роли своеобразных «мостиков», которые связывают цель и мотив [6]. Если ученик в процессе выполнения деятельности получает удовлетворение непосредственно от своих действий, от своего поведения, то мотив можно считать внутренним. Создание учителем условий для устойчивой внутренней мотивации к учению через интерес к слову позволит ученикам чувствовать себя успешными.

Приведённые в качестве примера приёмы работы начинающих учеников со словом на этапе обучения грамоте относятся ко второму виду гуманно-образовательных влияний, обозначенных К.Д. Ушинским, - влиянию самого процесса учения [1, с.21]. Как утверждал основоположник педагогики начальной школы, приучение детей к сознательному, обдуманному чтению составляет одно из назначений развивающего обучения, когда учитель предоставляет им возможность самим объяснять прочитанное, наблюдать или вспоминать, что они видели, и выводить из своих наблюдений правильные умозаключения.

Таким образом, использование целого ряда педагогических подходов позволяет учителю создавать условия для устойчивой внутренней мотивации через интерес к слову. Это позволяет ученикам чувствовать себя успешными. Перечислим их:

- *Опора на эмоциональную сферу:* использование драматизации, иллюстрирования, выразительного чтения и сочинительства для создания положительных эмоций и переживания успеха.
- *Активное деловое участие учеников:* ученики не просто пассивно воспринимают информацию, а активно участвуют в процессе: выращивают «букву», рисуют, ищут слова в словаре, составляют предложения, участвуют в играх.
- *Посильная сложность:* задания сложные, но выполнимые, что позволяет ученикам преодолевать трудности и чувствовать удовлетворение от достигнутых результатов.
- *Отказ от «занимательного обучения» в чистом виде:* обучение не должно быть только развлечением, а должно требовать усилий воли и способствовать развитию самостоятельности. (К.Д. Ушинский)
- *Акмеологический подход:* методика нацелена на раскрытие потенциала каждого ученика и превращение внешней мотивации (задания) во внутреннюю (интерес к обучению).
- *Преодоление языковых барьеров:* методика помогает ученикам с разными «стартовыми» возможностями почувствовать себя успешными в чтении и обучении.

В целом, это эффективный и многогранный подход к введению новых слов, который сочетает в себе эмоциональное вовлечение, активное участие и интеллектуальную стимуляцию, создающий благоприятные условия для развития речи и повышения мотивации к обучению.

На основе анализа рекомендуемых методических подходов и личной практики преподавания мы приходим к выводу о том, что внутренняя мотивация к обучению грамоте, особенно на начальном этапе, играет ключевую роль в успехе ученика. Мотивация не

возникает сама по себе, а формируется через положительные эмоции, связанные с достижением цели.

Учитель должен активно способствовать созданию положительных эмоций, делая процесс обучения интересным и успешным для ученика. Работа со словом в процессе обучения грамоте должна быть сознательной и обдуманной, побуждая ученика к анализу, наблюдению и выводам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ушинский.- Переиздание. М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2002.- 224 с.- (Антология гуманной педагогики), с. 21
2. Мошковская Э.Э. Земля кружится!: Стихи. — М.: Детская литература, 1966. — 64 с.
3. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как её создать. Кн. для учителя.- М.: Просвещение. 1991.- 176 с. – (Мастерство учителя: идеи, советы, предложения).
4. Ушинский К.Д. Предисловие к первому изданию «Детского мира».- К.Д.Ушинский. Собрание сочинений. Том 5. Методические статьи и материалы к «Детскому миру»- Москва: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1947 г. 592 с.
5. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология.- СПб.: Питер, 2003. 256 с.
6. Творогова Н.Д. Практикум по психологии: социальная психология. – М.: МИА, 1997

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-91-97
УДК 37.015.31

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНБАЛЫ ЕСЕПТЕР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ ӘДІСТЕМЕСІ

САТЕЙ АБДОЛЛА

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада физика пәні бойынша оқушылардың функционалдық сауаттылығын қолданбалы есептер шығару арқылы дамыту әдістемесі қарастырылады. Зерттеу барысында америкалық, сингапурлық, еуропалық және қазақстандық білім беру жүйелеріндегі функционалдық сауаттылықты дамыту тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасалды. Қолданбалы есептерді оқу процесіне жүйелі түрде енгізу оқушылардың сыни ойлау, шешім қабылдау және зерттеушілік қабілеттерін дамытуда тиімді әдіс екені дәлелденді. Мақалада педагогикалық эксперимент нәтижелері мен функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған нақты ұсыныстар келтірілген.

Кілт сөздер: функционалдық сауаттылық, физика, қолданбалы есеп, ғылыми сауаттылық, проблемалық оқыту, контекстік оқыту, оқушылар, жаратылыстану білім, әдістеме, педагогикалық эксперимент.

Аннотация: В данной статье рассматривается методика развития функциональной грамотности учащихся по предмету физика через решение прикладных задач. В ходе исследования проведён сравнительный анализ опыта развития функциональной грамотности в образовательных системах США, Сингапура, Европы и Казахстана. Систематическое внедрение прикладных задач в учебный процесс доказало свою эффективность в развитии у учащихся критического мышления, способности принимать решения и исследовательских умений. В статье приведены результаты педагогического эксперимента и конкретные рекомендации по формированию функциональной грамотности.

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту, яғни олардың мектепте алған білім, білік және дағдыларын өмірлік жағдайларда тиімді қолдана білу қабілетін қалыптастыру. «Функционалдық сауаттылық» термині алғаш рет өткен ғасырдың 60-жылдарының соңында UNESCO құжаттарында енгізіліп, білім алушының қоғамдағы көпқырлы әрекетке бейімделуін сипаттайтын ұғым ретінде қарастырылды. Кең мағынасында функционалдық сауаттылық – жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени ортада қажетті құзыреттерді меңгеріп, күнделікті өмірде кездесетін түрлі өмірлік міндеттерді шешу үшін алған білімін қолдана алуы.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығы бірнеше саладағы құзыреттіліктерді қамтиды: оқу (мәтіндік), математикалық, жаратылыстану-ғылыми, компьютерлік, қаржылық сауаттылық және т.б. Әсіресе жаратылыстану ғылымдары, соның ішінде физика пәні бойынша функционалдық сауаттылықты дамыту – қазіргі заман талабы. Бұл оқушының физика заңдарын өмірдегі нақты жағдайларда қолдана алуын, ғылыми деректерді күнделікті тұрмыста кездесетін мәселелерді шешуде пайдалануын білдіреді. Алайда халықаралық бағалау нәтижелері (PISA) Қазақстан оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейі әзірге төмен екенін көрсетті: мәселен, 2009 жылғы PISA зерттеуінде қазақстандық оқушылардың тек 3,6%-ы ғана ғылыми-жаратылыстану сауаттылығы бойынша өмірлік жағдаяттағы проблемаларды шешуге дайын болған (OECD орташа көрсеткіші – 20,5%). Бұл көрсеткіштер оқушылардың теориялық білімді практикада қолдану дағдыларын жетілдіру қажеттігін айқын көрсетті.[1]

Осы олқылықтарды жою мақсатында Қазақстан Республикасы 2012–2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын қабылдап, мектеп бағдарламаларын жаңартуды, оқу мазмұнын өмірмен байланыстыруды және оқыту әдістемесін қайта қарауды қолға алды. Ұлттық жоспар аясында білім стандарттары мен оқу бағдарламаларына өзгерістер енгізіліп, оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға бағытталған қолданбалы сипаттағы есептер мен тапсырмалар жиынтығы әзірленді. Мұндай қолданбалы есептер – физикалық ұғымдар мен заңдарды тұрмыстық, өндірістік немесе ғылыми-техникалық нақты жағдаяттарда пайдаланып шығарылатын тапсырмалар. Олар арқылы оқушылар теорияны практикамен ұштастырып, алған білімдерінің өміршеңдігін түсінеді.

Зерттеудің өзектілігі: функционалдық сауаттылық қоғамның қарқынды дамуы жағдайында әрбір азамат үшін маңызды сапаға айналды. Физика сабағында қолданбалы есептерді шығарту – оқушылардың күнделікті өмірде кездесетін мәселелерді ғылыми тұрғыдан талдау, шешу жолдарын табу қабілеттерін арттырудың тиімді жолы. Бұл мақалада орта мектеп физика курсында оқушылардың функционалдық сауаттылығын қолданбалы есептер шығару арқылы дамыту әдістемесі қарастырылады. Зерттеу америкалық, сингапурлық, еуропалық және отандық тәжірибелерге сүйене отырып, аталмыш әдістеменің теориялық негіздерін, тиімділігін және оны жүзеге асыру жолдарын талдайды.

Функционалдық сауаттылық мәселесі педагогика ғылымында жаһандық деңгейде қарастырылып келеді. Әлемнің әр түрлі білім беру жүйелерінде оқушылардың ғылыми сауаттылығын арттыруға бағытталған реформалар мен зерттеулер жүргізілуде. Осы бөлімде АҚШ (америкалық), Сингапур, Еуропа және Қазақстан тәжірибесіне негізделген әдебиетке шолу жасаймыз.

АҚШ-та ғылыми сауаттылықты дамыту білім берудің стратегиялық мақсаты ретінде танылады. 1980-жылдардың соңында AAAS (Американдық ғылымды дамыту қауымдастығы) Project 2061 – “Барша америкалықтарға ғылым” бағдарламасын іске қосып, мектеп бітірушілер меңгеруге тиіс ғылыми білім мен дағдыларды анықтап берді. 1996 жылы жарияланған ұлттық ғылыми білім стандарттарында (National Science Education Standards) ғылыми сауаттылық «оқушының ғылыми ұғымдар мен әдістерді түсініп, оларды жеке өмірінде және қоғамда қолдана білу қабілеті» деп анықталды. Бұл құжаттарда оқытуды өмірлік тәжірибемен байланыстыру, пәндер арасындағы кіріктіру, зерттеушілік пен сыни ойлауды дамыту басты принциптер ретінде көрсетілген.[2]

Соңғы жылдары АҚШ мектептерінде Next Generation Science Standards (NGSS) стандарты енгізіліп, онда оқушылардың ғылыми практикаға қатысуы, құбылыстарды модельдеу, мәліметтерді талдау сияқты нақты өмірде қажет болатын біліктіліктерге мән берілген. Дегенмен, зерттеушілер ғылыми сауаттылық ұғымының өте кең, ауқымды екенін атап өтеді. Мысалы, Эндрю Зукер (2021) білім беру тәжірибесінде ғылыми сауаттылықты дамыту үшін мұғалімдердің стандарт аясымен шектеліп қалмай, оқу бағдарламасын оқушылардың жеке тәжірибесі және қоғам мәселелерімен байланыстыра бейімдеуі керектігін жазады. Ол ғылыми сауаттылықты арттырудың бес бағытын ұсынады, соның ішінде: ғылымның жеке және әлеуметтік мәніне назар аудару, яғни әрбір оқушының күнделікті өмірінде кездесетін сұрақтарды (мысалы, неге маска тағу керек, климаттың өзгеруі мәселесінде үкіметтің рөлі қандай, жарнамалардағы «ғылыми дәлелденген» деген тұжырымдарға сын көзбен қарау және т.б.) ғылым тұрғысынан талқылай алуын қамтамасыз ету маңызды. Мұндай тәсіл оқушыларды білімді жай меңгерумен шектемей, оны қолдануға итермелейді.

Америкалық педагогикалық зерттеулерде сонымен қатар проблемаға негізделген оқыту (Problem-Based Learning, PBL) және жобалық оқыту тәсілдері кеңінен қолданылады. Бұл әдістер күрделі шынайы проблемаларды шешу үдерісінде оқушылардың білімді өздігінен меңгеруіне және қолдануына жағдай жасайды. Зерттеулер нәтижесі проблемаға негізделген оқытудың оқушылардың физикадан академиялық жетістігін және ғылыми сауаттылығын арттыруда дәстүрлі әдіске қарағанда тиімді екенін көрсетті. Мысалы, Хиндун және

авторластар (2024) орта мектепте жобалық оқыту енгізілген сыныптарда ғылыми сауаттылық деңгейі бақылау тобына қарағанда айтарлықтай жоғары болғанын, PjBL моделінің оқушылардың 21 ғасыр дағдыларын дамытуға оң ықпалын анықтады. Сол сияқты Celik және т.б. жүргізген зерттеулер де PBL әдісінің физикадан білім нәтижелерін жақсартатынын көрсетеді. Бұл деректер АҚШ білім жүйесінде теорияны тәжірибемен ұштастыру, оқушыларды өздігінен ізденуге және шынайы проблемаларды шешуге ынталандыру маңызды екенін дәлелдейді.

Сингапур – оқушылары халықаралық бағалауларда үздік нәтиже көрсетіп келе жатқан елдердің бірі, оның білім жүйесіндегі тәжірибесі функционалдық сауаттылықты дамыту тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады. Сингапурда соңғы жылдары оқу бағдарламаларына енгізілген басты жаңалықтың бірі – Applied Learning Programme (ALP), яғни қолданбалы оқыту бағдарламасы. Бұл бағдарлама әрбір мектепте оқушылардың академиялық білімін шынайы өмірмен байланыстыруға бағытталған арнайы жобалар мен іс-әрекеттер кешенін құрайды. Сингапур үкіметі барлық бастапқы және орта мектептерде қолданбалы-тәжірибелік оқытуға жағдай жасау мақсатында ауқымды инвестициялар бөлді. Мәселен, 2018 жылы Сингапур Парламентінде аға министр Джанил Путучери орта білімде қолданбалы оқыту әдістерін күшейту арқылы «мектепте оқығанды өмірде пайдаланудың арасындағы алшақтықты азайту» міндетін қойды. Оның мәлімдеуінше, ғылым бойынша білімді тек теория күйінде қалдырмай, оқушыларды мектеп қабырғасынан тыс шығып, далада, нақты ортада ғылымды үйренуге ынталандыру қажет.

2017 жылдан бастап Сингапурдағы 191 бастауыш мектептің 80-нен астамы өздерінің қолданбалы оқу бағдарламаларын іске асырған, ал 2023 жылға қарай барлық бастауыш мектептерді ALP қамту жоспарланған. ALP аясындағы жобаларға мысал ретінде робототехника, экологиялық зерттеулер, қаладағы нақты инфрақұрылым мәселелерін шешу, т.б. айтуға болады. Мұндай бағдарламалар оқушылардың STEM салаларындағы (ғылым, технология, инжиниринг, математика) қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың алған білімдерін инновациялық жобаларда, өмірлік жағдаяттарда қолдану біліктілігін дамытады. Сингапур білім министрлігінің деректеріне сәйкес, қолданбалы оқытуға қатысқан мектеп оқушыларының ғылыми-зерттеушілік дағдылары мен пәнге қызығушылығы едәуір өскен.

Сингапурлық мектептердің оқыту әдістемесінде пәнаралық байланыс та күшті дамыған: мысалы, физика сабақтарында оқушылар энергия сақтау заңын оқып үйренген соң, мектептің өзі жасаған «жасыл энергия» жобасына қатысып, күн панельдері арқылы қуат алу немесе суды тазарту құрылғысын жасау сияқты тапсырмаларды орындайды. Бұл арқылы теория мен практиканың интеграциясы жүзеге асып, оқушы бір мезетте ғылыми білімін технологиялық дағдымен және шығармашылық тұрғыдан қолданады. Сингапур зерттеушілері ғылымды оқытуда осындай тәжірибелік әдістер оқушылардың функционалдық сауаттылығын жоғары деңгейге көтеретінін атап өтеді. Жалпы, Сингапурдың мысалы білім беруді өмірмен, экономикамен және елдің инновациялық даму мақсаттарымен тығыз байланыстырудың тиімді үлгісін көрсетеді.

Еуропадағы білім беру жүйелерінде функционалдық сауаттылықты дамыту 2000 жылдардан бері басым бағыттардың бірі болып келеді. Әсіресе 2000 жылы басталған PISA зерттеулерінен кейін көп елдер оқу бағдарламаларын құзыреттілікке бағыттау (competence-based curriculum) тұжырымдамасына көшті. Еуропалық Одақтың 2018 жылы бекітілген «түйінді құзыреттер» тізбесінде ғылыми-жаратылыстану сауаттылығы негізгі құндылықтардың қатарында аталды, бұл әрбір оқушының табиғи құбылыстарды түсінуі және ғылыми әдістерді қолдана білуі маңызды екенін көрсетеді.

Функционалдық ғылыми сауаттылықты арттырудың тиімді тәсілдерінің бірі – мазмұнды-бағдарлы оқыту немесе контекстік оқыту (context-based learning). Еуропада, атап айтқанда Ұлыбритания, Нидерланд, Германия сияқты елдерде 1980-жылдардан бастап жаратылыстану пәндерінде оқу материалын күнделікті өмір контекстінде беру тәжірибесі кең

тарады. Мысалы, Ұлыбританияда Salters Advanced Physics атты бағдарлама, Нидерландта PLON (Physics in Context) жобасы, Германияда Chemie im Kontext бағдарламасы енгізіліп, оқушылар физика мен химияны нақты өмірдегі сценарийлер арқылы үйрене бастады. Контекстік оқытуда ғылыми ұғымдар алғашқыда күнделікті немесе кәсіби тұрғыдағы жағдаяттардан туындаған мәселе арқылы таныстырылады да, кейін сол мәселені шешу үшін қажетті теориялық түсініктер қалыптастырылады.[2]

Зерттеулер нәтижесі контекстік тәсілдің бірнеше артықшылығын көрсетеді: біріншіден, мұндай әдіс оқушылардың пәнге ынтасын арттырады, себебі олар ғылымның өмірдегі маңызын түсініп, оқуға қызығушылығы күшейеді. Екіншіден, ғылымға деген жалпы оң көзқарас қалыптастыруға ықпал етеді – оқушылар физиканы құрғақ формулалар жиынтығы емес, өмірді түсіндіретін пайдалы білім ретінде қабылдай бастайды. Үшіншіден, контекстік оқыту оқушылардың ғылыми ұғымдарды меңгеру сапасына кері әсер етпейді немесе дәстүрлі оқытудағыдай деңгейде сақталады деген дәлелдер бар. Bennett және әріптестері жүргізген жүйелі шолу барысында контекстік және Science-Technology-Society (STS) әдістерін қолданған 66 зерттеудің деректері талданған, нәтижесінде контекстік бағдарламалар оқушылардың білімін кемітпей, керісінше олардың ғылымға қызығушылығын және сабақтағы белсенділігін арттыратыны туралы қорытынды жасалды. Мәселен, Ұлыбританияда жүргізілген тәжірибеде контекстік бағдарлама бойынша оқыған оқушылардың физикадан алған білімдерін жаңа жағдайда қолдану көрсеткіштері дәстүрлі оқыған оқушылармен тең болған, бірақ олардың пәнге деген ынта-ықыласы айтарлықтай жоғарылағаны тіркелген.

Еуропалық зерттеушілер сондай-ақ функционалдық сауаттылықты бағалау мен тапсырма түрлерін жетілдіруге көңіл бөлуде. PISA тапсырмаларына ұқсас құбылыс-негізделген тапсырмалар (phenomenon-based tasks) оқулықтарға енгізіліп, оқушыларға физикалық құбылысты сипаттайтын мәтін, диаграмма немесе тәжірибе нәтижесі беріліп, соған қатысты бірнеше сұрақтарды шешу талап етіледі. Бұл тапсырмалар бір жағынан пәндік білімді тексерсе, екінші жағынан оқушының ақпаратты талдау, түсіндіру және қолдану құзыреттілігін бағалайды. Мысалы, Финляндияда жаңартылған оқу бағдарламасы бойынша оқушылар жылына бір рет түрлі пәндерді кіріктірген жобалық жұмыс (phenomenon-based project) орындауы тиіс, онда нақты өмірдегі мәселе ғылыми тұрғыдан кешенді талданады. Мұның бәрі оқушылардың мектептен алған білімін болашақ өмірінде қолдана білуге даярлау мақсатына қызмет етеді.

Қазақстанда оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесі мемлекеттік саясат деңгейінде қолға алынғаны бұрынырақ айтылды. 2012 жылы қабылданған Ұлттық іс-қимыл жоспары аясында көптеген шаралар іске асырылды: оқу стандарттары жаңартылып, мазмұнға құзыреттілік көзқарас енгізілді; мұғалімдерге арналған әдістемелік құралдар әзірленді; оқушылардың функционалдық сауаттылығын бақылау үшін жаңа бағалау әдістемелері енгізілді. Атап айтқанда, білім беру мазмұнын өмірмен байланыстыру міндеті қойылып, барлық пәндер бойынша PISA форматындағы тапсырмалар банкі жасалды. Физика пәні бойынша отандық әдіскер-ғалымдар қолданбалы есептердің арнайы жүйесін құру бағытында жұмыс істеді (Т.С.Сарманов, Ш.Т.Үркімбаева және т.б. еңбектері). Бұл есептер оқулықтағы стандарт үлгідегі тапсырмалардан ерекшеленіп, мазмұны тұрмыстық, аймақтық немесе өндірістік жағдайларға құрылған.

Мысалы, қазақстандық оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарда соңғы жылдары келесі тектес қолданбалы есептер жиі кездеседі: "Электр есептегішінің көрсеткіштері бойынша пәтердің бір айдағы электр энергиясын шығынын және оның ақшалай құнын есептеңдер" – бұл есеп арқылы оқушы электр тогы тақырыбынан алған білімін қаржылық сауаттылықпен ұштастырады. Тағы бір мысал: "Ауылдағы су мұнарасындағы су қысымы неге тәуелді, суды жоғары көтеру үшін қысымды қалай арттыруға болады?" – мұнда оқушы гидростатикалық қысым формуласын нақты инженерлік жағдайда қолданады. Сол сияқты, "Автомобильдің жанармай үнемділігін арттыру үшін физика тұрғысынан қандай кеңес берер едіңіз?" деген сұрақ оқушыларды механика заңдары мен техникалық ойлауды практикада

қолдануға итермелейді. Осындай тапсырмалар арқылы физика сабақтары өмірдегі мәселелерді шешуге бағытталған зертханаға айналады деуге болады.

Отандық зерттеушілер (М.Қ.Құрманғазин, Ж.Қ.Қараев және т.б.) білім алушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда интерактивті әдістердің рөлін атап көрсетеді. Мысалы, Ж. Еркінбаеваның еңбектерінде функционалдық сауаттылықты дамыту үшін физика курсына жобалық жұмыстар жүргізу, оқушыларға шағын зерттеу тапсырмаларын беру қажеттігі ғылыми негізделген. 8-сыныпта жүргізілген педагогикалық тәжірибеде оқушылар аптасына бір рет күнделікті өмірден алынған физикалық проблеманы топта шешіп, нәтижесін класс алдында қорғау әдісі қолданылған. Эксперимент қорытындысында тәжірибе жүргізілген сынып оқушыларының физика бойынша білімді қолдану дағдысы бақылау сыныбымен салыстырғанда едәуір жоғарылағаны байқалды (бұл PISA үлгісіндегі тест арқылы өлшенген). Сонымен қатар оқушылардың пәнге қызығушылығы артып, физикадан сыртқы олимпиадалар мен жобаларға қатысу белсенділігі артқаны тіркелді.

Қазақстандық жаңа оқу бағдарламаларында да функционалдық сауаттылық ұғымы басты орын алады. Жаңартылған мазмұндағы бағдарлама (2016 жылдан бастап енгізілген) күтілетін нәтижелерді құзыреттілік тілінде сипаттап, әрбір пән мұғаліміне оқушылардың практикалық дағдыларын дамытуға жауапкершілік жүктейді. Физика бойынша оқу бағдарламасында "қолданбалы тапсырмалар орындау арқылы оқушылардың сыни ойлау, зерттеушілік, проблеманы шешу біліктерін жетілдіру" нақты міндет ретінде көрсетілген. Осылайша, Қазақстанның білім беру жүйесі әлемдік үрдістерге сәйкес оқытуды өмірге жақындатуға, мектеп түлегін құзыретті тұлға етіп қалыптастыруға бағыт алып отыр.

Зерттеудің әдіснамалық негізі оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға арналған педагогикалық эксперимент жүргізуге сүйенеді. Зерттеу жұмысында аралас әдістер (mixed methods) қолданылды: сандық деректер (тест нәтижелері) және сапалық деректер (бақылау, сұхбат) жинақталды. Эксперименттік оқыту орта мектептің 9-сыныбында жүргізілді. Сынып оқушылары екі топқа бөлінді: эксперименттік топ (қолданбалы есептер жүйелі енгізілген) және бақылау тобы (дәстүрлі әдіспен оқытылған). Оқу жылы басында екі топтың бастапқы дайындығы (білім деңгейі, оқу үлгерімі) теңестіру мақсатында диагностикалық тест өткізілді.[3]

Қолданбалы есептер жүйесін құру және енгізу: Зерттеу үшін күнделікті өмірмен, техникамен байланысты 20-дан астам физикалық есептен тұратын арнайы тапсырмалар пакеті әзірленді. Есептер механика, жылу құбылыстары, электр және магнетизм тараулары бойынша қамтылды. Әр есептің мазмұны өмірлік контекске құрылған: тұрмыстық құралдардың жұмысы, табиғи құбылыстар, техника жаңалықтары. Мысалы: *«Суы қайнаған шайдан бөлінген будың мөлшерін қалай анықтауға болады және ол үй ішіндегі ылғалдылыққа қалай әсер етеді?»* деген есеп арқылы оқушылар жылу мөлшері мен конденсация ұғымдарын қолданды; *«Электромобильдің жүріс қоры қандай факторларға тәуелді және оны арттыру үшін қандай физикалық шешімдер бар?»* есебін шешу барысында энергия сақталуы, үйкеліс күші, аккумулятор сыйымдылығы туралы білімдерін интеграциялады.[4]

Зерттеу жұмысы физика пәні бойынша оқушылардың функционалдық сауаттылығын қолданбалы есептер шығару арқылы дамытуға арналған әдістеменің тиімді екенін көрсетті. Теориялық талдаулар мен эксперименттік жұмыс нәтижелері негізінде келесідей қорытындылар жасалды:

- Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру – заманауи білім берудің басты міндеті. Оқушы тек пәндік білімді меңгеріп қана қоймай, оны өмірлік жағдайларда қолдана алуы қажет. Физика сабақтарында бұл міндетті жүзеге асырудың қолайлы жолы – оқу материалын практикалық мазмұндағы тапсырмалармен толықтыру. Зерттеу барысында функционалдық сауаттылық ұғымы білім, білік, дағдыны кешенді қолдану қабілеті ретінде қарастырылып, әлемдік және қазақстандық тәжірибе контекстінде түсіндірілді.[5]

- Қолданбалы есептер оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырады және білімді терең меңгеруге ықпал етеді. Әдеби шолу көрсеткендей, шынайы контексті пайдаланудың

мотивациялық әсері зор. Біздің эксперимент те оқушылардың физикаға оң көзқарасы қалыптасып, сабақтағы белсенділігінің артқанын айқындады. Оқушылар абстрактілі ұғымдардың нақты маңызын түсініп, «Неге бұл нәрсені оқуым керек? Мұның пайдасы қандай?» деген сұрақтарға өзіндік жауап таба алды. Бұл нәтижеге жетуде есептердің мазмұнын өмірмен барынша байланыстырып құрастыру шешуші роль атқарды. Сондықтан оқу әдістемесінде кез келген жаңа тақырыпты күнделікті өмірден мысал келтіріп бастау, құбылысты таныстыруда таныс жағдаяттарды пайдалану ұсынылады.[6-7]

- Қолданбалы есептер арқылы оқыту оқушылардың ғылыми ойлау, проблеманы шешу дағдыларын дамытады. Эксперименттік топтағы оқушылар дәстүрлі жолмен оқыған қатарластарынан функционалдық сауаттылық тесттерінде жоғары нәтиже көрсетті, яғни білімдерін жаңа жағдайда қолдана алу қабілеттері жақсарды. Олар күрделі мәселелерді талдауда жүйелілік, себеп-салдарлық байланыстарды көру, деректерді интерпретациялау тәрізді біліктерді шыңдады. Бұл құзыреттер оқушыны өмір бойы үйренуге, жаңа жағдайларға бейімделуге дайындайды. Сондықтан мектептегі оқыту тәжірибесінде бір мәселелі тапсырмадан гөрі, интегралды, бірнеше аспектілі есептерге көбірек орын беру қажет. Мысалы, тек формуланы қоя салатын есеп орнына шағын зерттеуді, ойлануды қажет ететін есеп берген ұтымды.[8]

- Әдістемені жүзеге асыру мұғалімнен шығармашылық пен дайындықты талап етеді. Қолданбалы мазмұнды есептерді оқу үдерісіне енгізу үшін мұғалім өзі де өмірдегі физикалық құбылыстарға зер салып, оларды оқу материалына айналдыруға дағдылануы керек. Бастапқыда дайын ресурстар аз болуы мүмкін, сондықтан мұғалімдерге бірлесе жұмыс істеп, есептер қорын құруға кеңес береміз. Қазіргі кезде интернетте мұғалімдердің кәсіби қауымдастықтары арқылы PISA тәрізді тапсырмалардың үлгілері, түрлі елдердің тәжірибесінен алынған есептер қолжетімді. Соларды қазақ тілінің, өзіміздің ұлттық білім беру контекстінің ерекшеліктеріне бейімдеп қолдану да тиімді жолдардың бірі.[9]

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, келесі ұсыныстар беріледі: Біздің жұмыс негізінен шағын ауқымда (бір сынып деңгейінде) жүргізілді, алдағы уақытта кеңірек қамту (түрлі аймақ, түрлі сыныптар) арқылы қосымша зерттеулер жасау қажет. Әсіресе, функционалдық сауаттылықтың құрамдас бөліктерін – мәтінмен жұмыс, математикалық сауаттылық, жаратылыстану сауаттылығы – кіріктіре дамыту мәселесін терең зерделеу керек. Мысалы, физика сабағында мәтіндік сауаттылықты арттыру үшін қандай әдістер тиімді, қазақ тіліндегі ғылыми мәтінді түсіну дағдысын қалай жақсарту керектігі өз алдына зерттеуді талап етеді. Сол сияқты, ауыл және қала мектебі жағдайында функционалдық сауаттылықты қалыптастыру ерекшеліктерін зерттеу де маңызды (ресурстық база, мысалдардың жақындығы тұрғысынан айырмашылықтары болуы мүмкін).[10]

Қорытындылай келе, физика пәні бойынша қолданбалы есептер шығару арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту – білім алушыларды ХХІ ғасыр дағдыларымен қаруландырудың тиімді жолы. Бұл әдістеме оқушылардың пәндік білімін бекемдеп қана қоймай, олардың өмірге дайын, өзгермелі жағдайда жол таба алатын, сыни ойлайтын және білімін іс жүзінде пайдаланатын тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді. Зерттеу мақалада келтірілген тұжырымдар мен нәтижелер мұны дәлелдейді деп санауға болады. Сондықтан еліміздің білім беру практикасына функционалдық сауаттылықты дамытудың осындай инновациялық жолдарын кеңінен енгізу – уақыт талабы. Болашақта физика ғана емес, барлық пән мұғалімдері осы бағытта шығармашылық ізденіс жасап, оқытудың жаңа тиімді тәсілдерін қалыптастырады деп үміттенеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Kazakhstan Today. (2012). Kazakhstan adopted the National Action Plan on improvement of the functional literacy of school students for 2012–2016. – [Астана: ҚР Үкіметінің баспасөз хабарламасы].
2. Еркишева Ж. С. (2022). *Орта мектеп оқушыларын мәтінді есептерді шығаруға үйрету арқылы қаржылық сауаттылығын қалыптастыру әдістемесі*. – PhD диссертациясы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.
3. Djumayeva G. S., Abduhalilova A. Sh. (2024). *Science Literacy in Physics Lessons*. – Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanities Research, 2(10), 35–38.
4. Zucker, A. (2021). *Teaching Scientific Literacy*. – The Science Teacher, 88(4). (National Science Teaching Association).
5. MyPrivateTutor (Singapore). (2018). *The crucial reason behind the push for applied learning in Singapore*.
6. Bennett, J., Lubben, F., & Hogarth, S. (2003). *A systematic review of the effects of context-based and STS approaches in the teaching of secondary science*. – EPPI-Centre, University of London.
7. Hindun, I., Nurwidodo, N., Wahyuni, S., & Fauziah, N. (2024). *Effectiveness of Project-Based Learning in Improving Science Literacy and Collaborative Skills of Middle School Students*. – Jurnal Pendidikan Biologi Indonesia, 10(1), 58–69.
8. OECD. (2019). *PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do (Volume I)*. – Paris: OECD Publishing.
9. Министерство образования и науки РК. (2016). *Жалпы білім беретін пәндердің жаңартылған бағдарламалары*. – Астана: Ы.Алтынсарин ат. ҰБА. (Физика пәні бойынша).
10. Кенжеғұл Г. А., Жаймина Г. А., Уркумбаева Ш. Т. (2020). *Қолданбалы есептер арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту*. – Қарағанды облыстық оқу-әдістемелік орталығының әдістемелік нұсқаулығы.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-98-101

ОӘЖ 37.013:004.8:159.922.76-056.34(045)

ИНКЛЮЗИЯ МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ

ЖУАСХАН БОТА
УТЕПОВА ЭЛЬМИРА МУРАТБАЕВНА
АХМЕТБЕК АРАЙЛЫМ ДИЛДАБЕКҚЫЗЫ

Преподаватели Казахского агротехнического исследовательского университета
им.С.Сейфуллина, факультет Компьютерных систем и Профессионального образования
Астана, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада жоғары білім беру жүйесіндегі инклюзивті оқыту үрдісіне жасанды интеллект технологияларының ықпалы қарастырылады. Жасанды интеллекттің мүмкіндіктері мен шектеулері сараланып, педагог қызметінің трансформациялану үрдісі сипатталады. Сонымен қатар, инклюзияны қамтамасыз етуде жаңа цифрлық құралдардың тиімділігі мен педагогтің жаңа кәсіби рөлі талданады.

Түйінді сөздер: инклюзия, жасанды интеллект, жоғары білім, педагог, цифрландыру, трансформация.

Аннотация: В статье рассматривается роль технологий искусственного интеллекта в развитии инклюзивного обучения в системе высшего образования. Авторы анализируют возможности и ограничения ИИ, описывают процесс трансформации педагогической деятельности в условиях цифровой среды. Особое внимание уделяется эффективности цифровых решений для обеспечения инклюзии и изменяющейся профессиональной роли преподавателя.

Abstract: This article explores the role of artificial intelligence technologies in advancing inclusive education within the higher education system. The authors analyze the capabilities and limitations of AI, highlighting the transformation of teaching practices in a digital environment. Special attention is given to the effectiveness of digital solutions in promoting inclusion and the evolving professional role of educators.

Қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесі инклюзивті орта құруды басты міндеттердің бірі ретінде қарастырады. Инклюзивті білім беру – бұл әрбір студенттің қажеттіліктерін ескере отырып тең білім алу мүмкіндігін қамтамасыз ету. Бұл үдерісте жасанды интеллект (ЖИ) маңызды құралға айналып келеді. Жаңа технологиялардың ықпалымен педагог рөлі де өзгеріске ұшырап, білім беру үдерісінде бағыттаушы, кеңесші, цифрлық құралдарды шебер қолданушы ретінде қалыптасуда.

Бұл мақалада инклюзивті білім беру ұғымы мен оның жоғары оқу орындарындағы маңызы қарастырылады, сондай-ақ жасанды интеллекттің білім беру саласындағы мүмкіндіктері мен шектеулері сараланып, осы өзгерістер аясында педагогтің кәсіби рөлінің трансформациясы сипатталады және инклюзивті оқытуды тиімді жүзеге асыруға ықпал ететін жасанды интеллект құралдарына талдау жасалады.

Инклюзивті білім беру – барша студенттерге тең мүмкіндік жасауға бағытталған әдіс. Бұл әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер үшін маңызды. Инклюзия тек физикалық қолжетімділікті ғана емес, сонымен қатар психологиялық, әлеуметтік, академиялық қолдауды да қамтиды. Жоғары оқу орындары бұл қағиданы жүзеге асыруда жетекші орын алуы тиіс. Сонымен қатар, инклюзивті оқыту - білім беру жүйесінің адамға бағдарлану деңгейін көрсететін көрсеткіштердің бірі. Әлемдік тәжірибеде инклюзивті оқытуды енгізудің әртүрлі модельдері кездеседі, олардың барлығы да студенттің мүддесін

қорғауға бағытталған.

Жасанды интеллект (ЖИ) білім беру жүйесін дербестендіру мен автоматтандыру арқылы түбегейлі өзгертуде. Оның көмегімен оқыту үдерісі икемді әрі бейімделгіш бола алады. ЖИ инклюзивті білім беруде келесі мүмкіндіктерді ұсынады: жеке оқу траекториясын құру, оқыту мазмұнын бейімдеу, бағалауды автоматтандыру, виртуалды ассистенттер арқылы қолдау көрсету. Сонымен қатар, оқушының оқу белсенділігін талдау арқылы оқыту тиімділігін арттыруға болады.

Жасанды интеллекттің білім беру саласына ықпалы:

- ЖИ студенттердің үлгерімін сараптау, оқу материалдарын дараландыру, кері байланысты автоматтандыру сияқты функцияларды орындай алады.

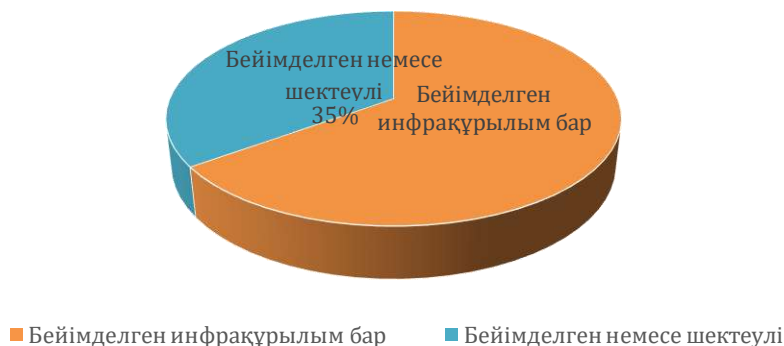
- ChatGPT, машиналық оқыту, бейнені тану жүйелері сынды құралдар оқытушының жұмысын жеңілдетеді.

- Инклюзивтілікті қолдайтын ЖИ: мысалы, мәтінді дауысқа айналдыру, автоматты субтитрлер, Braille-мен жұмыс істеуге арналған жүйелер.

Алайда ЖИ қолдануда белгілі бір шектеулер бар: этика мәселелері (мысалы, алгоритмдік әділетсіздік), деректер қауіпсіздігі және құпиялылықты сақтау, мұғалім мен студент арасындағы адами байланыстың әлсіреуі, барлық студенттерде технологияға тең қолжетімділіктің болмауы. Бұл мәселелер ЖИ-ді енгізу кезінде мұқият жоспарлауды және білім беру саясатын қайта қарауды талап етеді.

Соңғы жылдары Қазақстанның жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беру мен цифрлық технологияларды енгізу үдерісі белсенді жүргізілуде. Бұл бағытта төмендегідей статистикалық мәліметтер назар аударарлық:

ЖОО-дағы инфрақұрылым бейімділігі

Инклюзивті оқыту мамандарының жеткіліктілігі

ЖИ қолданатын ЖОО-лардың үлесі

Жоғары оқу орындарындағы педагогикалық трансформация барысында инклюзия мен жасанды интеллектті қатар дамыту – білім беру сапасын арттырудың, тең мүмкіндік тудырудың және болашаққа бейімделудің негізгі жолы. Жоғарыда келтірілген статистикалық деректер аталған бағыттың әлеуеті зор екенін және әрі қарай жүйелі даму қажет екенін көрсетеді.

Жасанды интеллекттің білім беру жүйесіне енуі педагогтардың кәсіби рөлін түбегейлі өзгертуде. Енді педагог тек ақпарат көзі ғана емес, білім беру процесін ұйымдастырушы, бағыттаушы, технологиялық құралдарды тиімді пайдаланушы маманға айналуға. Бұл келесі аспектілерден көрінеді: цифрлық сауаттылықтың маңыздылығы артады, педагог аналитикалық және деректермен жұмыс істеу қабілетін меңгеруі қажет, студенттермен сенімді қарым-қатынас орната отырып, эмоциялық қолдау көрсетуге басымдық беріледі. Оқыту үдерісінде цифрлық және эмоционалды интеллект біріктіріледі.

Сондықтан педагогтарды ЖИ құралдарын қолдануға үйрету, олардың психологиялық-әлеуметтік қолдау көрсету дағдыларын жетілдіру — сапалы білім берудің негізгі шарттарының бірі.

Педагогикалық трансформация:

- Оқытушылар жаңа цифрлық құзыреттерді меңгеруі керек.
- Инклюзивті цифрлық педагогиканы қалыптастыру үшін ЖИ-дің мүмкіндіктерін педагогикалық мақсатта қолдану маңызды.
- Білім беру мазмұны мен әдістерін икемді етіп өзгерту — трансформацияның өзегі.

Қазіргі таңда инклюзивті білім беруде ЖИ негізіндегі түрлі цифрлық құралдар кеңінен қолданылуда. Олардың ішінде: сөйлеуді мәтінге немесе мәтінді сөйлеуге айналдыратын бағдарламалар (мысалы, Google Text-to-Speech), дыбыстық оқытушылар мен автоматтандырылған аудармашылар (Microsoft Translator), көру немесе есту қабілеті шектеулі жандарға арналған құрылғылар (экран оқу құрылғылары), бейімделген оқу платформалары (Khan Academy, Coursera) және ChatGPT секілді тілдік модельдер. Бұл құралдар педагогтің жұмысын жеңілдетіп қана қоймай, білім алушылардың оқуға деген мотивациясын арттырып, қолжетімді білім кеңістігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Инклюзия мен жасанды интеллект — бір-бірін толықтыратын және жоғары оқу орындарын жаңа деңгейге шығаратын маңызды факторлар. Осы екі бағытты тиімді біріктіре отырып, жоғары білім беру жүйесін әділетті, қолжетімді және сапалы етуге болады.

Қорытындылай келе, жоғары білім беруде инклюзивті оқытуды жүзеге асыру – жаһандық талап. Бұл тұрғыда жасанды интеллект пен педагогтың өзара әрекеттестігі шешуші рөл атқарады. Педагог жаңа жағдайда технология мен адами фактор арасындағы көпір бола отырып, студенттердің жан-жақты дамуын қамтамасыз етуі тиіс. Жоғары оқу орындарының миссиясы — осы өзгерістерге бейімделе отырып, инклюзивті, әділетті және технологияға негізделген білім беру жүйесін қалыптастыру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айтбаева, А.Ж. (2022). Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтың кәсіби құзыреттілігі. – Алматы: Қазақ университеті.
2. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education. Center for Curriculum Redesign.
3. UNESCO (2021). AI and Inclusion in Higher Education.
4. Селиванов, В.А. (2021). Искусственный интеллект и педагогика. – Педагогическое обозрение.
5. Тәжібаева, С.Ж. (2021). Жасанды интеллект: білім беру жүйесіндегі мүмкіндіктер мен шектеулер.
6. Zhang, K. et al. (2022). The Role of AI in Inclusive Higher Education: A Systematic Review. Computers & Education.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-102-108

**ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУДА
ОҚЫТУДАҒЫ БЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ ҚАНШАЛЫҚТЫ ТИІМДІ**

ҚҰДАШКЕН ГҮЛНАР

Өнер пәні

МЕЙРАМБЕК ФАРИЗА

Дизайн пәні

ТЛЕУБЕРДИЕВА ПЕРИЗАТ

Қазақ тілі пәні

ДАУТОВА ЭММА

Қазақстан тарихы пәні

ДАСТАНОВА ҚҰРАЛАЙ

Social studies пәні

НҮРКЕЛДІ ПЕРИЗАТ

Қазақстан тарихы пәні

Астана қаласындағы халықаралық мектеп

Аннотация. Біз 7А және 7В сынып оқушыларына сабақ беретін пән мұғалімдері бірігіп, сынып бойынша ортақ мәселені анықтадық. Мәселе - оқушылардың сабақтағы коммуникациялық дағдыларының әлі де дамытуды қажет етуі. Мысалы: тақырып бойынша ойын анық жеткізе алмауы және нақты мысалдарды қолданып, өз пікірін дәлелдей алмаудағы қиындықтары. Шешім: әр пән сабақтарында белсенді әдіс-тәсілдерді қолданып, оқушылардың коммуникациялық дағдыларын дамыту. Зерттеу барысында әр пән сабақтарында А,В,С оқушыларын бақыланып, бақылау бойынша әр мұғалім өз ұсыныстарын айтып, кері байланыстар берді. Соған сай, сабақтар жоспарланып, зерттеудің нәтижесі бақыланды. Қорытындылай келе, А,В,С деңгейіндегі оқушылардың нәтижесін талқыладық, жасалған зерттеудің нәтижесін көрдік және зерттеу жұмысымызды қорытындыладық. Зерттеу нәтижесіне ықпал еткен стратегиялар ой қозғау барысында “Wi-Fi”, “Дейін және кейін”, “Қабырғадағы суреттер”, “Проблемалық сұрақтар”, “Үстел үстіндегі ой” жұптық жұмыстарда “Уақытпен кездесу”, “Интервью” әдістері және топтық жұмыстарда “ДЖИГСО”, “Фишбоун”, “Сөйлемдерді жалғастыр”: “Debate Corner”, “Talk Show” сияқты әдістерді атап айтуға болады.

Оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуда оқытудағы белсенді әдістерді қолдану қаншалықты тиімді?.

Зерттеудің өзектілігі

Қазіргі қоғамдағы қарым қатынас түрі әлеуметтік желімен тығыз байланысты. Бұл байланыстың салдары жас оқушылардың бір бірлерін түсіну, дұрыс ойын жеткізу, өмірінде туындаған мәселені әңгімемен шешу деген қарапайым заттарға бейімделмеген туындауда. Сол себепті бұл зерттеу оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуға арналып отыр. Білім беру процесі диалогтарға, жобаларға және бірлескен қызметке негізделген зерттеуден тұрады. Бұл «Lesson study» топтық зерттеуде сұрақтар қою, оқушы өз көзқарасын талқылау және дәлелдей білу және білімді тереңірек игеруге ықпал етуге көмек болатын әдіс тәсілдерді қолдану арқылы оқушыларға бұл дағдыларды қалыптастыруда. Тек қана мектеп қабырғасында

қолданылатын дағды ретінде емес, өмір бойы оқу және өмірдегі базалық қажеттілік. Қорытындылай келе таңдалған тақырып неге маңызды? Бұл шешім не береді?

Тақырыпты зерттеуге 7А сынып оқушыларының сабақ барысында тақырыпты толық түсінбеуі, өз ойын қажетті деңгейді жеткізе алмауы және тапсырманы орындау кезінде нақты мысалдарды қолданып, өз пікірін дәлелдей алмауы себеп болды. Сонымен қатар:

- Көп оқушы ойын еркін жеткізуде қиналады, сөйлеуге ұялады немесе сенімсіздік танытады.

- «Белсенді әдістер» - оқушылардың қызығушылығы мен қарым-қатынас дағдыларын арттырады.

- Коммуникативті дағдылар – 21 ғасыр талабына сай тиімді қарым-қатынас жасаудың кепілі болады.

Өрекеттің кез-келген түрінде коммуникативті дағдылар маңызды рөл атқарады. Егер оқушының коммуникативті дағдылары жеткілікті деңгейде дамыса, олар өз ойларын анық жеткізіп, топпен тиімді жұмыс істей алады және сабақ үлгерімі мен жетістіктері артады.

Осыған орай Lesson Study мақсаты Оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуда оқытудағы белсенді әдістерді қолдану қаншалықты тиімді? деген сұрақты зерттеу арқылы шешімді табуда. Бұл туындаған мәселені шешу жолында Дизайн, Арт, Қазақ тілі, Қазақстан тарихы, Social studies пәні мұғалімдері біріктік. Алғашқыда сабақты бастамас бұрын оқушылардан сауалнама алынды. Сауалнама төмендегі сұрақ қатарын қамтыды:

1. Өз ойыңмен бөлісу үшін қандай кедергілерді сезінесің?

- a) Ұяламын
- b) Ойымды нақты жеткізу қиын
- c) Басқалармен келіспеуден қорқамын
- d) Өз пікірімді жеткізуде сөздер таппай қиналамын
- e) Барлық сынып алдында сөйлеу маған ыңғайсыз
- f) Ешқандай кедергі жоқ

2. Өз ойыңды жеткізуде қай тәсіл сен үшін оңай?

- a) Жұп және топта еркін пікір алмасу
- b) Сынып алдында сөйлеу
- c) Жазбаша түрде ойымды білдіру
- d) Сурет немесе сызба арқылы ойымды жеткізу
- e) Рөлдік ойындар арқылы ойымды көрсету
- f) Барлық тәсіл маңызды

3. Пікіріңді сенімді жеткізу үшін қандай дағдыларды дамыту қажет деп ойлайсың?

- a) Сөздік қорымды арттыру
- b) Ойымды жүйелеп айту
- c) Өз пікірімді дәлелдермен нығайту
- d) Көпшілік алдында сөйлеу дағдымды жетілдіру
- e) Ойымды қысқа әрі түсінікті жеткізу
- f) Өз пікірімді сенімді түрде қорғау

4. Сіз басқалардың пікірін тыңдай аласыз ба?

- a) Иә, тыңдай аламын
- b) Тырысамын, бірақ маған ол қызық емес
- c) Жоқ, тыңдай алмаймын

5. Сізге берілген ақпараттың қандай түрін жақсы қабылдайсыз?

- a) Ақпаратты естігенде
- b) Ақпаратты көргенде
- c) Ақпаратты өзім оқығанда
- d) Топтық/жұптық жұмыс істегенде

Сауалнама нәтижесі төменде көрсетілген.

Әр пәннің өзіндік күтілетін нәтижесі болды, алайда барлығымызға ортақ болған күтілетін нәтиже:

- Оқушылардың сабақ барысында ойларын қазақ тілінде анық және толық жеткізе алуы;
- Ойын жеткізуде мысалдар мен дәлелдерді қолдана алуы.

Қолданылған әдістер

Әр пән өз сабағының ерекшелігіне сай әдіс тәсілдерді қолданып, тәжірибемен бөлістік. Көп жағдайда баршамызға ортақ әдіс-тәсілдерді атап өтсек: WI-FI, Дейін және кейін, Джигсо, Уақыт бойынша кездесу, Think-Pair-Share, PEEL, PPC, Қабырға әдісі. Әдістердің тиімділігі әр пән бойынша әр түрлі әсер берді.

Мысалы «Өнер» және «Дизайн» пәндері сабақтарында оқушылар суретшілердің шығармашылығын талдағанда және өнер туындыларына өнер элементтерін қолдана отырып формалды талдау жасаған сәтте, мәдени-контекстті талдаулар жасау барысында коммуникативті дағдыларын жетілдіру қажеттілігі туындады. Сонымен қатар, топтық жұмыс барысында: бірлесіп сурет салу, мүсіндеу немесе сахналық қойылым жасау кезінде оқушылар бір-бірімен пікір алмасып, идеяларын бөлісуі керек[7]. Оқушы өз жұмысын сынып алдында таныстырып, түсіндіру, не себепті дәл сол материалды таңдағанын айту арқылы ойын жүйелі жеткізу дағдысын дамыту, сын-пікір айту және қабылдау кезінде, сұрақ-жауап, пікірталас барысында, өнерге қатысты сұрақтарға жауап беру, талдау жасау кезінде логикалық ойлауын, сөздік қорын қолдана отырып, өз көзқарасын білдіруде, шығармашылық идеяны түсіндіру кезінде оқушыларда коммуникативті дағдыларын дамыту керектігі анықталды.

2.Қазіргі білім беру үдерісінде оқушылардың белсенділігін арттыру, өзара ынтымақтастықта жұмыс істеуге дағдыландыру – маңызды міндеттердің бірі. Бұл бағытта **Jigsaw**, **Сыртқы және ішкі шеңбер**, **Think-Pair-Share** әдістері өнер пәнінде оқытудың тиімділігін арттырды.

Jigsaw әдісі — оқушыларды топтарға бөліп, әрқайсысына бір бөліктен жауапкершілік беру арқылы жалпы тапсырманы бірігіп орындауға бағытталған. Өнер сабағында бұл әдіс мысалы, белгілі бір суретшінің өмірбаянын, шығармашылығын немесе белгілі бір бағытты зерттеу кезінде өте пайдалы болды. Әр топ өз бөлігін зерттеп, басқаларға түсіндірді. Бұл әдіс оқушылардың зерттеу дағдысын және өз ойын дәл жеткізу қабілетін дамытты.

Сыртқы және ішкі шеңбер әдісі — пікір алмасуға, бір-бірімен өзара әрекеттесуге арналған. Өнер сабағында оқушылар өз жұмыстары туралы пікір білдіру, басқа оқушылардың туындыларына баға беру барысында осы әдіс арқылы пікір алмаса алды. Бұл оқушылардың сыни ойлауын, тілдік қорын дамытып, өз көзқарасын білдіруге үйретті.

Think-Pair-Share (Ойлан – Жұптас – Бөліс) — ойлау, талқылау және ортақ шешімге келу дағдыларын дамытады[3]. Мысалы, өнер туындысы туралы пікір білдірерде немесе тақырыптық тапсырмаларды талдау кезінде оқушылар алдымен жеке ойланады, кейін жұпта талқылайды, соңында бүкіл сыныппен бөліседі. Бұл әдіс барлық оқушыны қатыстыруға мүмкіндік берді. Аталған әдістер өнер пәнінде оқушылардың ойлау, тыңдау, сөйлеу және пікір айту дағдыларын дамыта отырып, шығармашылықпен жұмыс істеуге ынтыландырды. Сонымен қатар, топтық өзара әрекет, диалог және бірлескен шешім қабылдау арқылы оқушылардың коммуникативтік дағдылары қалыптасты.

Қазақстан тарихында қолданылған бастапқы кезеңде оқушылар бір бірлемін диалог орнату мақсатында жұптық жұмыстар «Ойлан ақылдас және бөліс», топтық жұмыста «Джигсо» әдістері қолданылды. Сабақты бекіту немесе қызықтыру мақсатында «4 сурет 1 сөз», «Wi-Fi», «Ұшу-қону» әдістері, ең басты негізгі проблеманы шешу жолында «Жаңалықты жеткізу», «Эхо», «Шағын презентациялар», «SWOT» әдістері тиімділігін көрсете алды [3].

Білім-бұл өмірге дайындық емес, білім-бұл өмірдің өзі Дьюи атап өткендей: «Балалар, ең алдымен, қозғалысқа, қарым-қатынасқа, әлемді зерттеуге, дизайнға және көркемдік көрініске қызығушылық танытады», сол себепті Қазақстан тарихы сабағында тек қана кітап оқып, мазмұнын айту жолы ғана емес, бұдан бөлек қызықты дүниелер болды және олар өте тиімді болды [2]. Жоғарыда аталып өткен әдіс-тәсілдердің әрбірі өзінің көмегін көрсете алды. Алайда осылардың ішінде анықтама беріп кететін әдістер жоғарыда аталған мәселені шешуге және оқушылардың өміріне әсер ететін, көмегі болатын болып табылады. Солардың қатарында "Жаңалықты жеткізу» әдісі, бұл әдістің мақсаты: белсенді тыңдау және ақпаратты дәл беру дағдыларын дамытуға арналған. Ол бойынша оқушылар бір-біріне қысқа хабарлама жібереді, оның дәлдігін сақтауға тырысады. Бұл жаттығу зейін мен тыңдау қабілетін жақсартуға көмектеседі. Келесі «Эхо» әдісі. Мақсаты: белсенді тыңдау және эмпатия дағдыларын дамыту, яғни бұл бойынша бір оқушы пікір айтады, ал екіншісі оны өз сөзімен қайталайды, түсіністікті растайды. Бұл эмпатия мен тыңдау қабілетінің дамуына ықпал етеді [1].

Қазақ тілі пәні бойынша: Менің тәжірибемде 6-7 сынып оқушыларының орта көлемді көркем шығарманы талдауда қиналатыны, ойларын жеткізуде жалпылама айтып, нақты дәлелдер, мысалдарды қолдана алмайтын мәселесі туындады. Оқу жылының басында әріптестеріммен бірге бірнеше пән мұғалімдері «Lesson study» зерттеу тобында ортақ кедергілерімізді талқылап, сыныптағы мәселені анықтадық. Жалпы, барлық пәндегі мәселенің түп негізі оқушылардың сабақта қазақ тілінде өз ойларын жеткізуде қиналуы, нақты аргументтерді, мысалдарды, дәлелдерді қолданып ақпаратты жеткізе алмайтыны анықталды. Сондықтан «Lesson study» зерттеу тобының тақырыбы: «Оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуда оқудағы белсенді әдіс-тәсілдерді қолдану қаншалықты тиімді?» сұрағымен бекітілді. Мен өз пәнім бойынша оқудағы белсенді әдіс-тәсілдерді қолдануда проблемалық оқытуға бағытталған тәсілдерді таңдап, оқушылардың шығарманы талдау қабілетін дамытуды, коммуникациялық дағдыларын, яғни қазақ тілінде өз ойларын анық, нақты жеткізуде жалпылама ақпарат ұсынбай, шығармалардан мысалдар ұсынып, дәлелдер арқылы ойын жеткізуге бағытталған зерттеу жүргізуді қолға алдым. Сабақтың барысын жоспарлауда жеке жұмыс, жұптық жұмыс, топтық жұмыстар арқылы оқушылардың бойында сыни ойлау, коммуникациялық дағдыларының, көркем шығарманы талдау қабілеттерінің дамуына назар аударуды басшылыққа алдық. Әріптестермен сабақты зерттеу мақсатымыздың өзі оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуда оқудағы белсенді әдіс-тәсілдерді қолданудың тиімділігін анықтау болғандықтан ой қозғауда «Қабырғадағы суреттер», «Сұрақ - жауап», «Үстел үстіндегі ой», жұптық жұмыстарда, «Достармен кездесу уақыты», «Ашық микрофон, топтық жұмыстарда «Фишбоун», «Write around» т.б белсенді әдістер жиі қолданылды. [6]. «Қорытындылай келе, сабақты бақылаған әріптестерім А оқушысының сабақ барысында белсенділігі артып, постер жасауда қызығушылық танытып, сұрақтар қойып, ізденісте болғанын, тобында көшбасшылық қабілеті байқалғанын, В оқушысының шығармалардан нақты мысалдар келтіріп, сабақ барысында ой қозғау сұрақтары мен сабақты бекіту сұрақтарына толық жауап беріп, белсенді жұмыс жасағанын, С оқушысының өте белсенді жұмысын, топта ерекше жауаптар ұсынып, шығарманы өмірмен байланыстырып, бірнеше мысалдар ұсына алғандығын байқаған, бұл сабақтағы оқушылардың нәтижесі таңдап алынған зерттеу әдістерінің тиімді болғанын дәлелдей түсті. Зерттеу тобымыздың сабақты зерттеуі сәтті аяқталды. Себебі, мен А,В,С оқушысының және зерттеу тобынан тыс оқушылардың да сабақ үлгеріміндегі нәтижелерінің жоғарылағанын қорытынды бақылау жұмыстарынан байқадым. Сабақта белсенділігі төмен оқушылардың өзіне деген сенімі қалыптасқанын түсіндім.

Social Studies пәні бойынша:

Оқу жылының басында әріптестеріммен бірлесе отырып 6-сынып оқушыларымен Lesson Study зерттеуін жүргіздік. Алғашқы сабақтарды бақылау барысында біз оқушылардың тарихи тақырыптарда өз ойын нақты жеткізе алмайтынын, көбіне тек дайын ақпаратты айтып, жеке көзқарасын дәлелдермен қорғай алмайтынын байқадық. Бұл жағдай олардың коммуникативтік дағдыларының, әсіресе аргумент келтіру және пікір айту қабілетінің әлі толық дамымағанын көрсетті.

Осыған байланысты зерттеу сұрағымыз:

«Оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда белсенді оқыту әдістерін қолдану қаншалықты тиімді?» деп анықталды. Зерттеу аясында мен сабақ жоспарларына оқушылардың белсенділігін арттырып, ойын нақты дәлелдермен жеткізуге көмектесетін бірнеше тиімді әдісті қолдандым.

Алғашқы сабақтарда біз **"Debate Corners"** әдісін енгіздік. Сабақ тақырыбына байланысты пікірталас туғызатын мәлімдемелер ұсынылды (мысалы: «Фрэнсис Дрейк — батыр ма, әлде қарақшы ма?»). Оқушылар «Келісемін», «Келіспеймін», «Нақты емес» бұрыштарына бөлініп, өз көзқарасын дәлелдеуге тырысты. Бұл әдіс оқушылардың өз пікірін айтуына, аргумент келтіруіне және өзара пікір алмасуына жол ашты. Сабақ соңында тіпті баяу оқушылардың өзі сенімділікпен сөйлеуге ұмтылып, пікірталасқа араласқаны байқалды [8].

Келесі сабақта біз **"History Role-Play Talk Show"** әдісін қолдандық. Мұнда оқушылар тарихи тұлғалардың рөлін сомдап, ток-шоуға қатысушы ретінде өз кейіпкерінің атынан сөйлеп, көрермендердің сұрақтарына жауап берді. Бұл әдіс оқушылардың елестету, рөлге ену, тілдік сенімділігін арттырып, тарихи оқиғаларға әртүрлі көзқараспен қарауға мүмкіндік берді. Әсіресе, сөйлеуде қиналатын оқушылар рөлдік ойын арқылы ашылып, белсенді қатыса бастады [8].

Зерттеу жұмысының соңғы кезеңінде **"Gallery Walk + Expert Exchange"** әдісін енгіздік. Оқушылар шағын топтарға бөлініп, әр станцияда QR-код арқылы ақпаратпен танысты (мәтін, бейнематериал, карта). Әр топтан бір оқушы сарапшы ретінде басқа топтарға барып, өз станциясындағы ақпаратпен бөлісті. Бұл әдіс оқушылардың ақпаратты түсініп, ауызша жеткізу қабілетін дамытты. Топтар арасында диалог орнап, оқушылар бірін-бірі тыңдауды, толықтыруды, нақты сөйлеуді үйренді [9].

Сабақтарды бақылаған әріптестерім А, В, С оқушыларының сабаққа қатысу белсенділігінің артқанын, олардың тарихи оқиғалар бойынша нақты мысалдар келтіріп, өз көзқарасын дәлелді жеткізе алғанын атап өтті. Қорытынды бақылау жұмыстары арқылы да бұл оқушылардың ғана емес, басқа оқушылардың да коммуникативтік дағдыларының жақсарғаны байқалды.

Қорытындылай келе, осы зерттеу барысында қолданған белсенді әдістер оқушылардың тарихи тақырыптарды түсініп қана қоймай, өз ойларын нақты дәлелдермен еркін жеткізуіне, пікір алмасуына және сыни тұрғыдан ойлауына зор ықпал етті. Lesson Study аясындағы бұл тәжірибе мен үшін өте маңызды болды, себебі ол оқушылардың оқу мотивациясын және өзіне деген сенімділігін арттырды.

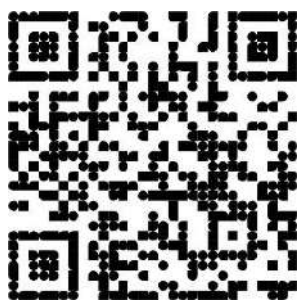
Нәтиже:

Сабақтардан кейінгі оқушылардың өзгерісі:

А. сынып алдында өз ойын жеткізіп сөйлей алады, көбіне ойын еркін айтады. Сабақтағы белсенділігі мен сенімділігі арта түсті.

В. сабақта белсенділігі артты, ойын нақты жеткізе алады, өзінің жеке пікірін айта алады.

С. сабақта өте белсенді, ойын нақты, толық, терең талдаулар арқылы тақырыпқа байланысты өз пайымын ұсына алады. Аудитория алдында еркін сөйлейді.

Қорытынды

«Оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуда оқытудағы белсенді әдістерді қолдану қаншалықты тиімді?» атты Lesson Study зерттеу жұмысы аясында бірнеше пән мұғалімдері бірігіп, бірлескен сабақтарды жоспарлап, жүзеге асырып, нақты нәтижелерге қол жеткізді. Бұл зерттеу жұмысы бүгінгі білім беру талаптарына сай, оқушының 21 ғасыр дағдыларының бірі – **коммуникация қабілетін** дамыту жолында маңызды қадам болды.

Зерттеу барысында әр пән – қазақ тілі, Қазақстан тарихы, өнер, дизайн және әлеуметтік ғылымдар сабақтарында түрлі белсенді әдістер: **"Jigsaw", "Think-Pair-Share", "Gallery Walk", "Debate Corner", "Talk Show", "PEEL", "Қабырғадағы суреттер", "Wi-Fi", "Эхо", "Жаңалықты жеткізу"** сияқты тәсілдер тиімді қолданылды. Бұл әдістер оқушының өз ойын еркін, нақты және сенімді жеткізуіне, дәлелдер келтіріп, мысалдармен негіздей білуіне зор ықпал етті.

Зерттеудің ең басты жетістігі – оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы мен сенімділігінің артуы. Әсіресе, А, В, С деңгейіндегі оқушыларда мынадай өзгерістер байқалды:

- **А оқушысы** бұрын үндемей отыратын болса, енді сынып алдында еркін сөйлеуге талпынды;

- **В оқушысы** ойын нақты жеткізіп, пікірін дәлелдеуге үйренді;

- **С оқушысы** жоғары деңгейде өз пікірін айтып, мысалдармен толықтыруда белсенділік көрсетті.

Сабақтарда коммуникативті дағдылар тек тілдік емес, сонымен қатар **эмоциялық интеллект, тыңдау мәдениеті, өзара сыйластық және топта жұмыс істеу** дағдыларымен бірге қалыптасты. Бұл — оқушылардың өмірлік қажетті қабілеттерін дамыту жолындағы нақты қадам болды.

Бұдан бөлек, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оқушылар тек пән мазмұнын игеріп қана қоймай, **өзін-өзі танып, пікір айту мен тыңдауды, сеніммен сөйлеуді және сыни ойлауды үйренді**. Оқытудағы белсенді әдістер оқушылардың сабаққа белсенді қатысуына, өзіне деген сенімділігін арттыруға және жалпы академиялық көрсеткіштерінің жақсаруына себеп болды.

Сондықтан бұл зерттеу тәжірибесі тек бір сыныппен немесе пәндермен шектелмей, болашақта басқа сыныптар мен пәндерге де енгізіліп, оқыту мен тәрбиелеу сапасын арттыруға бағытталуы керек.

Lesson Study – тек зерттеу емес, ұстаздардың кәсіби дамуы мен бірлескен оқыту мәдениетін дамытудың маңызды құралы екені тағы да дәлелденді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Хайрулина, Н. (д.б.). *Комплекс упражнений на развитие коммуникативных навыков у дошкольников*.
[https://ds31.ucoz.ru/metod_kopilka/vospitateli/hayrulina/kompleks_uprazhnenij_na_razvitie_kommunikativnykh .pdf](https://ds31.ucoz.ru/metod_kopilka/vospitateli/hayrulina/kompleks_uprazhnenij_na_razvitie_kommunikativnykh.pdf)
2. Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.
3. Мухаметшина, Л. (2024). *Анзрейд 45 минут или как развивать в учениках навыки и компетенции XXI века на каждом уроке* [Семинар]
4. Утегенова Б.М., Смаглий Т.И., Онищенко Е.А. Основы дифференциации преподавания и обучения в современной школе. Костанай, 2017
5. Heather McReynolds. Four ways of looking at art. Resource from State Education. <https://www.thinkib.net/visualarts/page/23819/four-ways-of-looking-at-art>
6. Бітібаева Қ, Әдебиетті оқыту әдістемесі. Алматы, 1997 «Рауан» баспасы
7. Жолдасбаева С.А. Теории и техники развития творческих способностей. АОО НИШ ЦПМ, 2017
8. Dudley, P. (2015). *Lesson Study: Professional learning for our time*. Routledge.
9. Маршак, А. А. (2016). *Белсенді оқыту әдістері: мұғалімге арналған құралдар жинағы*. Алматы: "Ұлттық білім академиясы".

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-109-115

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН ҚОЛДАУ ЖОЛДАРЫ

АҚЫЛБЕК АҚБОТА АҚЫЛБЕКҚЫЗЫ, АМАНГЕЛДІ МАХАББАТ
РАМАЗАНҚЫЗЫ,
АБИБУЛЛА ЖҰЛДЫЗ АЛИАКБАРҚЫЗЫ

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
6B01301 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі, 2 – курс
Қазақстан, Алматы қ.

Жетекшісі: ИМАНКУЛОВА ЛЯЙЛЯ БОЛАТКУЛОВНА

Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі кафедрасының PhD, аға оқытушысы
«Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті» ҚеАҚ, Қазақстан, Алматы қ.

Аңдатпа: Бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық дамуы – олардың психологиялық және тұлғалық қалыптасуында маңызды орын алатын факторлардың бірі. Бұл мақалада эмоциялық дамудың теориялық негіздері, оның бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігіне және мінез-құлқына әсері қарастырылады. Эмоциялық интеллекттің дамуына ықпал ететін әдістер талданады, олардың ішінде ойын технологиялары, әңгімелесу әдістері, шығармашылық тапсырмалар және рефлексиялық жаттығулар ерекше орын алады. Сонымен қатар, зерттеу барысында эмоциялық қолдаудың мұғалімдер мен ата-аналар тарапынан берілуінің маңыздылығы сипатталады. Зерттеу нәтижелері бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық жағдайын жақсарту үшін кешенді тәсілді қолдану қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: эмоциялық даму, бастауыш сынып, эмоциялық интеллект, психологиялық қолдау, оқыту әдістері, шығармашылық тапсырмалар, ойын технологиялары.

СПОСОБЫ ПОДДЕРЖКИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация: Эмоциональное развитие учащихся начальной школы является одним из важнейших факторов их психологического и личностного развития. В статье рассматриваются теоретические основы эмоционального развития и его влияние на познавательную деятельность и поведение учащихся начальной школы. Анализируются методы, способствующие развитию эмоционального интеллекта, среди которых особое место занимают игровые технологии, разговорные методики, творческие задания, рефлексивные упражнения. Кроме того, в исследовании описывается важность эмоциональной поддержки со стороны учителей и родителей. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости использования комплексного подхода к улучшению эмоционального состояния учащихся начальной школы.

Ключевые слова: эмоциональное развитие, начальная школа, эмоциональный интеллект, психологическая поддержка, методика обучения, творческие задания, игровые технологии.

WAYS TO SUPPORT THE EMOTIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Abstract: The emotional development of primary school students is one of the important factors in their psychological and personal formation. This article considers the theoretical foundations of emotional development, its impact on the cognitive activity and behavior of primary school students.

Methods that contribute to the development of emotional intelligence are analyzed, among which game technologies, conversational methods, creative tasks and reflective exercises occupy a special place. In addition, the study describes the importance of emotional support from teachers and parents. The results of the study indicate the need to use an integrated approach to improve the emotional state of primary school students.

Keywords: *emotional development, primary school, emotional intelligence, psychological support, teaching methods, creative tasks, game technologies.*

Баланың тұлғалық қалыптасуында бастауыш мектеп кезеңі ерекше маңызға ие. Бұл кезеңде эмоциялық интеллекттің қалыптасуы оның болашақта табысты әлеуметтік бейімделуі мен танымдық әрекетінің дамуында маңызды рөл атқарады [1, 34]. Психологтардың зерттеулері бойынша, эмоциялық дамуы жетілмеген балалардың өз ойын жеткізуі, қарым-қатынас орнатуы және шешім қабылдауы қиынға соғады [2, 56]. Сондықтан қазіргі бастауыш білім беру жүйесінде оқушылардың эмоциялық дамуын қолдау маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық дамуын қолдау әдістері қарастырылады. Эмоциялық дамудың теориялық негіздері, оның оқушылардың оқу жетістіктеріне және мінез-құлқына әсері талданады. Сонымен қатар, білім беру жүйесінде эмоциялық интеллектті дамыту үшін қолданылатын негізгі әдістер мен тәсілдер сараланады.

Эмоциялық интеллект ұғымын алғаш рет Питер Сэловей мен Джон Майер ғылыми айналымға енгізген [3, 89]. Бұл зерттеушілер эмоциялық интеллекттің адамның когнитивтік және әлеуметтік дамуына тигізетін әсерін жан-жақты қарастырып, оны жеке тұлғаның маңызды қабілеттерінің бірі ретінде сипаттаған. Олардың пайымдауынша, эмоциялық интеллект дегеніміз – адамның өз эмоцияларын тану, оларды басқару, сондай-ақ айналасындағы адамдардың эмоциялық жағдайын түсіну және сол ақпаратты әлеуметтік қарым-қатынаста тиімді пайдалану қабілеті. Бұл қабілеттің маңыздылығы адамның күнделікті өміріндегі мінез-құлқынан бастап, ұзақ мерзімді жетістіктеріне дейінгі кең ауқымды аспектілерге ықпал етеді. Эмоциялық интеллект дамыған адам өзінің сезімдерін бақылап, оларды реттей алады, бұл әсіресе стресстік жағдайларда маңызды. Эмоцияларды басқару қабілеті адамдарға қысым кезінде өзін-өзі ұстауды сақтауға, дұрыс шешім қабылдауға және басқалармен тиімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Балалар үшін эмоциялық интеллекттің рөлі ерекше, өйткені олар жаңа әлеуметтік ортаға бейімделу кезеңінен өтеді. Бастауыш сынып оқушылары өз эмоцияларын түсінуге, оларды дұрыс білдіруге және өзгелердің эмоциялық күйлерін тануға үйренеді. Егер бала эмоциялық интеллектті ерте жастан дамытса, ол мектепте, үйде және достары арасында қарым-қатынас орнатуда сенімдірек болады. Бұл қабілет олардың өзіндік бағалауын көтеріп, сенімділігін арттырады. Эмоциялық интеллекттің тағы бір маңызды қыры – оның оқу процесіне ықпалы. Оқушылардың эмоцияларын түсінуі мен реттей білуі олардың білім алуына оң әсер етеді. Эмоциялық тепе-теңдігі сақталған бала оқу барысында кездесетін қиындықтарды сабырмен қабылдап, оларды шешу жолдарын іздейді. Ал керісінше, эмоциялық тұрақсыздық үлгерімнің төмендеуіне, сабаққа деген қызығушылықтың жойылуына және өзін-өзі төмен бағалауға алып келуі мүмкін. Сондықтан мектеп бағдарламасында эмоциялық дамуды қолдайтын әдістерді қолдану қажеттілігі туындайды. Әлеуметтік қарым-қатынаста эмоциялық интеллект шешуші рөл атқарады. Оқушы сыныптастарымен, мұғалімдермен және ата-аналарымен өзара түсіністік орнатуы үшін эмоцияларын дұрыс басқаруы және басқалардың сезімдерін түсіне білуі қажет. Эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі жанжалдарды болдырмауға, топпен жұмыс істеу қабілетін арттыруға, эмпатияны дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай қабілетке ие балалар көбіне көшбасшылық қасиеттерімен ерекшеленеді, себебі олар өзгелердің көңіл-күйіне сезімталдық танытып, кез келген ортада үйлесімді әрекет етеді. Психологиялық тұрғыдан қарағанда, эмоциялық интеллекттің дамуы адамның жалпы өмір сапасына оң әсер етеді. Эмоциялық интеллекті жоғары адамдар өздерін жақсы түсінеді, қиындықтарға төзімді келеді және күйзеліске түсу ықтималдығы төмендейді. Бұл олардың жеке өмірінде, кәсіби

қызметінде және тұлғааралық қарым-қатынасында жетістікке жетуіне ықпал етеді. Сондықтан эмоциялық интеллект тек бастауыш сынып оқушылары үшін ғана емес, әрбір адамның жан-жақты дамуы үшін маңызды қабілет болып саналады.

Зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық дамуы жоғары деңгейде қалыптасқан оқушылар өз эмоцияларын дұрыс басқара алады, стресс жағдайында оңтайлы шешім қабылдайды және қарым-қатынаста сенімділік танытады [4, 101]. Бұл қабілеттің дамуы баланың мектептегі жетістіктеріне ғана емес, жалпы өміріне әсер етеді. Өзін-өзі тану, эмоцияларын реттеу және басқалардың көңіл-күйін түсіне білу қабілеті олардың қоршаған ортамен қарым-қатынасына оң ықпал етеді. Мұндай балалар қиын жағдайларға сабырмен қарап, эмоцияларын бақылауда ұстай отырып, салмақты шешім қабылдайды. Эмоциялық интеллекттің дамуы оқушылардың өздерін еркін сезінуіне, ішкі сенімділігін арттыруға көмектеседі. Бала өз эмоцияларын түсінген сайын, оларды тиімді басқаруды үйренеді. Бұл қасиет әсіресе қиын жағдайларда, мысалы, емтихан тапсыру немесе жаңа ортаға бейімделу барысында маңызды. Өзін сенімді сезінетін оқушы кез келген қиындыққа оң көзқараспен қарап, оны жеңуге ұмтылады. Керісінше, эмоциялық дамуы жеткіліксіз балалар күйзеліс пен сенімсіздікке бейім келеді, бұл олардың оқу үлгеріміне де теріс әсер етеді. Стресстік жағдайларда эмоцияларды дұрыс реттей білу – маңызды әлеуметтік дағды. Бұл дағдысы қалыптасқан оқушылар жанжалдан аулақ болуға, қиын жағдайларда өзін сабырлы ұстауға және өзгелермен келісімге келуге икемді болады. Олар өз ойларын нақты жеткізе білу арқылы достарымен және мұғалімдерімен тиімді қарым-қатынас орнатады. Ал эмоцияларын басқара алмайтын балалар жиі ашуланшақтық немесе тұйықтық танытып, топта жұмыс істеуде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Эмоциялық интеллекттің дамуы тұлғаның жалпы психологиялық саулығына да тікелей әсер етеді. Эмоцияларын түсініп, оларды дұрыс бағытта алатын бала өзін жайлы сезінеді, ішкі күйзелісті жеңуге қабілетті болады. Мұндай балалар өзін-өзі бағалауы жоғары болғандықтан, кез келген мәселеге байыппен қарайды. Бұл қасиет олардың жеке дамуына, болашақта кәсіби жетістікке жетуіне ықпал етеді.

Ойын – бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық дамуын қолдаудың тиімді әдістерінің бірі. Ойын барысында балалар өз эмоцияларын ашық білдіреді, әртүрлі рөлдер арқылы эмоциялық тәжірибе жинақтайды және өзін-өзі реттеуді үйренеді [5, 67]. Балалар үшін ойын – шынайы өмірдің моделі іспетті. Ойын кезінде олар қоршаған ортамен өзара әрекеттесіп, түрлі эмоциялық жағдайларды бастан кешіреді. Бұл процесте бала қуаныш, қобалжу, таңдану немесе көңілсіздік сезімдерін сезініп, оларды дұрыс басқаруды үйренеді. Бастауыш сынып оқушылары үшін ойын арқылы эмоциялық дамуды қолдау олардың өзін-өзі тануына және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруына ықпал етеді. Балалар ойын барысында өзара қарым-қатынас жасап, серіктестерінің эмоцияларын түсінуге үйренеді. Мысалы, рөлдік ойындар баланың басқалардың орнына өзін қоя білуіне, жанашырлық танытуына мүмкіндік береді. Бұл балалар арасындағы сенімділікті нығайтып, қарым-қатынастың жақсаруына ықпал етеді. Сонымен қатар, ойындар баланың өзін-өзі реттеу қабілетін дамытуға көмектеседі. Ойын барысында балалар белгілі бір ережелерге бағынады, бұл оларды тәртіпті сақтауға, импульсивті әрекеттерден бас тартуға үйретеді. Әсіресе, ұжымдық ойындарда балалар өз эмоцияларын бақылап, өзгелермен үйлесімді әрекет етуге дағдыланады. Бұл қабілет оларға тек мектеп қабырғасында ғана емес, болашақ өмірінде де қажет болады. Эмоциялық интеллектті дамытуға бағытталған ойын түрлері арасында шығармашылық ойындар ерекше орын алады. Олар баланың қиялын дамытып, ішкі сезімдерін еркін білдіруіне мүмкіндік береді. Балалар сурет салу, музыка тыңдау немесе сахналық қойылымдар жасау арқылы өз эмоцияларын бейнелей алады. Мұндай ойындар баланың өзіндік «Менін» ашуға, эмоцияларын еркін әрі қауіпсіз түрде жеткізуге ықпал етеді. Ойын тек эмоциялық дамуға ғана емес, танымдық процестерге де әсер етеді. Балалар ойын кезінде мәселелерді шешуді, стратегия құруды және шешім қабылдауды үйренеді. Бұл олардың логикалық ойлауын дамытып қана қоймай, қиындықтарға тап болған жағдайда сабырлық танытуға және эмоциялық тұрақтылықты сақтауға көмектеседі.

Психолог Л.С. Выготский ойынды баланың дамуы үшін негізгі құрал деп қарастырып, оның когнитивтік және эмоциялық дамуға әсер ететінін атап өткен [6, 45]. Ойын барысында балалар қоршаған ортаны зерттеп, түрлі рөлдерді орындау арқылы өз эмоцияларын танып, оларды реттеуді үйренеді. Әсіресе, бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін ойын – өзін-өзі танудың, әлеуметтік қарым-қатынасқа түсудің және эмоциялық тәжірибе жинақтаудың табиғи тәсілі болып табылады. Бастауыш мектепте қолданылатын ойындар баланың эмоциялық интеллектін дамытуға ықпал етеді, себебі олар әртүрлі жағдайларға бейімделу, сезімдерді білдіру және түсіну дағдыларын қалыптастырады. Рөлдік ойындар балаларға басқа адамдардың эмоцияларын сезінуге және оларды дұрыс қабылдауға мүмкіндік береді. Мысалы, «Дәрігер мен науқас» ойыны балаларға жанашырлық танытуға, ал «Мұғалім мен оқушы» ойыны өзін жауапты сезінуге үйретеді. Осындай ойындар арқылы балалар қарым-қатынас дағдыларын дамытып, өз эмоцияларын бақылай алуға дағдыланады. Шығармашылық тапсырмалар да эмоциялық дамуға үлкен әсер етеді. Сурет салу, әңгіме жазу, сахналық қойылымдар ұйымдастыру сияқты әрекеттер балаларға өз сезімдерін ашық білдіруге мүмкіндік береді. Олар өз эмоцияларын сөзбен ғана емес, шығармашылық арқылы жеткізу арқылы ішкі әлемін таниды. Бұл үдеріс балалардың эмоционалдық тұрақтылығын қалыптастыруға көмектеседі, өйткені олар өз сезімдерін қалай басқаруға болатынын түсіне бастайды. Сонымен қатар, ойын арқылы балаларда өзін-өзі реттеу қабілеті дамиды. Ойын ережелерін сақтау, кезек күту, ұжымда үйлесімді жұмыс істеу сияқты дағдылар балалардың эмоциялық және мінез-құлықтық тұрақтылығын қалыптастырады. Олар өз әрекеттерін бақылауды үйреніп, өз эмоцияларын басқара білуге бейімделеді. Мысалы, жарыс ойындарында жеңіске жету немесе жеңілісті қабылдау балаларды өзін-өзі бақылауға, қиындықтарды сабырмен қарсы алуға үйретеді.

Оқушылармен жеке немесе топтық әңгімелесу – олардың эмоциялық дамуына оң әсер ететін әдістердің бірі. Әңгіме барысында бала өз сезімдері мен тәжірибелерін еркін бөліседі, ал мұғалім немесе ата-аналар оның эмоциялық жағдайын түсінуге көмектеседі [7, 89]. Әңгіме арқылы балалар өз ойларын ашық жеткізуді, эмоцияларын дұрыс сипаттауды және өзгелердің пікірін тыңдауды үйренеді. Бұл олардың өзін-өзі тануына, сенімділігін арттыруға және эмоционалдық реттелу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Жеке әңгімелесу барысында мұғалім немесе ата-ана баланың эмоцияларын бақылап, оның ішкі күйзелістері мен алаңдаушылықтарын анықтай алады. Бала өз сезімдерін ашық білдіру арқылы түсіністікке ие болады, бұл өз кезегінде оның психологиялық жайлылығын қамтамасыз етеді. Егер бала өз эмоцияларын жеткізуге үйренсе, ол стресстік жағдайларда да салмақты шешім қабылдап, жанжалдардан аулақ болуға тырысады. Сонымен қатар, эмоциялық қолдау көрсететін әңгімелер баланың өзіне деген сенімділігін арттырып, әлеуметтік дағдыларын нығайтады. Топтық әңгімелесу әдісі оқушыларға өзара қарым-қатынас дағдыларын дамытуға көмектеседі. Мұндай ортада балалар бір-бірінің пікірлерін тыңдауға, әртүрлі көзқарастарды қабылдауға және жанашырлық танытуға үйренеді. Әңгіме барысында олар басқа оқушылардың эмоцияларын түсініп, эмпатия қабілетін дамытады. Сонымен қатар, топтық талқылаулар балаларды ашық пікір білдіруге, өз ойларын дәлелдеуге және эмоцияларын еркін басқаруға үйретеді. Әңгімелесу әдісін қолдану баланың эмоциялық тұрақтылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Белгілі бір тақырып бойынша әңгімелесу арқылы бала өз сезімдерін айқындай отырып, оларды реттеудің жолдарын табады. Бұл әсіресе қобалжу, қорқыныш немесе сенімсіздік сияқты эмоцияларды басқаруға көмектеседі. Балаларға өз сезімдері туралы айтуға мүмкіндік беру олардың ішкі шиеленістерін азайтып, психологиялық жайлылығын жақсартады. Осылайша, оқушылармен жеке және топтық әңгімелесу олардың эмоциялық дамуын қолдаудың маңызды тәсілі болып табылады. Мұғалімдер мен ата-аналар баланың эмоцияларын түсінуге және оларды реттеуге көмектесетін қолайлы жағдай жасаған кезде, балалар өз сезімдерін дұрыс білдіруді, қарым-қатынаста сенімді болуды және эмоционалдық қиындықтарды жеңуді үйренеді. Сондықтан білім беру процесінде әңгімелесу әдістерін жүйелі түрде қолдану балалардың жан-жақты дамуына ықпал етеді.

Рефлексиялық жаттығулар оқушыларға өз эмоцияларын саналы түрде бағалауға және оларды басқаруды үйренуге көмектеседі. Бастауыш мектептегі рефлексияға бағытталған сабақтар оқушылардың өзін-өзі тануын арттырып, олардың ішкі дүниесін жақсырақ түсінуге ықпал етеді [8, 112]. Рефлексия – баланың өз әрекеттерін, ойларын және эмоцияларын талдап, оларды саналы түрде реттеуіне көмектесетін маңызды психологиялық механизм. Ол арқылы оқушылар өздерінің эмоциялық жағдайын түсініп, оларды бақылау мен басқару қабілеттерін дамытады. Бастауыш сынып оқушылары үшін рефлексиялық жаттығулар ерекше маңызды, өйткені бұл кезеңде балалар өз эмоцияларын әлі толық түсінбейді және оларды басқаруда қиындықтарға тап болуы мүмкін. Мұндай жаттығулар баланың ішкі сезімдерін тануға, оларды дұрыс сипаттауға және эмоциялық тұрақтылыққа қол жеткізуге үйретеді. Бұл әсіресе сенімсіздік, қобалжу немесе ашу сияқты сезімдерді басқаруға көмектеседі. Оқушылар өз эмоцияларын саналы түрде бақылап, оларды түсіндіре алған сайын, олардың өзіндік бағалауы мен сенімділігі артады. Рефлексияға бағытталған сабақтарда оқушыларға өз тәжірибелерін талдауға, эмоциялық жағдайларын бағалауға және оларды түсіндіруге мүмкіндік беріледі. Мұндай сабақтарда мұғалімдер балаларға өз сезімдері туралы әңгімелеуге, оларды сурет немесе жазба арқылы бейнелеуге, эмоцияларын белгілі бір оқиғалармен байланыстыруға жағдай жасайды. Бұл балаларға өз эмоцияларын талдауға ғана емес, оларды басқара білуге де көмектеседі. Рефлексиялық жаттығулар топтық және жеке форматта өткізілуі мүмкін. Жеке рефлексия кезінде оқушылар өз эмоцияларын тереңірек түсінеді, ал топтық рефлексия олардың өзгелердің эмоцияларын тану және ортақ сезімдерді бөлісу қабілеттерін дамытады. Топтық рефлексия сабақтарында оқушылар бір-бірімен ой бөлісіп, өзара қолдау көрсетеді. Бұл олардың әлеуметтік дағдыларын жетілдіріп, жанашырлық пен түсіністікке баулиды. Рефлексия оқушылардың мінез-құлқына да оң әсер етеді. Өз эмоцияларын саналы түрде түсінетін балалар оларды бақылауға және қажет болған жағдайда өзгертуге тырысады. Бұл әсіресе қиын жағдайларда сабыр сақтауға, эмоциялық шиеленістерді азайтуға және әлеуметтік ортада өзін сенімді ұстауға ықпал етеді.

Балалардың эмоциялық интеллектін дамытуда шығармашылық тапсырмалар маңызды рөл атқарады. Әдеби әңгімелерді талдау, эссе жазу, сурет салу және музыка тыңдау сияқты тапсырмалар оқушыларға эмоцияларын білдіруге мүмкіндік береді [9, 78]. Шығармашылық әрекет баланың ішкі әлемін ашуға, өз сезімдерін еркін жеткізуге және эмоционалдық тәжірибені тереңірек сезінуге көмектеседі. Әдеби шығармаларды талдау балалардың эмоциялық танымын кеңейтудің тиімді тәсілдерінің бірі. Олар оқиғалар мен кейіпкерлердің сезімдерін талқылай отырып, өз эмоцияларын салыстырады және жаңа тәжірибелерді меңгереді. Бұл үдеріс оқушыларға эмпатияны дамытуға, өз ойларын еркін жеткізуге және эмоциялық реакцияларын түсінуге мүмкіндік береді. Оқушылар белгілі бір кейіпкердің іс-әрекеттерін талқылау арқылы өз өміріндегі ұқсас жағдайларды ой елегінен өткізеді, бұл олардың өз эмоцияларын саналы түрде қабылдауына ықпал етеді. Эссе жазу – эмоциялық дамудың тағы бір маңызды құралы. Жазу барысында оқушылар өз ойларын жүйелеп, ішкі сезімдерін қағаз бетіне түсіреді. Бұл әдіс олардың өзіндік танымын арттырып, эмоцияларын реттеу қабілетін дамытады. Оқушылар өз тәжірибелерін сипаттау немесе белгілі бір оқиғаға байланысты өз көзқарастарын білдіру арқылы эмоционалдық сезімдерін түсінікті түрде жеткізуді үйренеді. Бұл олардың ойлау дағдыларын дамытуға ғана емес, сонымен қатар психологиялық тұрғыдан өзін еркін сезінуіне көмектеседі. Сурет салу – эмоцияларды білдірудің ең еркін түрлерінің бірі. Балалар сөзбен жеткізе алмаған сезімдерін сурет арқылы көрсете алады. Бұл әдіс эмоциялық шиеленісті азайтып, баланың өз көңіл-күйін тануына көмектеседі. Түрлі түстер мен пішіндерді пайдалану арқылы оқушылар өз эмоцияларын саналы түрде реттеуді үйренеді. Мысалы, қараңғы түстерді қолдану баланың күйзелісін немесе мазасыздығын көрсетсе, ашық түстер оның қуанышын немесе ішкі үйлесімділігін білдіруі мүмкін. Музыка тыңдау мен орындау да эмоциялық интеллектті дамытуға ықпал етеді. Музыканың ырғағы, темпі мен әуені баланың эмоционалдық күйін өзгерте алады. Баяу және жұмсақ әуендер баланы тыныштандырып, ал жылдам әрі жігерлі музыка оның

энергиясын арттыруы мүмкін. Бұл әдіс оқушыларға өз эмоцияларын басқаруға және оларды бейсаналы түрде реттеуге мүмкіндік береді.

Осы әдістерді жүйелі түрде қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық дамуын тиімді қолдауға болады. Мұғалімдер мен ата-аналар балалардың эмоциялық дамуына тікелей әсер ететін маңызды тұлғалар болып табылады. Эмоциялық қолдау көрсететін мұғалімдер оқушылардың өзін-өзі бағалау деңгейін арттырады және оларды қиын жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға үйретеді. Ата-аналардың балалармен жылы қарым-қатынасы олардың эмоциялық тұрақтылығын сақтауға көмектеседі. Зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық қолдау көрсететін ата-аналар балаларының мектептегі жетістіктеріне және әлеуметтік бейімделуіне оң ықпал етеді.

Бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық дамуын қолдау жолдарын зерттеу мақсатында эксперименттік жұмыс жүргізілді. Экспериментке 27 бастауыш сынып оқушысы қатыстырылды. Бақылау мен талдау әдістері қолданылып, оқушылардың эмоциялық дамуын бағалау үшін әртүрлі көрсеткіштер бойынша статистикалық мәліметтер жиналды.

Зерттеудің бастапқы кезеңінде оқушылардың эмоциялық интеллект деңгейін анықтау мақсатында диагностика жүргізілді. Диагностикалық тесттер эмоцияларды тану, реттеу және оларды қарым-қатынаста қолдану қабілеттерін бағалауға бағытталды. Тестілеу нәтижесінде 27 оқушының 29,6%-ы (8 оқушы) эмоциялық интеллекті жоғары деңгейде дамығаны анықталды, 51,9%-ы (14 оқушы) орташа деңгейде, ал қалған 18,5%-ы (5 оқушы) эмоцияларын басқаруда қиындықтарға тап болатыны байқалды. Бұл көрсеткіштер бастауыш сынып оқушылары арасында эмоциялық дамуды қолдау қажеттілігін көрсетті.

Оқушылардың эмоциялық жағдайын бақылау мақсатында 6 аптаға созылған эксперименттік жұмыс ұйымдастырылды. Оқу барысында ойын технологиялары, шығармашылық тапсырмалар, рефлексиялық жаттығулар және әңгімелесу әдістері жүйелі түрде қолданылды. Эксперимент екі кезеңнен тұрды: бірінші кезеңде эмоциялық интеллектті дамытуға бағытталған әдістер енгізілді, ал екінші кезеңде оқушылардың өзгерістерін бағалау мақсатында қайта диагностика жүргізілді.

Зерттеу барысында эмоциялық интеллектті дамыту үшін бірнеше әдістер қолданылды. Ойын технологияларының әсерін бағалау үшін оқушыларға рөлдік ойындар ұйымдастырылды. Мұндай ойындар балалардың эмоцияларын еркін білдіруге және өзара қарым-қатынастарын нығайтуға көмектесті. Әсіресе, «Достық көпірі» және «Сенің сезімің қандай?» сияқты ойындар оқушылардың эмпатиясын дамытуға ықпал етті. Ойындар барысында бақылау жүргізіліп, оқушылардың эмоцияларын қаншалықты еркін білдіретіні және оларды реттеу қабілеті бағаланды.

Шығармашылық тапсырмалар эмоциялық дамудың тағы бір маңызды құралы ретінде қолданылды. Әр сабақта оқушыларға белгілі бір тақырыпқа байланысты сурет салу, шағын эссе жазу немесе кейіпкердің сезімдерін сипаттау сияқты тапсырмалар берілді. Алғашқы апталарда оқушылар эмоцияларын жеткізуде қиындықтарға тап болғанымен, тәжірибе жинақтаған сайын олардың шығармашылық деңгейі мен эмоцияларын білдіру қабілеті артқаны байқалды. Әсіресе, оқушылардың 37%-ы (10 оқушы) тәжірибенің соңына қарай өз сезімдерін ашық білдіруде белсенділік танытты, ал 51,9%-ы (14 оқушы) орташа деңгейден жоғары нәтижеге қол жеткізді.

Рефлексиялық жаттығулар оқушылардың эмоциялық тұрақтылығын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Сабақ соңында оқушыларға өз сезімдері туралы ойлануға мүмкіндік берілді. Әр оқушы өзінің күнделікті эмоциялық жағдайын белгілеп, қандай эмоцияларды жиі сезінетінін және оларды қалай реттейтінін сипаттады. Алғашқы кезеңде оқушылардың 63%-ы (17 оқушы) эмоцияларын анық сипаттай алмайтыны анықталса, эксперимент соңында бұл көрсеткіш 22%-ға дейін төмендеді, яғни 21 оқушы өз эмоцияларын саналы түрде бағалай алатын деңгейге жетті.

Әңгімелесу әдісі де эмоциялық дамуды қолдауда тиімді болды. Оқушылармен жеке және топтық әңгімелесу ұйымдастырылып, олардың ішкі сезімдері мен ойларын ашық айтуына

жағдай жасалды. Эксперимент барысында оқушылар өз сезімдерін сипаттау дағдысын меңгеріп, басқалардың эмоцияларын түсінуге бейімделді. Әсіресе, қарым-қатынасқа тұйық оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артып, олардың әлеуметтік белсенділігі жоғарылағаны байқалды. Бастапқыда 18,5%-ы (5 оқушы) өз ойларын ашық жеткізуде қиындықтарға тап болса, тәжірибе соңында бұл көрсеткіш 7,4%-ға (2 оқушы) дейін төмендеді.

Эксперименттің нәтижелерін қорытындылау үшін эмоциялық интеллекттің негізгі көрсеткіштері бойынша салыстырмалы талдау жүргізілді. Диагностикалық тест нәтижелеріне сүйене отырып, эмоциялық интеллект деңгейінің айтарлықтай өскені анықталды. Эксперимент басталғанға дейінгі орташа көрсеткіш 4,2 балл болса, тәжірибенің соңында бұл көрсеткіш 6,8 балға дейін жоғарылады. Бұл оқушылардың эмоциялық даму деңгейінің артқанын және қолданылған әдістердің тиімді болғанын дәлелдейді.

Сонымен қатар, оқушылардың эмоциялық тұрақтылығы мен өзін-өзі бағалау деңгейі жақсарғаны байқалды. Оқушылардың 70,4%-ы (19 оқушы) тәжірибе соңында эмоциялық күйін реттей алу қабілетінің артқанын көрсетті. Бұрын эмоцияларын бақылауда ұстай алмайтын 5 оқушының 3-еуі өз сезімдерін басқаруда айтарлықтай ілгерілеуге қол жеткізді. Бұл көрсеткіштер эмоциялық интеллектті дамытуға бағытталған әдістердің бастауыш сынып оқушылары үшін оң нәтиже бергенін көрсетеді.

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық дамуын қолдау олардың тұлғалық қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Ойын технологияларын, әңгімелесу әдістерін және шығармашылық тапсырмаларды жүйелі түрде қолдану оқушылардың эмоциялық интеллектін дамытуға көмектеседі. Мұғалімдер мен ата-аналардың қолдауы эмоциялық дамуды жетілдіруге қосымша мүмкіндік береді. Сондықтан бастауыш білім беру жүйесінде эмоциялық дамуды қолдау кешенді түрде жүргізілуі қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Педагогика, 2015. – 432 б.
2. Сэловей П., Майер Д. Эмоциональный интеллект. – Санкт-Петербург: Питер, 2017. – 368 б.
3. Құдайбергенова А.К. Бастауыш сынып психологиясы. – Алматы: Мектеп, 2019. – 280 б.
4. Смирнова Е.О. Развитие эмоциональной сферы младших школьников. – Москва: Академкнига, 2016. – 315 б.
5. Назарбаева Г.К. Психология эмоций. – Астана: Фолиант, 2020. – 290 б.
6. Лурия А.Р. Развитие познавательных процессов у детей. – Москва: Наука, 2018. – 245 б.
7. Байжұманова Р.С. Бастауыш білім берудің жаңа парадигмасы. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021. – 256 б.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Смысл, 2015. – 384 б.
9. Оразбекова А. Эмоциялық интеллект және тұлғалық даму. – Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2022. – 312 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-153-116-120

НАҚШИ ФАЪОЛИЯТИ БОЗӢ ДАР РУШДИ НУТҚИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

ҚАЮМОВА ОМИНАҶОН ЭРГАШЕВНА

муаллими калони кафедраи назария ва методикаи таълим забони модарии
факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсус, Муассисаи давлатии таълимии
“Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”, Тоҷикистон

ҚҶРАЕВ ҚҶРАБЕК ИКРОМЗОДА

магистранти соли 1-уми факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсуси
МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”, Хучанд, Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур пеш аз ҳама сухан дар бораи нутқ, аҳамияти нутқ дар ҳаёти инсон алоқамандии нутқ бо тафаккур, роҳи усулҳо дар ташаккул ва инкишои нутқ сухан меравад. Пеш аз ҳама дар бораи тарзи инкишофи нутқи кӯдакони хурдсол ва омилҳои таъсиркунанда ба он, тозагии забони онҳо, таъсири ҷомеа ва нақши омӯзгор дар тарбияи кӯдакони мустақилбаён сухан меравад.

Муаллиф роҷеъ ба масъалаи бозиҳои таълимӣ, ки фаъолияти асосии хонандагон дар мактаб ба шумор меравад, равшанӣ бахшида шуда, қайд меравад, ки маҳз дар раванди таълим бозиҳои гуногуни зеҳни хонандагонро ташаккулдиҳанда метавонад дарсро шавқовару ҷаҳонбинии хонандагон васеъ созад. Инчунин муҳиммияту нақши бозиҳои самарабахшсозандаи таълим дар ҳаёти кӯдакон, дар инкишофи зеҳну тафаккур, бедор намудани шавқу ҳавас ба таълим, пайдо кардани маҳорату малака дар забонмӯзӣ, ки омили асосии дарёфт кардани мавқеъ дар ҷомеа мебошад, сухан кардааст.

Калидвожаҳо. Нутқ, идрок, зеҳн, тафаккур, маҳорату малака, нутқи алоқанок, маҳорати педагогӣ, фаъолияти корӣ.

Аннотация. В этой статье речь идет прежде всего о речи, о значении речи в жизни человека, о связи речи с мышлением, о путях и методах формирования и развития речи. Прежде всего речь идет о том, как развивается речь маленьких детей и влияющих на нее факторов, чистоте их языка, влиянии общества и роли педагога в воспитании самостоятельных детей.

В этом аяте Всевышний Аллах поведал о том, что он ниспослал своему посланнику, да благословит его Аллах и приветствует, повеления и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты, запреты и запреты. Он также рассказал о важности и роли эффективных образовательных игр в жизни детей, в развитии интеллекта и мышления, пробуждении интереса к обучению, приобретении языковых навыков и умений, что является ключевым фактором в поиске места в обществе.

Ключевые слова. Речь, восприятие, интеллект, такт, навыки и умения, коммуникативная речь, педагогические навыки, трудовая деятельность.

Annotation. This article is primarily about speech, the importance of speech in human life, the connection between speech and thinking, ways and methods of speech formation and development. First of all, we are talking about how the speech of young children develops and the factors influencing it, the purity of their language, the influence of society and the role of the teacher in raising independent children.

In this verse, Allah Almighty revealed what he sent down to His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), commands and prohibitions, prohibitions and prohibitions, prohibitions and

Максим Горкий бозиро “роҳи идроки олами ҳастӣ” меҳисобад. Педагоги барчасати давраи шӯравӣ Н.К.Крупская таъкид мекунад, ки “Кӯдакон на танҳо дар таҳсил, ҳамчунин дар раванди бозӣ ҳам таълим мегиранд, онҳо муташаккилӣ ва омӯхтани ҳаётро ёд мегаранд”.[6]

Ба мо маълум аст, ки нутқи кӯдакон марбути вазъияте буда, муҳитеро тақозо менамояд, ки эшонро водори ҳарфзанӣ намояд ва бозӣ ҳамин талаботро нисбати нутқ метавонад бо осонӣ воқеӣ созад.

Бозиро бояд тавре ба роҳ монд, ки бачагон ба он бо майл ва ихтиёри худ дахл намоянд. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани тарзу услуби гузориши бозӣ, аҳамияти таълимию тарбиявӣ он бачагонро аз хасташавию диққатпарешонӣ боз медорад.[5]

Ана ҳамин имконоти бозиро ба ҳисоб гирифта фаъолияти савдомӯзии бачагонро бо фаъолияти бозӣ алоқаманд кардем ва дар заминаи он тафаккур ва нутқи онҳоро инкишоф дода ба ташаккули нутқи алоқаноки онҳо таъсир расондем.

Дар раванди таълим мо аз намудҳои гуногуни бозӣҳои таълимию нутқ истифода менамоем, зеро масъалаи саводнокии хонандагон бо инкишофи нутқ алоқаманд буда, онҳоро аз ҳама ҷудо ба роҳ мондан хатоӣ маҳз аст.

Мо бозӣҳои таълимиро дар лаҳзаҳои гуногуни дарс: дар баёни мавзӯи нав, мустаҳкамкунӣ, дар лаҳзаҳои такрору дамгирӣ истифода менамоем. Бозӣҳо бо мақсади шиноختан ва ҷудо кардани овоз ва ҳарф, тартиб додани ҳичо, калима ва ҷумлаҳо, ҳалли ребусу кроссвордҳо гузаронида мешуданд. Дар давраи савод мо бозӣҳои зиёдеро истифода мекардем ва ҳоло тарзу услуби гузориши чанде аз онҳо тавзеҳ доданим.

1. Бозии “Кӣ тезтар ва кӣ бештар ба овози “Д” калимаҳо гирд меорад?”

а) овози нав дар аввали калима: доно, девор, дугона, донак.

б) дар мобайни калима: Одил, Адиба, Обида, одоб, адаб,...

в) овози нав дар охири калима: орд, корд, бод, обод, озод, зард дард, Шерзод,...

Тарикӣ дигараш:

а) номи одамонро гирд оред: Анвар, Алӣ, Аҳрор, Аббос, Аҳмад,...

б) Номи ҳайвон ва паррандагонро оред: Акка, асп,...

в) Номи меваҳоро оред: анор, анҷир, ангур,...

2. Бозии “Саволаку ҷавобак”

Он кадом мева аст, ки як сару донаҳои бисёру ширин дорад? Кӣ моро Соли нав ба иди арча таклиф менамояд? Он кадом дарахт аст, ки тобистону зимистон сабз аст? Он кадом мева аст, ки бо шунидани номи он даҳони кас об мекушояд? (Ҷавоб: ангур, бобои барфӣ, арча, анор) Талабаи супоришро тезу беҳато иҷро намударо ғолиб доништа бо тӯҳфаҷае тақдир кардан мувофиқи мақсад аст.

3. Бозии “Ман кадом калимаро фикр кардам?”

Мақсади бозӣ: Маҳорати тартиб додани калимаҳо зимни як-ду овози додашуда.

Маводи бозӣ: Тахтаи магнитӣ ва алифбои бурида.

Рафти бозӣ: Муаллим дар тахтаи магнитӣ ду ҳарфро часпонида якеро пинҳон медорад ва аз хонандагон меپурсад, ки ӯ кадом калимаро фикр кардааст. Бозӣ то даме давом мекунад, ки дигар варианти калимасозӣ бо ҳарфҳои додашуда намонад.

З

?

Р

Калимаҳои сохташаванда: ЗАР, ЗОР, ЗҶР, ЗЕР

5. Бозии “Худат соз”.

Мақсади бозӣ: Аз ҳарфҳои додашуда сохтани калимаҳо.

Ж, А, Л, Р, О, М, Н, Х

Калимаҳои сохташуда: (жола, хола, ном, хол, ром, рама, хома, морж, хона, мор, нор, хом, нарх, мон)

5. Бозии “Омади кор”.

Тариқи I. Аз истифодаи ҳарфҳои таркиби калимаи додашуда сохтани калимаҳои нав:

ДАРВОЗА: дар, овоза, роз, зард, овард, орд, зар, зад, рав, дав,...

Тариқи дуум: Аз таркиби ҳар як калимаи додашуда ҷудо кардани калимаи дигар: ВАЛӢ-АЛӢ, БАТАН-ТАН, ДАВОТ-ДАВ, ДАВРА-ДАВР, ОВОЗА-ОВОЗ, ГӢШТИН-ГӢШТ, ГАРМО-ГАРМ, КАБӢТАР-ТАР, БОРИК-БОР, ШАМШЕР-ШЕР,...

6. “Ауксиони ҳичо”

Тариқи якум. Аз ҳичои додашуда бо иловаи ҳичои дигар калимаи нав

созед: МАК ... (таб), РӢ... (бох), КИ... (тоб)...

Тариқи дуум: Ҳар як хонанда, (қатор ва ё команда) Ҳичои худро пешниҳод мекунад, дигаре бо иловаи ҳичо калима месозад:

Тариқи сеюм: Бо ҳичои додашуда сохтани калимаҳо МО... (дар, шин, хи, ла)

7. Бозии “Қолабҳои шавқовар”

Тариқи I. Қолабро истифода карда калимаҳо созед:

(----- И ----- мис, сим, дил, тир, пир, шир...)

Тариқи II. Бо қолаби додашуда ҳарф илова намуда калимаро хонед:

(----- Д, КО-----Д, Ҳ-----РФ, ПА----АР, О---ТОБ

Тариқи III. Қолабро истифода карда калимаҳо созед:

Касе, ки аз ҳама бештар калимаҳо гирд меорад, ғолиб доништа мешавад.

Д---- (дил, дор, дам, дом, дур, дар, дум,...)

Д----- (доно, дона, дору, деҳа, дурӣ, дӯст)

Д----- (одам, одил,...)

Дар раванди таълими савод мо аз вариантҳои гуногуни кроссворду ребусҳо низ истифода менамудем, ки он аз тарафи хонандагон хуш пазируфта мешуд. Гарчанде ребусу кроссвордҳо барои хонандагони синфи I андаке душвор бошад ҳам, ҳангоми дуруст фикр кардани роҳи усулҳои пешкаш намудани он ва мувофиқи имконияти ақливу зеҳнии бачагон мураттаб сохтан, кӯдакон онҳоро бо осонӣ ҳал карда метавонанд.

Ҳамин тариқа, мақсади таълими забон дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи нутқ аст. Аз ин лиҳоз, гуфтан ҷоиш аст, ки тамоми фикру зикри муаллим дар машғулиятҳои савод бо баробари ёд додани хату хониш инкишофи нутқ ва тафаккури бачагон мебошад. Бояд, ки маводи таълимии ҷӣ китоби Алифбо – ҷӣ маводи иловагӣ бо баробари мақсади таълимӣ бояд ба инкишофи нутқи кӯдакон раванд шуда бошанд.

Дар машғулиятҳои савод маводи китоби дарсии Алифбо барои инкишофи нутқ ва омӯзиши овозу ҳарф васеъ истифода меёбад. Чизи муҳим ва асосӣ он аст, ки таълими ҳар як овозу ҳарф дар заминаи нақл ва ё сӯхбати муаллим оғоз меёбад, ва ба он маводи кориро китоби дарсӣ медиҳад. Маҳз тавассути дар асоси мазмуни расмҳои саҳифаи китоб тартиб додани ҳикояву ҷумла имконият медиҳад, ки услуби таҳлилу таркиби овозӣ, ки усули асоси таълими савод мебошад, воқеӣ гардад. Ҷудокунии калимаи зарурӣ ва аз таркиби онҳо, ҳичо, овозу ҳарфи нав ба машғулияти савод мазмуни нав мебахшад.

Ҷӣ тавре ки гуфтем, барои инкишофи нутқи кӯдакон муаллим аз воситаҳои гуногуни таълимӣ: расмҳои ашъвию мазмуннок, сӯхбат, сайругашту саёҳатҳо, нақли таассурот, нақли афсонаву ҳикояҳои ҷолиб, азёд хондани порчаҳои назми бачагона, бозиҳои таълимии ба инкишофи нутқ нигаронидашуда ва ғайра истифода мекунад.

Хулоса, такту маҳорати омӯзгории муаллим, муносибати ғамхоронаву ҳалими вай боиси фаъол гардидани синф, маҳсулноқ гардидани фаъолияти кории бачагон мешавад.

Аз ин рӯ, ҳар муаллими зарур аст, ки:

1. Бо усулҳои пешкаш намудан ва ба роҳ мондани чунин василаҳои саводомӯзию инкишофи нутқ мусаллаҳ бошад;
2. Ҷой, маврид ва тарзи истифодаи онҳоро дуруст ба нақша гирад;
3. Маводи таълимӣ зимни баҳисобирии хусусиятҳои синнусолӣ ва имкониятҳои ақлии хонандагон интихоб шуда бошанд;
4. Онҳо ҷолиб, диққатҷалбкунанда ва дар худ унсурҳои мусобиқаро фаро гирифта бошанд;
5. Ҳар як машқ барои ба роҳ мондани машқи дигар имконият фароҳам орад, машқи оянда дар заминаи машқи пеш сураат бигирад;
6. Такрори машқ, якрангии онҳо боиси дилгир шудани кӯдакон мегардад, аз ин рӯ, машқҳо бояд бо рангу мазмуни дигар пешкаш шаванд;
7. Барои инкишофи нутқи хонандагон, барои ба луғати ғаёли хонандагон ҷои гирифтани лексикаи нав такрор аҳамияти махсус дорад;
8. Дар раванди иҷрои супоришу бозиҳои ҳавасмандкунии бачагони ғаёл бисёр муҳим аст.

Ҳамин тариқа, дар инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон мавқеи муаллим, воситаҳои аёнӣ, вазҳи дохилии ҳуди хонандагон, такту маҳорати педагогии муаллим басо муҳим аст. Ин аст, ки омӯзгорони пешқадам ва соҳибқасб дар раванди машғулият маводи иловагиро шавқоварро бештар мавриди истифода қарор дода, ба ҳамин васила вазҳи дохилии хонандагонро бедор ва ғаёлияти қорӣ онҳоро пурмасъул месозад, тавассути муносибати меҳрӯбона дар онҳо шавқи маърифатҷӯиашонро ривож медиҳад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребёнка. – Вопросы психологии, 1975.-237с.
2. Стандарти таҳсилоти ибтидоӣ. – Душанбе: Маориф. 2016. -135.
3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев, 1974.
4. Ҷӯраева Х. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии таълиму тарбия. – Хучанд. Нашрияти давлатии Р.Ҷалил. 2011. – 288 с.
5. Шарипов Э., Ҳамдамова Б. Таълими савод ва роҳи усулҳои тезонидани ғаёлияти хонандагон. – Хучанд: Ношир, 2008. – 55 с.
6. Шарифзода Ф.,Сабури Х., Қаймова О.Э.Ҳадафи фикр кашфи асрор аст.-Хучанд: Нури маърифат, 2021. -256 с.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES

ОРАЗБАЕВА АЙНАШ, БАЗАРОВА КАРАШАШ, АНГАРОВА АМАНГУЛ, ТАДЖИБАЕВА Ж.А [АҚТАУ, ҚАЗАҚСТАН] ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ: ПЕДАГОГ АЛДЫНДА ТҰРҒАН МІНДЕТТЕР.....	3
НУРЛЫБАЙ АЙКЕН АСЫЛБЕКҚЫЗЫ [ҚЫЗЫЛОРДА, ҚАЗАҚСТАН] БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КОГНИТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУДАҒЫ ПОЛИКОДТЫҚ МӘТІНДЕРДІҢ РӨЛІ.....	8
А.Т. ЕСЕТОВА, А.Ж. ЖАУЛЫБАЙ [АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН] ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ.....	13
КЕНЕНБАЕВА АЛЬФИЯ, ЖУМАБЕКОВА Г.Б. [АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН] РОЛЬ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В РАЗВИТИИ ФОНЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ.....	16
Т.АБЕН, А.К.ОРЫНБАСАРОВ [АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН] ӘР БАЛА — ТҰЛҒА: МЕКТЕПТЕГІ ТЕҢ МҰМКІНДІКТЕР МӘСЕЛЕСІ.....	20
АБАТ ЖАЙНА БЕРДИМУРАТҚЫЗЫ, ТАУБАЕВА РАУШАН СЕРИХАНОВНА [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] ХИМИЯНЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛДАРДЫҢ РӨЛІ.....	23
ОМАРБЕК ЖАНЕЛЬ АБАЙҚЫЗЫ, ҚАЗЫХАНҚЫЗЫ Л. [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] THE FORMATION OF THE GRAMMAR SKILLS IN THE ELEMENTARY GRADE OF THE FOREIGN LANGUAGE TEACHING”.....	28
АДГЕЗАЛОВА ХАТЫРЯ АГАКАРИМ КЫЗЫ [БАКУ, АЗЕРБАЙДЖАН] РОЛЬ И МЕСТО РЕАЛЬНОГО И КОМПЬЮТЕРНОГО ЭКСПЕРИМЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКЕ.....	30
САГИНБАЕВА АРУЖАН ЖЕТЕСОВНА [АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН] СОҢҒЫ ЖЫЛДАРДАҒЫ БИОЭТИКАЛЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР: ЖАҒАНДЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР АЯСЫНДАҒЫ ШОЛУ.....	32
ШАЙМАХАМБЕТ ДАНИЯР, НУРМУХАМЕДОВА ЖАНАРА МУРАТОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АНАЛИТИКАЛЫҚ ГЕОМЕТРИЯ ЕСЕПТЕРІН ШЫҒАРУҒА ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	35
ҚАМЗА ГАУҒАР БАЙМЫРЗАҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫ КӨРКЕМДІК ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	41
БОСТАНОВ ЕРНАР ЛЕНСОВИЧ, БЕРКУТБАЕВА РАУШАН АЗАТОВНА, СҮГІРБЕКОВА АҚМАРАЛ ҚУАНДЫҚОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ТҰРАҚТЫ МАГНИТ ӨРІСІНДЕГІ МАГНИТТЕУ ҚИСЫҒЫ МЕН ГИСТЕРЕЗИС ЦИКЛІН ӨЛШЕУ.....	46
ZHANNA K. SHIROKOVA, DARYA V. PASHKANYAN [PAVLODAR, KAZAKHSTAN] MODERN COMMUNICATIVE ENGLISH PHRASES OF APPROVAL AND DISAPPROVAL.....	54

SAGYNBAI ARUZHAN UTEGENKYZY, ESKAZINOVA ZH. A. [ATYRAU, KAZAKHSTAN] THE ROLE OF DIGITAL EDUCATIONAL PLATFORMS IN TEACHING ENGLISH: EXPERIENCE OF USING GOOGLE CLASSROOM IN COLLEGE.....	58
БОДОМБАЕВ САЯТ БИРКАНОВИЧ, ЧЕРЕПАНОВА ЕВГЕНИЯ ПЕТРОВНА [БОРОДУЛИХИНСКИЙ РАЙОН, КАЗАХСТАН] ГЕОГРАФИЯ И МАТЕМАТИКА: ИНТЕГРАЦИЯ ПРЕДМЕТОВ ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ.....	61
БАЗАРОВА АСЫЛАЙ [АТЫРАУ, ҚАЗАҚСТАН] АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	64
ШАРИПОВ ЭРГАШ, ТОИРОВА ФАРЗОНА САИДОВНА [ХУЧАНД, ТОҶИКИСТОН] АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪЛИМИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР МАКТАБ.....	69
АЗИЗОВА ПАРВИНА УБАЙДУЛЛОЕВНА [БОХТАР, ТАДЖИКИСТАН] ТАШАККУЛИ ТАЛАБОТ БА ХУДРУШДДИҲИИ ШАХСИЯТ ДАР ХОНАНДАҒОНИ СИНҒҲОИ БОЛОЙ.....	73
ГАДЖИЗАДЕ РЕЙХАН ТАПДЫГ ГЫЗЫ [БАКУ, АЗЕРБАЙДЖАН] ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ.....	76
KARALOVA ASSELYA AIDARKYZY [ASTANA, KAZAKHSTAN] THE IMPACT OF TRILINGUAL EDUCATION (KAZAKH-RUSSIAN-ENGLISH) ON TECHNICAL VOCABULARY LEARNING.....	80
ЕСЕКЕШОВА М.Д., БАЙБОЛОВА А.Қ. [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ӨНЕР.....	84
ЛЮДМИЛА ГЕННАДЬЕВНА КОЛЕСОВА [УРАЛЬСК, КАЗАХСТАН] КАКИЕ ПРИЁМЫ ПОМОГАЮТ ПЕРВОКЛАССНИКУ ПОЧУВСТВОВАТЬ КРАСОТУ СЛОВА?.....	86
САТЕЙ АБДОЛЛА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ФИЗИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНБАЛЫ ЕСЕПТЕР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ ТУРАСЫНДАҒЫ ӘДІСТЕМЕСІ.....	91
ЖУАСХАН БОТА, УТЕПОВА ЭЛЬМИРА МУРАТБАЕВНА, АХМЕТБЕК АРАЙЛЫМ ДИЛДАБЕКҚЫЗЫ [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] ИНКЛЮЗИЯ МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ.....	98
ҚҰДАШКЕН ГҮЛНАР, МЕЙРАМБЕК ФАРИЗА, ТЛЕУБЕРДИЕВА ПЕРИЗАТ, ДАУТОВА ЭММА, ДАСТАНОВА ҚҰРАЛАЙ, НҰРКЕЛДІ ПЕРИЗАТ [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ ТУРАСЫНДА ОҚЫТУДАҒЫ БЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ ҚАНШАЛЫҚТЫ ТИІМДІ?.....	102
АҚЫЛБЕК АҚБОТА АҚЫЛБЕКҚЫЗЫ, АМАНГЕЛДІ МАХАББАТ РАМАЗАНҚЫЗЫ, АБИБУЛЛА ЖҰЛДЫЗ АЛИАКБАРҚЫЗЫ, ИМАНКУЛОВА ЛЯЙЛЯ БОЛАТКУЛОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ДАМУЫН ҚОЛДАУ ЖОЛДАРЫ.....	109
ҚАЮМОВА ОМИНАЧОН ЭРГАШЕВНА, ЧЌРАЕВ ЧЌРАБЕК ИКРОМЗОДА [ХУЧАНД, ТОҶИКИСТОН] НАҚШИ ФАЪОЛИЯТИ БОЗЙ ДАР РУШДИ НУТҚИ ХОНАНДАҒОНИ ХУРДСОЛ.....	116

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com